

KERESZTÉNY MAGVETŐ

81. ÉVFOLYAM 2—3. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1975

KERESZTÉNY MAGVETŐ

2—3. szám

1975

81. évfolyam

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Együtt ünnepelünk és dolgozunk	87
Kriza János képe	
Kriza Jánosra emlékezünk!	89

TANULMÁNYOK

Kriza János önéletrajza	90
Dr. Kovács Lajos: Emlékezés Kriza János püspökre, halálának 100. évfordulóján	93
M.I.: Kriza János, a költő	107
Dr. Gergely Pál: A <i>Vadrózsák</i> második kötete	110
Szabó Dezső: Kriza János mint kolozsvári lelkész (1835—1861)	113
Gellérd Imre: Kriza János prédikátori munkássága	122
Dr. Erdő János: Egy névtelen káté 1845-ből	129
Dr. Szabó Árpád: Kriza János és a Keresztény Magvető	154
Dr. Izsák Vilmos: Kriza János „az unitárius ifjúság atyja“	158
Gál Jenő: Kriza János és Nagyajta	163

Adatok Kriza János életéhez és munkásságához	166
--	-----

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Kriza János: Búcsúszavak	177
EGYHÁZI ÉLET	182
HÍREK	187
KÖNYVSZEMLE	190

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bulevardul Lenin nr. 9.

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon: 146—09. Szerkesztő bizottság: dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők) és Sebe Ferenc

EGYÜTT ÜNNEPELÜNK ÉS DOLGOZUNK

1944. augusztus 23. hazánk jelenkori történelmének legkiemelkedőbb eseménye, amely beteljesítette a román népnek a nemzeti szabadságért és társadalmi jogaiért vívott évszázados harcát, és ugyanakkor kifejezi egész népünk szilárd akaratát és hősi törekvését, amellyel elindult a haladás útján egy boldogabb társadalmi élet felé.

1944. augusztus 23. után országunk haladó erői, melyek a Népi Demokratikus Frontba egyesültek, saját kezükbe vették sorsuk s jövőjük irányítását. Az első demokratikus kormány beiktatásával (1946. március 6.), majd a köztársaság kikiáltásával (1947. december 30.) rátértek egy új társadalmi rend és életforma megvalósítására. A főbb termelési eszközöknek népi tulajdonba vétele után nemzetgazdaságunk rálépett a sokoldalú fejlődés útjára, s a tudomány és modern technika vívmányainak alkalmazása által Románia egyike lett a magas ipari és gazdasági fejlődést megvalósító országoknak. Gazdasági életünk egyik fontos tényezője, a mezőgazdaság is alapvető változásokon ment keresztül. A mezőgazdaság szocialista átalakítása, a vidéki települések tervszerű és urbanizációs fejlesztése azt eredményezte, hogy a falu képe és élete gyökeresen megváltozott, s minden évben újul és szépül. Az ország földművelő népe meghozza a maga kiemelkedő hozzájárulását hazánk állandó fejlődéséhez.

Államunk állandó törekvését képezte a nemzeti s mellette az egyéni jövedelem gyarapítása. Megkülönböztetett figyelmet szentelt a társadalmi, nevelési, városrendészeti, lakásépítési, társadalombiztosítási és egészségvédelmi kérdéseknek, aminek következtében népünk életszínvonala szüntelenül emelkedett.

A hazai kultúra értékes tudományos, irodalmi és művészeti alkotásokkal gyarapodott, az oktatás pedig, minden fokon, évről évre jelentősebb megvalósításokat mutatott fel. Mindezek természetesen hozzájárultak népünk élete minőségi javulásához, s ösztönzőleg hatottak a nemzetgazdaság fejlesztésére is.

Hazánk valamennyi állampolgára között, fajra, nemzetiségre és vallásra való különbség nélkül, kialakult az ember jogainak és szabadságának teljes egysége, s állandósultak az együttélés jó kapcsolatai. Románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek szoros akarat- és akcióegységben, alkotóerőik és képességeik felmutatásával építik új életüket. Ennek az egységnek a kifejezője s még szorosabbra kovácsolója a Szocialista Egységfront, népünk ez átfogó képviselői szervezete.

Románia Szocialista Köztársaság kikiáltása — 1965. augusztus 21. — szentesítette országunknak egy magasabb fejlődési fokra való emelését, s az az alkotó dialógus, melyet Államunk vezetősége folytat a néppel, nyilvánvaló bizonyítéka, hogy nálunk minden állampolgár tevékeny résztvevője hazánk megújítása és felvirágoztatása hősi folyamatának.

A nemzetközi élet terén országunk úgy mutatkozik, mint aktív tényezője az államok közti együttműködési kapcsolatok erősítésének, tekintet nélkül azok társadalmi rendszerére. A nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletbentartása, teljes jogegyenlőség, kölcsönös előnyök, belügyekbe való be nem avatkozás, az államok közti vitás kérdéseknek tárgyalás útján s nem erőszakkal való megoldása voltak és ma is azok az alapelvek, amelyeken szilárdan állva Románia kifejtette a békét és együttműködést megvalósító tevékenységét.

Az unitárius egyház kezdettől fogva egybekapcsolta sorsát és munkáját hívei sorsával és munkájával, osztozott a múlt mostoha körülményei okozta nehézségekben, és osztozik a jelen szép napjainak örömeiben. Egyik legfőbb hitelvünk — az Isten- és emberszolgálat — alapján állva természetes a mi bekapcsolódásunk népünk megváltozott új életébe.

Egyházunk ma a vallás és lelkiismereti szabadság légkörében fejtheti ki sajátos hivatását, melyet az Alkotmány szentesít, és államunk törvényei biztosítanak. Ezért kivételes alkalom minden évforduló számunkra is, amikor kifejezhetjük örömünket s együtt ünnepelünk az egész néppel, de ugyanakkor kifejezzük szilárd elhatározásunkat, hogy a jövőben még nagyobb odaadással fogjuk támogatni hazánk szorgalmas népének erőfeszítéseit és hősi munkáját országunk gyarapítása s mindanyunk boldogabb jövője érdekében.

Kniza János

KRIZA JÁNOSRA EMLÉKEZÜNK!

„Itt van egy évek előtt, mondják, legalább akkori alakomat híven talált arckép, most meglehet, valamivel hitványabb vagyok. Az életrajzi adatokon corrigálni, addálni nem tudtam többet; rettenetesen unom magammal foglalkozni. Az én »külső emberem« nem is érdemli meg a sok csinosgatást; »belső emberem« pedig fontosabb dolgokkal van elfoglalva, mint az én Jézust még oly kevésbé híven felöltözött szellemi részem, e parányi árnyék, melynek értéke, jól érzem, oly messze van a lelkemet örökké kintzott, fárasztó ideáltól! Életem örök elszóró, sokféle forgácsoló foglalatosságainak tulajdonítható, hogy működésem mindenütt csak kezdemény, csak gyöngé vázlat, s legjobb esetben is töredék marad.“

Kriza János halálának századik évfordulóján a Keresztény Magvető egyházunk volt püspökének egy eddig kevésbé ismert arcképével jelentkezik. E „híven talált“ arckép minden vonásán ott látjuk tiszta emberiségének, meleg szívének és mély hitének, szeretetreméltóságának a jelét.

A Keresztény Magvető szerkesztősége ezzel a Kriza-számmal azonban egy másik arcképet is fel akar mutatni. Nemcsak a „külső embert“ keresi, hanem „az elmúlt mélységesen mély kútjából“ Kriza János lelki arcának tükörképét akarja felszínre hozni. Azt az arcot, amely „nem múlik el“. Mint ahogy munkássága sem múlt el nyomtalanul, hanem ha csak „kezdemény“ volt is a maga korában, azóta korszakot alkot egyházunk négy százéves történetében.

TANULMÁNYOK

KRIZA JÁNOS ÖNÉLETRAJZA*

Én Kriza János születtem 1811. jún. 24-én Miklósvárszékből Nagy-Ajtán, hol édesatyám unitárius lelkész volt, mindössze 47 évig szolgálván az onegy eklézsiában. Édesanyám Bencze Borbára tósgyökeres székel; az atyám Torda megyében Torockó, e regényes, sziklák közé zárt helység szülöttje volt, hová én is 9 éves koromban vittem tanulni az ottani jó hírben álló ügynevezett particulában, hol a syntactica classissal végeztem be a tanulást, öt évet töltvén e patriarchalis egyszerű erkölcsökkel diszes, egész Erdélyben öltözet- s lakásbeli szokásaikra nézve is megkülönböztetett kisdud városban, melynek lakosai nagyrészt vasbányászatból, egy része vassal való kereskedésből s egy kisebb része földmívelésből él. Syntaxista koromban már kezdtem a verseléshez, s maig vannak fenn némely költeményeim azon időből. 1825-ben a székelkeresztúri gymnasiumba vitt anyám a poetica és rhetorica classisokba egy akkor nagy hírben állott igazgató-tanár, Koronka József kezei alá; 4 évig voltam e szigorú tanár oktatása alatt, aki főleg a latin classisokat, ezek közt Horatiust és Ovidiust tanította előszeretettel; belé is jöttem a latin distichonok készítésébe, így saphicusok sat. írásába is úgy, hogy néhány óra alatt sokszor az egész classisomnak megírtam az exercitiumaikat; egypárszor magyar versek készítésére is adott themát jó rectorunk, vagy caputokat hagyott ki Ovidiusból szabad magyar fordításra, vagy átdolgozásra. Azonban a magyar versekre nem kaptam oly szép Lectákat (excellenter, praeclare, opipare sat.), mint a latin versekre; sőt komolyan intett, hogy új, még szokatlan szokat használni óvakodjam. Ugyanis csak togatus koromban — mintegy 18 éves lehettem, midőn legelőször kaptam mintegy történetből kezemhez néhány újabbkori magyar író, mint Kazinczy Ferenc, Fáy András, többre nem is emlékszem, hogy olvastam vagy ismertem volna 19 éves koromig. Torockói tanító koromban a biblián kívül — amelyből igen sokat olvastam egyébként, mint a Hármastörténetét, a Hét bölcs Mestereket és több más maradványát régi irodalmunknak, amelyek a torockói olvasgatóknál népnél nyomtatásban vagy kéziratban nagy számmal találtattak. Székelkeresztúri vendékek koromban megízeltvén egy-két újabbkori írónk bájos művét, nagy mohón estem neki az új irodalom olvasásának 1829 óta, midőn kolozsvári collégiumunknak lettem togatus vagy egyenruhás diákjává.

---

* KerMagv XLVII. (1912), 40—45.

Már voltam [így!] önképző társulatok akkor e főiskolában, s azonnal társul felvéve irogatni kezdtem. Keresztúri deák koromban inkább csak névnapi s más alkalmi verseket tudtam vala írni.

Népdal s Epigramm voltak, amiknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S irtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkora nagy hatalommal fellépett Kritikai Lapok egy kis hűsítő vizet nem fecskendének tüzes hajlamaim közé. — Szentiváni Misi barátom, egy nagy tehetségű ifjú, de igen is hajló a mások leckézésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek, s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket — s irgalmatlanul kritizálta, amit írogattak. Sokat tett ez, nem tagadhatni, az ízlés művelésére, serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban vagy attól végképp is elriasztott.

De visszatérek a collegiumi pályámra. A 4 évi philosophiai s theologiai tanfolyam végzése után két évig a kolozsvári reformatum collegiumban jogtanító Tunyogi alatt tanultam az itteni törvényeket, s 1835-ben a kolozsvári unitaria eklézsia költségén mint papjelöltje felmentem a berlini egyetemre, — csak ide — és semmi más egyetemre nem lehetett akkoriban menni magyar protestáns ifjúnak. Még csak Lipszét sem volt szabad utunkba ejteni. Két évet töltöttem a berlini egyetemen theologia, philosophia stb. hallgatásával, nagyrészt beteges állapotban. *Belső emberem* — a *gyomrot* értem inkább, nem a felsőbb szellemi életorganumot — nem tudta kedvelni az ottani életmódot, a rideg hegelii philosophia rendszere s még inkább az ő képére s hasonlatára alkotott theológiák sem igen izlettek; elég, hogy 1837-ben ősszel hazajöven, egész esztendeig tartott nyavalyáskodásom, melyből leginkább a vízgyógy s a borszéki borvíz használata üdített fel, úgyhogy 1838 ősszel hozzákezdhettem a kolozsvári papi hivatalhoz.

Betegségem s emiatt folytonos szobábeli ülésim időt s alkalmat adott a képzelődés játékinak korlátozatlan játszására, s mondhatom, hogy ami keveset irtam életemben költeményféléit, csaknem mind e nyavalygós állapotomban írtam: mert egészséges állapotom éveiben sohasem volt elegendő időm s alkalmam arra, hogy komoly hivatalos és nem hivatalos teendőim kivül még írói dolgokkal is foglalkozhassam.

Szíveskedjék ítélni a Nagyságos Úr. Már maga a *kolozsvári papság* egymagamnak elég bajt, lélek- és testrongáló foglalkozást adhatott, megjegyezve azt is, hogy gyakorlatlan lévén a szónoklásban a hivatal megkezdésekor, a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben egész héten át kellett repetálgatnom, hogy felakadás vagy belésülés nélkül elszavalhassam. Aztán könnyebben is jött volna nékem mindig a versírás, mint a prózai dolgozás.

A *papi hivatal* mellé járult csakhamar 1840-ben mint ideiglenes tanárnak a *theológiai* tanok nagy részének tanítása, de előbb még az addig deáknak tanított tantárgyaknak, egyszerre zsinatilag hozott végzés szerint, magyarul, mégpedig újabb kútfők után kidolgozása. Majd 1845-ben rendes theol. tanárrá is megtéttem, s azóta — még most püspök létemre is — tanárkodom s egyszersmind a papnöveldek vezetője vagyok.

Ehhez járult a consistoriumi jegyzőség vitele 1845-ig. S minthogy mind a papság, mind a tanárság után is kevés volt fizetésem, mellyel szaporodó családomat tisztességesen el nem tarthattam, gyermekeimet nem nevelhettem volna (házassági életre léptem volt 1842-ben néhai

unitárius tanár s egyházi főjegyző, a nyomtatott egyházi beszédeiről is ismeretes Füzi János leányával Borbárával); tehát kénytelen voltam a Méhes Sámuel által kiadott (úgy tetszik) Erdélyi Híradó mellett is segédkezni, még 1842 óta leginkább a „Külföldet“ dolgozván, mely journalistaságom tartott majdnem szakadatlanul egész 1861-ig, midőn püspökké megválasztattam épp abban az alkotmányos szép verőfényes korszakban, mely egyszerre felvillanyozta volt a szabadságérzelmeket, s a több évig püspökhelyettesi hivatalt viselt Székely Mózes (a gondolkozástan írója) helyett a közbizalom engem karolt fel.

Ennyi hivatal — papi, tanári, jegyzői, journalistai — folytatása mellett — hozzá véve még csaknem folytonos nyavalyáskodó állapotomat — nem csuda, Nagyságos Úr, hogy nemigen lehettek kedv s reményim, sőt hogy elsüllyedt a költői ér, megszakadt, mint midőn a mély aknába elveszítik az arany erét a bányászok, s nekem physikai időm sem maradt, hogy az elsüllyedt eret kereshessem s dolgozhassam, hogy a nyilvánosság elé hozhassak vagy egy aranystufát. Ami kevés üres időm maradt, vagy olvasásra — minek eleitől fogva a boldogulásig kedvelője voltam — vagy kicsiny mezei gazdaságom folytatására, vagy sétálgatásra használtam, s ez utóbbira szükségem is volt örökös gyomorszorulásaim, aranyereim miatt.

Kevés dolgozatim összegyűjtésére aligha kapok időt: nem is tudnám egyhamar megmondani, micsoda folyóiratokban sat. jelentek meg. Sok egyéb foglalkozásim özönében nem is érkeztem soha azon világra kibocsátott magzatimat felkeresgélni, hogy bámulgassam, mily bőrben, színben vannak, s nem tudom, fogok-e ezentúl is érkezni. Aztán oly kevesen is vannak, hogy nem érdemlik meg az összegyűjtést, mely még kirívóbbá tenné az ő számoknak csekély voltát. Legtöbbet adtam volt ki a *Reményben*, melyet én szerkesztettem volt fenn említett betegségem évében, s az unitárius ifjúság nevében adtam ki. A Szentiváni Mihály által kiadott *Reményben* is jelent meg néhány darabom. Az első *Reményben* levő darabok, melyek álnév alatt vannak, egy-kettő kivételével, mind az enyimek. Az *Atheneumban* s a *Nemzeti Társalkodó*-ban is jelentek volt meg némi eredeti és fordított dolgok.

1842-ben adtam volt ki Előfizetési Felhívást „Vadrózsa“ című népköltészeti gyűjteményre, mely mintegy 8 ívre volt számítva, de a politikai világ nagy zajában elveszett kedvünk kiadhatására, aztán még akkor nem is voltam egészen tisztában arra nézve, mily elvek s módszer szerint szerkeszsem azt a gyűjteményt. Székelyföldön járásum alatt jöttem véletlenül azon észleletre, mily sok ily régi kincs hever senkitől sem figyelve meg a nép alsó rétegeiben; s attól fogva *ez egyet* számtalan foglalatosságaim közepett sem vesztettem el szemeim elől, magam is gyűjtöttem mind a Székelyföldön jártamkor, mind pedig Kolozsvárt lakó sok székely férfi- és asszonyembereknél — majd a forradalom után következett években levelezésbe bocsátkoztam sok papi és világi rendű barátaimmal, s azoknak segítségével [így!] nagy tárházat gyűjtöttem össze a „székelységeknek“. E gyűjtést sok minden ágára kiterjesztettem a népeletnek, 1861-ben jött inkább eszembe a „Tájszók és szólásmódok“ gyűjtése is. Lassankint tisztult bennem a gondolat úgy adni ki a népkölteményeket s szólásmódokat, oly hangejtéssel éppen, mint a nép kiejti — a virágot egész hímével, illatával mutatni be a közön-

ségnek —, a plántát úgyyszólva azonmódúlag, mint a természet anyakeblén felvirult, állítani elé.

Gyulai Pál nagy tehetségű s tevékenységű írónk buzdítása és serkentetése s gróf Mikó önagyméltósága anyagi befolyása mozdította elő a Vadrózsák I-ső kötetének megjelenését 1863-ban. Célom volt a II-ik kötetet mindjárt a következő évben kiadni, mert készletem volt már akkor, csak nem elegendő egy akkora II-ik kötetre, kivéve a Tájszótárt, aminek gyűjtését szakadatlanul folytattam és intéztem — azonban az anyagi segély hiánya mind késleltette eddiglen a kiadását. Az Akadémia is ugyan nagylelkűen pártolt, 60 darabot vásárolván meg, mikért 150 ftot kaptam, megígérvén a II-ik kötetből is 60-nak megvásárlását, azonban míg legalább a nyomdai előlköltségekre 6 vagy 7 száz ft nem lesz kezemben, nem lehet a nyomtatáshoz hozzákezdenem: mert mulhatatlanul itt helyben kell a nyomtatást intézennem és felügyelnem a javítás aprólékos bajai miatt. Pesti kiadónak bármilyen előnyös feltételek alatt nem adhatom át, nehogy sok hibával jöjjön ki a corrigálásnak eléggé nem ellenőrizhetése miatt. Most arra a gondolatra jöttem, hogy előfizetési útját kísértsem meg, miből pár száz ftot kapok, s az államszegély megnyerése folytán püspöki fizetésem is fogván emeltetni, képesítve leszek pár száz forintot a magaméból is kockáztatni, s részint az Akadémia adományát kipótolni, amit az élet szükségletei miatt kényszerültem elkölteni.

Irodalmi munkásságom nagy részét egyházi s iskolai könyvek veték igénybe. A teológiának több ágait dolgoztam ki, amiket tanítottam s tanítok. „A keresztény vallás elemei“ című kis kátém több kiadást ért, s minden iskolákban, még némely más vallásúakéban is tanítatják az elemi osztályokban. Emellett több zsinati s más ünnepélyi szent beszédek. B. Kemény Zsigmonddal kiadtam volt a korán elhalt Szentiváni Mihály beszélyeinek egy részét. Hivatalom csoportos és folytonos foglalkodásai miatt legfeljebb esti s éjjeli órákat szentelhetek olykor irodalmi dolgokra. Hogy valamit producáljak, egyházi, sőt házi zajos nyughatatlan életem miatt sem volt arra módom s érkezésem. Egyedül a népköltési gyűjtések tették pihenő óráimnak soha félbe nem szakadó foglalkozását s szereztek legédesebb élvezeteket is. Ez érdekből, e célból levelezni sok meghitt barátaimmal már életem kedves megszokásává, nélkülözhetetlen gyönyörévé lett — ezzel pepecselni, a gyűjteléseket rendezni, szerkeszteni nekem mindennapi üdítés, amikor csak ezzel is lehet élnem.

EMLÉKEZÉS KRIZA JÁNOS PÜSPÖKRE, HALÁLÁNAK 100. ÉVFORDULÓJÁN

A püspöki székben Dávid Ferenc 21. utóda, Kriza János ezelőtt 100 évvel, 1875. március 26-án, 64 éves korában váratlanul hunyt el. Hét év múlva, 1882. július 30-án a kolozsvári Unitárius Kollégium ifjúsági önképzőköre nagyajtai szülőházát emléktáblával jelölte meg. A

nagyszabású ünnepségen mintegy 3000 ember gyűlt össze, s egyházunk vezetőin és hívein kívül a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Kolozsvári Tudományegyetem képviselői és felekezetre való különbség nélkül a tisztelők nagy száma kegyelettel adóztak a püspök, a költő és népdalgyűjtő emlékének, áhitattal hallgatva Jakab Elek meg-
rázó hangú emlékbeszédét, és meghatódva olvasva az emléktáblára vé-
sett, Nagy Lajos kollégiumi tanár által írt verset, amely azóta is ott áll
az unitárius lelkészi lakás homlokzatán:

Itt született, itt pattant ki a szellemi szikra,
Mely a Kriza nevet fénnel övedzi körül;
Mint költő gyűjté Székelyföld elmevirágít...
Népdal a nép ajkán, dalban a dalnok is él.

A Magyar Polgár nevű lap az ünnepélyről többek között ezeket írta: „Az egyház, a társadalom és az irodalom egyszerre ünnepli e jeles férfi emlékezetét, és éppen ebben a jelenségben látjuk mi a nagyajtai ünnepélynek egyik fő fontosságát. Napjainkban... kétszeres örömmel üdvözölhetünk minden olyan jelenséget, amely arra enged következtetni, hogy egyház, társadalom és irodalom még ma is összetalálkoznak bizonyos ponton, s egymással versenyezve igyekeznek kegyeletes érzelmeiket kifejezésre juttatni.“¹

Nekünk is, a nagyajtai ünnepély után 93 évvel, a százéves évfordulón ezt a hármas arcot kell felelevenítenünk, a költőnek, az egyházi férfiúnak és a társadalom egyik nagy munkásának szellemi arcát kell röviden, mély, tiszta áhitattal, kegyeletes érzésekkel felidézni.

Kriza János családja Torockóról származott. Ősei és közvetlen elődei is verejtékes munkát végző vasbányászok voltak. Édesapja ebből a bányászközösségből egy véletlen folytán került ki. Egy csille elroncsolta jobb kezét, s többé nem volt nehéz munkára alkalmas. Ezért szülei szellemi pályára adták. Lelkész lett Nagyajtán, ahol 43 évig hűséggel szolgált. Feleségével, Bencze Borbálával nehéz körülmények között kilenc gyermeket nevelt fel. „Csonka pap“-nak nevezték, akit különben hívei részéről mindvégig nagy tisztelet és őszinte ragaszkodás vett körül.

Ennek a „csonka pap“-nak hasonnevű fia, Kriza János 1811. június 28-án született. Iskoláit Nagyajtán kezdte. 9 éves korában nagyszüleihez került Torockóra, ahol Sebes Pál híres iskolájában tanult 5 éven át. Azután a székelykeresztúri középiskola tanulója volt 4 évig. Itt a hangsúly még a latin nyelv oktatására volt helyezve. Latin és magyar nyelven olyan eredményesen verselt, hogy tanára, Koronka József egy alkalommal kijelentette: „Már nem tudom, minő érdemjeggyel kísérem a Kriza dolgozatait.“ Epigrammái közszájon forogtak. Már itt megkezdődött érdeklődése a népi kincsek, népdalok és népmesék iránt. 1829-ben, 18 éves korában Kolozsvárra került. Négy évig a bölcsélet és teológia, majd két évig a jog hallgatója volt. Már diákkorában önerején megtanulta a német, angol és francia nyelveket. Erre az időre esik az anyanyelvnek a latin és német nyelvvel szembeni fokozatos térfoglalása. Ennek az irányzatnak öntudatos hordozói az iskolák voltak. Ebben a tekintetben elsők között volt a kolozsvári Unitárius Kollégium, amelynek ifjúsága, Kriza János és Szentiváni Mihály vezetésével, akik a

reform, a fejlődés lángoló hívei voltak, megalapította a későbbi önképzőkör elődjét, az Olvasókört, amely a magyar irodalom művelését tűzte ki célul, és kézirati formában verseket, novellákat, elbeszéléseket adott közre. 1835-ben, 24 éves korában a kolozsvári egyházközség lelkészének választotta, azzal, hogy szolgálatának megkezdése előtt két évig a berlini egyetemen képezze magát. Abban az időben ez a város volt az egyedüli hely, ahová erdélyi diákok tovább tanulni mehettek, hogy az osztrák hatalom állandó ellenőrzése alatt állhassanak. 1837-ben jött haza, de betegen; máj- és lépkórban szenvedett, és csak egy év múlva, 1838-ban, amikor egészsége eléggé helyreállott, kezdte meg lelkészi tevékenységét, amely 23 évig, 1861-ig tartott, amikor püspökké választották. Egy éves betegségének ideje alatt írta költeményei és műfordításai jelentékeny részét. Az Olvasókör, amellyel berlini tanulása idején is állandó kapcsolatot tartott fenn, 1839-ben, Kriza János szerkesztésében kiadta a *Remény* című zsebkönyvet. Kriza ekkor 27 éves volt. A zsebkönyvben jelent meg költeményeinek egy sora. Az akkori irodalmi élet nagy tekintélyű kritikusa, Toldy Ferenc, a Tudományos Akadémia titkónoka, mai névvel főtíkára, részletesen ismertette a kiadványt, és arról a legnagyobb elismerés hangján többek között így írt: „Valóban a legszébb remény záloga e kedves adomány, sőt egyrészt több mint remény: valóság már, örvendetes birtok“, kiemelve a Szentiváni elbeszéléseit, de legnagyobb dicsérettel illetve a Kriza költeményeit. A Figyelmező nevű akadémiai folyóiratban meg is jelent 17 költeménye. Két évvel később, 1841-ben Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, és neve az egész országban ismertté lett.

Kriza költeményeiben és Szentiváni elbeszéléseiben egy egészen új hang jelentkezett. Antal Árpád *Kriza János költészete* című tanulmányában nagyszerűen mutatta ki, hogy „mindkettőnek az írásában egyszerű, megragadó módon a székely szegénység, az elnyomott paraszti rétegek világa tárul elénk. Műveikben ez a népközelségben fogant költői hang csendült fel legtisztábban. Mindkettőt igen szoros kötelék fűzte szülőföldjéhez, és a rajta élő, küszködő, jobb sorsot remélő néphez. Szentiváni a szöke Nyárad énekese volt, Kriza a fás, bokros, hegyekkel és sűrű erdőkkel övezett Erdővidéknek lett haláláig szerelmese. Krizánál a szegény székely ember élete közelről látott, tapasztalt és mélyen átélt valóság volt; ezért tudta a dolgozó nép legbensőbb érzéseit és vágyait dalba önteni. Dalai a székely nép közkincsévé lettek. Haladó világnézete, őszinte népszerűsége és költői fogékonysága tette lehetővé, hogy az irodalmi fejlődés egy rövid, átmeneti időszakában Petőfi fellépése előtt olyan hangon szólaljon meg, amelynek legtisztább akkordjai már a készülő újat előlegezték. Költeményei és műfordításai az úttörés minden szépségét magukon hordozzák.“²

Egyik legismertebb költeménye ez:

Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.

Mihent zekés gyermek lettem,
S a kabalát megülhettem,
Mentem a szántóba,
S apám háborúba
A franciák ellen.

Nyílj mélyebben te barázda,
Pataként foly könnyem árja,
Apámat háború,
Anyámat sok gond, bú,
Szegényt elragadta.

Holnap indul a legénység
Komondóba, semmi mentőség,
Zöld erdő zúgását,
Vadgalamb szólását
Majd meghallom esmégt.

Az 1848-as forradalom egyik részvevője és krónikása feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy az agyagfalvi táborba összesereglett székelyek a tábortüzek mellett „estve Kriza és Szentiváni dalait énekelték“.

1842-ben nőül vette Füzi Borbárát, Füzi János kollégiumi tanár és főjegyző leányát. Ugyanebben az évben váratlanul, fiatalon, a magyar irodalom végtelen kárára meghalt közeli barátja és munkatársa, Szentiváni Mihály. Ettől az időtől kezdve Kriza költői munkássága is végleg megszakadt.

Élete vége felé, költői munkásságára visszatekintve, egyik levelében ezt írta: „Annyira el volt foglalva egész pályám papi, tanári és újságírói foglalkozással, hogy egészen odahagytam volt ezt a tündérországot, s most csak mint régi édes álom képeire emlékezem s az azon bú-bájós világban töltött óráimra.“

Kissé meghajlott, magas alakja volt. Egyik legközelebbi barátja, Jakab Elek szerint „arca tipikus barna, vonásai határozottak; az arcon igaz szívjóság, mosolyra kész vonásain élcelő vidor szellem van kifejezve; szeme mély nézésében melaság van, nemes homloka éles gondolkodó észre mutat“. A tanítvány, Boros György, a későbbi püspök emlékezésében így idézi maga elé: „Egyszerűségben tündöklő férfi volt.“ Gál Kelemen kollégiumi igazgató így jellemezte: „Komoly férfi, de volt benne valami kedves és rokonszenves, amiért az ifjúság szerette: a kedély és érzület nemessége és gyermeki naivsága.“ Árkosi Dénes marosköri esperes így emlékezik reá: „Visitatiója alkalmával, azhol én is jelen voltam, a templomi köszöntőket illetőleg többször csak néhány főbb eszméket jegyezgetett egy tenyeremnyi papírra, s azokból egy gyönyörű dictiót kerekített logikai következetességgel; s noha az előadásra nézve nem volt valami kitűnő szónok, de a hallgatóságra mégis mindig hatással tudott szólni. Jellemét illetőleg a humanitás kitűnő élő példánya volt, s példátlan jószívűségével minden hozzá folyamodón sokszor a túlzásig kívánt segíteni.“³

Jakab Elek emlékbeszédében, amelyet Kriza szülőházának emléktáblával megjelölésekor, 1882-ben tartott, gondolkozását így jellemezte: „Az emberi élet biztos vezérének az erkölcsiséget és lelkiismeretet tartja, mely a régi dogmák helyére az ember szabad akaratát és önelhatározási jogát, a káték formulái fölé a haladási eszméket s a mai kor magasb hitfelfogását állította, kizárva a szűkkeblű felekezetiességet, a rideg formaiságot, a keresztény türelmet és minden ember testvériességét tanítva s önéletével igazolva. Egész lényé mutatta, hogy ő egy maga alkotta eszményi világban él.“⁴

Az az egyszerűség, természetesség, melegség, amely költeményeiből és írásaiból áradt, jellemezte hivatalos működését és családi életét is. Tekintély volt az egyházban és a társadalomban, miként kortársa és munkatársa, Brassai Sámuel az iskolában és a tudományban.

Kriza János a reform, a haladás híve és következetes szószólója volt. Teológiai felfogásával és filozófiai szemléletével az egyház életében új

levegőt árasztott. A 19. század közepének és második felének szabadelvű szelleme a német, francia és angol teológiai szemléletre is erőteljes hatást gyakorolt, ami az egyházakon belül a haladó, felvilágosult gondolkozás és a tudományos bibliakutatás fokozatos térhódításában nyilvánult meg. Mindez Kriza előtt nem volt ismeretlen. Legnagyobb mértékben azonban az amerikai és angol józan liberális unitarizmus ragadta meg. Érdeklődésével mindenekelőtt Channing Ellery Vilmos észak-amerikai teológus és filozófus felé fordult. Az ő irányításával és közreműködésével írásaiból az unitárius lelkészek és tanárok fordításában 1870-ben és az azután következő években 6 kötet jelent meg. E fordítások bevezetőjében Kriza Channinget így jellemezte: „Mint ember, lelkész, filozófus — bírva a bölcsesség szeretetét és a szeretet bölcsességét —, mint reformer és államférfi, epochális helyet foglal el kora vezérférfiai között... A rabszolgaság és háború, az emberiség e legsötétebb szennyfoltjai ellen írt, beszélt, és erkölcsi haragja egész ékesszólásával mennydörgött az embertársain hatalmaskodó, az emberiséget lealacsonyító zsarnokság ellen.”⁴⁵

Erdemes felsorolni azoknak az írásoknak a címeit, amelyeket Kriza, Channing kimondott teológiai tárgyú értekezései mellett, lefordításra kiválasztott: Az önművelés; A munkásosztályok emelése; A nevelés; A háború; A mértékletesség; A szellemi szabadság; Az emberbarát; Aphorizmák a politika és erkölcsiség, az állam és egyén felett stb.

A bölöni zsinaton, 1840-ben tartott beszédében ezt hangoztatta: „Ésszerű vallást kell hirdetni, oly kegyességet, amely erőt adjon az észnek, meleget a szívnek; mely, midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családunktól, hazánktól és az emberiségtől. Amely józanul éldeleje az élet ártatlan örömeit, mialatt epedve szomjúhozza a jövő tisztább boldogságát.” Két év múlva pedig, a kolozsvári zsinaton tartott egyházi beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy „cáfoljuk meg lelkes buzgalmunkkal amaz ellenvetést, miszerint a mi vallásunk ad ugyan világot a főnek, de melegség nélkül hagyja a szívet. Mutassuk meg, hogy e vallás hasonló a naphoz, mely egyszerre fényt és meleget áraszt magából.”

Ez a megújulást hordozó és hirdető szellem, az élet vallása kialakításának a törekvése egész egyházi programját meghatározta. Beszédeit az előző évszázadok dagályos, fárasztó idézetekkel terhelt fogalmazási módjával szemben a ragyogó stílus, világos, színes, megragadó, az értelemre és érzelemre egyaránt ható szónoki lendület jellemezte.

Egyik legnagyobb érdeme a Keresztény Magvető nevű folyóiratunk megalapítása 1861-ben, amely Erdélyben az első teológiai folyóirat volt, és amelynek első szerkesztői Kriza János és Nagy Lajos tanár voltak. Az alapító tagok között volt Pap Mózes és Buzogány Áron egyházi, Jakab Elek és Kovács Antal világi részről, akikhez később Ferencz József, Kriza utóda a püspöki székből, Marosi Gergely és Simén Domokos csatlakoztak. A folyóirat nevét Kriza adta.

Ma, 114 év távlatából nem is tudjuk eléggé értékelni, hogy az osztrák abszolutizmus korában micsoda nagyszerű, merész vállalkozás volt az egyház nagyon szegényes körülményei között egy unitárius egyházi folyóirat megindítása, elterjesztése és életképessé tétele! Eleggé ki nem fejezhető hálával és kegyelettel gondolunk azért nemes elődeinkre, akik Kriza János szellemi irányításával ezt az ebben az évben

81. évfolyamába lépő folyóiratot, egyházi életünk kimeríthetetlenül gazdag kincsesbányáját megindították, mert az több mint egy évszázadon át mind a mai napig az unitárius gondolat nagyszerű kifejezőjének bizonyult.

Alig indult el áldásos útján a Keresztény Magvető, egyházunk életében néhány hónap múlva jelentős eseményre került sor. Aranyosrákosi Székely Sándor püspök 1852-ben meghalt. Az osztrák kormány kilenc évig nem engedte meg a püspöki állás betöltését. Miután a politikai nyomás valamennyire enyhülni kezdett, 1861-ben, az újonnan visszaállított kancellária útján az uralkodó a püspökválasztás megtartásába beleegyezett.

A hivatalos jelölt Székely Mózes volt, aki nagyon nehéz körülmények között püspökhelyettesi minőségben kilenc évig nagy buzgósággal irányította az egyház életét. A közvélemény akarata azonban az akkor már egyházi és irodalmi területen nagy tekintélyt és népszerűséget kivívott Kriza János felé fordult, akit a tordai zsinat 1861. július 1-én nagy többséggel püspöknek választott. A Zsinati Főtanács jegyzőkönyvében olvashatjuk azt a nagyszerű beszédet, amelyet megválasztásakor a Főtanács előtt mondott, és amelyből az alábbiakat idézzük: „Én egész nyíltsággal hívhatom fel mindnyájokat, ám tegyenek tanúbizonyságot arról, mennyire vonakodtam még a versenyzőül fellépésnek, sőt az arra tett számos felhívások elfogadásának leghalkabb jelétől is! S vajha lehetséges lenne ez ünnepélyes percben lelkemnek nagy tusakodását mindenek szeme előtt feltárni, hogy kitűnjék, mennyire távol voltam e hivatal után járásnak még csak szándokától is.

E jelen gyülekezet előtt, minden előkészület nélkül, úgyszólván csupán a lélek indításából beszéltek. Tehetek-e egyebet, minthogy felvegyem a szolgálat terhét, bármilyen súlyos legyen is az. (A szolgálat terhe) úgy érzem, előre sejdítem, gyakran fog rám egész szívem mélyéig ható súllyal nehezedni, s életörömeim édességét rám nézve sok tekintetben megkeseríteni... Tudjuk, hogy »a bálvány semmi a világon és hogy nincsen más Isten, hanem csak egy«. Ez leend immár lelkemnek legkedvesebb s a legszentebbül tartandó verse. Voltak nekem eddig szívbalványaim, voltak kedvenc szenvedélyeim, miknek kiváló szeretettel sok drága erőt és időt áldoztam: e pillanatok óta szakítok, bár sajnó fájdalommal is, szakítanom kell e bálványimmal, s egészen égő áldozat gyanánt áldozom fel azokat, mint anyaszentegyházam papja, a vallás oltárán, soha többé el nem feledve, hogy: egy a szükséges dolog stb. Fenn hagyok talán szentélyemben egy kis szögletet a Múza szép oltárának ezentúlra is, — azonban, minden rövidsége nélkül az egyedül szent és sérthetetlen főszolgálatnak.“⁶

Fennmaradt Krizának egy levele, melyet a választás után egy hónappal Simén Domokosnak, a Londonban tanuló akadémitának és későbbi híres teológiai tanárnak írt, amelyből szintén kiténik, hogy ő megválasztására nem számított. A levélben ezt olvassuk: „Ha még ne talán eddig mit se hallott ön arról az egyháztörténelmileg oly nevezetes Torda városában tartott zsinati gyűlésünkről, úgy hiszem, csak álmélikodik e levelem vételekor, hogy azt mint püspökétől veszi tőlem, mely eseményre szintoly kevéssé volt elkészülve, mint édes magam, aki e tekintetben egész készületlenül mentem vala ki családommal együtt, egyedül arra függesztve minden gondolatimat, hogy e zsinati gyűlés

folytában is ugyan, de annak befejeztével aztán egész kényem-kedvem szerint használjam egypár hétig a nekem annyira kívánatos sós fűdőt. De másképp szabá ki az én utamat a Gondviselés csodálatos ujja, mert szokatlan nagy számmal egybegyűlt hitfeleinknek közérzúlete... az én igénytelen személyemben összpontosulván, le kellett mondanom minden egyéb kedvteléseimről és elfoglalom a főpásztori s elnöki szék, mint szent korlátját másfelé csüggő gondolatomnak... Lehetetlen volt a közvéleményt tisztelt elődöm köré gyűjteni össze. Egyedül azon körülmény hat rám kedvetlenítőleg, hogy elődömmel, ki a zsinati gyűlést is a választás után rögtön otthagya, minden eddigi kollegális viszonyunk félbeszakadt.⁷ Székely Mózes a püspökválasztáson elszenvedett bukása halálra sebezte. Püspökhelyettesi tisztségéről lemondott és a következő évben meghalt.

Ugyancsak Simén Domokosnak írta néhány hónappal megválasztása után: „A püspök fizetése csak 800 forint, úgyhogy 300 forinttal jelenleg kevesebb, mint pap koromban, amidőn nem szegyenlettem külföldi író és corrector lenni, mert azt nem tartják összeillőnek ún. »magas állással«, de megkívánják, hogy új szállásomat »püspöki- leg« állítsam ki; rá is költöttem — noha csak tisztességesen bitorozásra — valami 600 forintot, de adósság csinálással, mit ha a sok gond, vesződés elemészt, szegény hátramaradott családom fog hordozni, mert hogy nyugdíjat kapjanak, egyebet 15 Ft. Zsuki-féle alamizsnánál, arról szó sem lehet... Egyáltalán nincs módjában státusunknak, hogy fizetésemet nevelje, mert akkor méltánytalanság lenne a tanárokat is nem nevelni.“⁸

Püspökké választásával le kellett mondania kolozsvári lelkészi állásáról. Az egyházközségből, amelynek 23 éven át hűséges, népszerű, hívei által körülrajongott pásztora volt, a templomban felolvasott gyönyörű írásával búcsúzott, amelyből néhány mondatot ismertetünk: „Érzem én azt, hogy ezen ünnepélyes pillanattal életemnek egy szép időszak a végződött be... Lehetne-e nekem e pillanatban némi bánatos érzés nélkül lépni ki eddigi állásomból? Hiszen e szent ekklézia szolgálatában folya le életem kimért idejének legerőteljesebb szaka; ez idő alatt részesültem a családi élet boldogító örömeiben s részint gyermekeim fölnevelése szemlélésének édes szerencséjében. Itt ez anya szent ekklézia ölében fűződtek körültem a szeretet és barátság oly kedves kötelei, melyek örökre becses kincsei lesznek szívemnek... Az Istennek e helyre épült szent Sionjától én elbúcsúzni nem fogok, — az általam életem folytáig, koporsóm bezártáig áldandó kolozsvári unitárius anyaekkléziától s magától az élettől egyszerre fogok elbúcsúzni.“⁹

Kriza János püspökségének kiemelkedő, rendkívül jelentős eseménye volt az egyház megalapítása 300. éves évfordulójának az egész egyház területén való megünneplése. 1868-ban, pünkösd első napján minden egyházközségben hálaünnep volt, amelyen Kriza János püspök ez alkalomra írt himnuszát és imáját olvasták fel. A himnusz, amely énekeskönyvünk egyik énekévé vált, így kezdődik:

Szent öröm-érzésre gyul
Isten! e Ház népe,
Emlékünkbe felvonul
Három század képe.

Ami benne szép és jó:
Lelked fényírása;
S ami bús, az oktató,
Bölcs kezéd vonása.

Ezenkívül nagyfontosságú és emlékezetes jelentőségű volt az évforduló alkalmából augusztus 30-án és 31-én Tordán tartott emlékzsínat, amelyben angol hittestvéreink is képviseltették magukat, és amelyről a Keresztény Magvető beszámolójában ezt olvashatjuk: „Az utódok iránti kötelességünk leírni egy olyan ünnepélyt, hol egy hazai hitfelekezet, háromszáz év sanyarúságát felejtve, talán először fejezhette ki szívének örömét hangosan, tartózkodás nélkül. De szép volt ez ünnepély azért is, mert az ünneplő iránt a hazai többi felekezetek testvéries érzülete oly nemesen nyilatkozott, miként az Európában talán ma is páratlan jelenség.”¹⁰

Az 1868-i tordai zsinatnak nagy jelentősége abban áll, hogy tulajdonképpen ez alkalommal lépett ki egyházunk a maga teljes súlyával a nagy nyilvánosság elé és tette magát a testvérfelekezetek körében ismertté.

Kriza János püspök működéséhez fűződik egyházunknak a külföldi egyházakkal, pl. az angol és amerikai unitárius egyházzal való kapcsolata. Ez egy Paget János nevű felvilágosult angol unitárius tevékenysége folytán jött létre, aki Kossuth Lajos személyes híve és a szabadságharc lelkes pártfogója volt, és akivel Kriza is szoros kapcsolatot tartott fenn. Ez a férfiú 23 éves korában feleségül vette özvegy Bánffy Lászlóné Wesselényi Polixéniát, és őseinek angol birtokát elhagyva Erdélybe, Aranyosgyéresre költözött. A szabadságharcban Bem szárnysegéde volt. 1849-ben menekülnie kellett, és csupán hat évi angliai tartózkodás után tért vissza aranyosgyéresi otthonába. Ez idő alatt megszervezte, hogy egy teológiai hallgatót rendszeresen a londoni Manchester New-College nevű unitárius teológiai főiskolára küldjön az egyház. Az első ilyen akadémita Simén Domokos volt, aki nagyszerű egyéniségével, szorgalmával és eredményes tanulásával megvetette az alapot az utána következő ifjak hosszú seregének.

Magatartásában és megnyilatkozásaiban a nemzeti elfogultságnak, fölényességnek és egyoldalúságnak az árnyékát sem találjuk. Ennek igazolásául három példára hivatkozhatunk:

a) Kriza kilencéves korában nagyszüleihez, Torockóra került, ahol az 1820—25. években Sebes Pál iskolájában tanult. Ennek a kitűnő nevelőnek az iskolája széles körben ismert volt. Nem csupán a környékbeli magyar és román gyermekek jártak ide, de még Székelyföldről is küldték a szülők gyermekeiket ebbe az iskolába. Így Krizával egyidőben tanult itt négy évig George Bariț, a 19. század erdélyi román művelődéstörténetének kimagasló egyénisége. Később Kolozsváron is egyidőben folytatták tanulmányaikat. Kriza, aki Sebes Pál tevékenységét nagyra értékelte, később is állandó kapcsolatban volt vele, de Bariț is hálás tanítványnak bizonyult, aki latin nyelvű leveleivel több alkalommal kereste fel egykori tanítóját. Magyar kortársaival folytatott levelezése az elmúlt évben jelent meg, ahol olvashatunk egy 1829. aug. 1-én keltezett levelet, amelyet Sebes Pál Bariț levelére válaszképpen küldött, és amelyben többek között ez áll: „Hát egy Báricz György, aki egy felejthetetlen tanítvány, aki jónál egyebet nem hagyott nevelője szívében. Nem is ok nélkül érez szíved erántam, — miután 500-ra megyen azon ifjak száma, kik nevelésem alatt megfordultak, de sokott ditsekedésem az a világ előtt, hogy egy Bariczom, egy Krizám volt, s most egy Berdém van... Kriza is, az eminentziában kedves collegád,

ki eddig Keresztúron tanult, most megyen Kolozsvárra, valamint Szent Mártoni is. Keresd fel őket és éljetez együtt barátságban, mely sokat téveszen az ifjúnak a tökéletesedésre. Ha a szívetek és fejetek, az érzések és gondolatok öszve sűrűlődsának pallérozódás az effectuma“.¹¹

A torockói diákeveknek s az ottani román fiúkkal való ismerkedésnek és barátkozásnak minden bizonnyal szerepe lehetett abban, hogy Kriza később is távol maradt a nemzeti elfogultságtól.

b) Fennmaradt a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában Kriza levelének egy töredéke 1866-ból, amelyet Arany Jánosnak, az Akadémia titoknokának válaszképpen küldött arra a felkérésére, hogy egy román népköltészet köréből kiválogatott és kiadásra váró magyar fordításanyagot véleményezzen. Kriza javaslata így hangzott: „Ha valahol, bizony a népköltési növények átültetésénél kívántatik a lehető legnagyobb ügyesség, tapintatosság; e részben az aránylagos tökélynek csak megközelítése is felettebb nehéz s igen nagy érdemnek nevezhető; mert hogy egy egész népnek ösztönszerű szüleményét, minőnek a népköltészetet tartom, más, idegen népbeli egyes ember elméje tulajdon nyelvén, minden alak- és színbeli sajátosságaival visszaad-hassa, azt csaknem csodával határos dolognak tartom...“

A román nyelvnek tudását a jelen alkalommal azért szerettem volna, hogy hozzávethetnénk némi alapaossággal, mily valószínűséggel történt a román népköltemények magyarra való fordítása...

En a kezünk alatti román népköltési gyűjteményt kiadandónak tartom, még azon esetben is kiadandónak, ha az ily népköltemények csak prózába lennének fordítva, mert így is szellemi nyereségnek, nemzeti irodalmunk gazdagodásának ítélném azt, hogy a gondviselés által nekünk egy hazába, egy nemzet-családi életre rendeltetett népnek egész gondolat-, érzés- és akaratvilágával módunk van megismerkedni, márpedig nem prózában, hanem elég folyékony magyar versekben advák vissza.“

Tudomásunk szerint ennek a fordításanyagnak a megjelenése általunk nem ismert okból akkor elmaradt.

c) Mikó Imre *Az orosz irodalom első tolmácsolói Erdélyben* című, 1958-ban megjelent tanulmányában emlékeztet arra, hogy a Remény című, 1841-ben kiadott zsebkönyvben jelent meg Krizának *Kozák népdalok* című négy versfordítása, nem az eredeti oroszból, hanem német közvetítéssel. Mikó Imre szerint Brassai Sámuel volt az első magyar műfordító, aki megtanult oroszul és orosz eredetiből fordított magyarra, viszont Krizától származnak az első orosz versfordítások. „Őket illeti az elsőség az orosz irodalom magyar tolmácsolásában“.¹²

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy Kriza becsülni és szeretni tudta más népek „vadrózsáit“ is.

Az alábbiakban ismertetünk három levelet, amelyeket Kriza esepereihez intézett, azzal a céllal, hogy azokat a körükbe tartozó lelkészekkel közöljék.

Az első levél 1867-ből való, Inczeffi József udvarhelykőri esperesnek van címezve, és így szól: „Tisztelendő Esperest Úr! Cultusministeri titkár, Molnár Aladár jeles írónk egy *Népiszkolai* könyvtárt indított meg, melyet minden népiszkola vagy egyház számára meg kellene venni. Múlhatatlanul szükségessé vált úgyis, hogy minden községnek, ekkleziának vagy iskolának saját könyvtára legyen, ezt maga a cultusminister is in-

dítványozza, ezt főleg a felvilágosodást szerető unitárius nem odázhajta el magától többé.

Ama könyvtárnak dolgozói: Eötvös, Jókai, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Gönczi Pál, Arany László stb. . .

Kérem a T. esperest urat kieszközölni, hogy ily hasznos könyvet siessen minden egyházi község megvásárolni az iskolájánál állítandó népkönyvtár számára, mely lenne a pap és iskola-tanító felügyelete alatt és az egyháztagok olvashatnának belőle.¹³

Egy másik levelében, melyet 1870. május 25-én Farkas György marossszéki espereshez intézett, elismerését fejezi ki, hogy Marossszék papsága a községi iskolák felállítását szívügynek tekintik. A levél egyik része így hangzik:

„Egyházunknak egyéb menekülési útja nincs, mint amit tisztelendő esperest úrék megpróbáltak. Ennek a kérdésnek a főtanácsban el kell határozatni, és pedig a felmutatott irányban . . . Így vagy amúgy eredménynek kell létre jönni, valami compromissumnak a felekezet és község között . . . Csak engem ne említsenek a felterjesztésben, mert már idegenséget tapasztalok némelyeknél azért, hogy — amint mondják — báró Eötvös kedvéért akarnám a felekezet érdekeit kockáztatni. Mentsen Isten! Akarnám biz én a szűkkeblűséget egy kissé tágítani, bátrabbá tenni s képesebbé az elméket a korszellem kikerülhetetlen világosságának elfogadására, melyre népünknek elég nagy szüksége van . . . Azért hát a Tiszt. esperest úr legkisebbet se tartózkodjék az ügyet pártolni, mint olyan ember, aki iránt nem lehet gyanú, hogy az egyház ügyeinek hátrányát bármi érdekből akarhatná. Én meg vagyok győződve, hogy az idő és következés előbb-utóbb igazolni fogja eljárását.“¹⁴

A harmadik levél, amely 1870. szeptember 22-én kelt, szintén Inczeffi József esperesnek van címezve, és így szól: „Tisztelendő Esperest úr! Közelebről Udvarhelyszéknek új követje lévén választandó, e díszes hivatalra senkit képesebbnek és méltóbbnak nem találhatnék, mint jeles hitrokonunkat, a Székelyföld iránt magát annyira érdemesített Orbán Balázst . . . Felhívom azért bizalommal Tisztelendőségedet arra, hogy környéke papjainak szívére köttetni minél számosabb néppel való pártolását majd a választás napján . . . Orbán Balázs baloldalisága nincs miért senkit is elrettentsen. Ő, amint erősíté nekem, az alakulóban levő reformpártnak lesz tagja — s függetlenül pártolója leend minden szépnek és jónak . . . Kérem pártolását az e végre hajlandóbb és övezetebb derekú lelkészeink által.“¹⁵

Ezek a levelek is bizonyítják, hogy Kriza János, egyházának szűkebb keretein túl tekintve, felvilágosult, haladó szellemű, a nép érdekeit egyetemes szempontból szemlélő és annak szellemében munkálkodó férfiú volt, aki társadalmi vonatkozásban is példaadónak bizonyult.

* * *

Püspöki szolgálatának többi, jelentős mozzanatait e helyen nem ismertethetjük. Ezért visszatérünk arra a tevékenységre, amely az ő előkelő helyét a magyar irodalomban minden időkre biztosította.

Kriza már az 1830-as években, kora ifjúságában megkezdte szülőföldjén, Háromszéken a székely népköltés termékeinek gyűjtését. 1842-ben gyűjtőívvel fordult ismerőseihez és az ország iskoláihoz egy ilyen kötet kiadása érdekében, melyet Vadrózsák-nak nevezett. Azonban ki-

sérlete főképpen a szabadságharc miatt félbeszakadt. Közben állandóan gyűjtötte nagy szakértelemmel és kitartással az újabb anyagot, amelyben főképpen az unitárius lelkészek és tanítók voltak segítségére. Közülük a legkiemelkedőbb Marosi Gergely keresztúri gimnáziumi igazgató-tanár, Péterfi Sándor, Úrmösi Sándor, Koronka József, Kiss Mihály, Gálfi Sándor, Kriza Sándor lelkészek és Tiboldi István tanító voltak. Huszonkét évi vajúdás és rengeteg akadály elhárítása után könyve *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény* címen, Mikó Imre anyagi támogatásával 1863-ban megjelent.

A könyv székely dalokat, balladákat, mondásokat, találós kérdéseket és népmeséket tartalmazott. Ehhez csatolt Kriza egy tájszótárt és egy tanulmányt *Néhány szó a székely nyelvjárásokról* címen. Fennmaradt Arany Jánosnak, a Tudományos Akadémia főttkarának saját kezű jelentése, amely így hangzik: „Kriza János a Vadrózsák első kötetében a székely nyelvjárásokat, igénytelen modorban bár, de alaposan és világosan tünteti elő, ezáltal a székely szólás ismeretét nem kis mértékben előbbre viszi; ezért a Magyar Tudományos Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta.“ Legnagyobb jelentősége az ószékely balladáknak, mint Kádár Kata, Kőmíves Kelemenné, Szép Júlia, Báthori Boldizsár stb. felfedezése és ismertté tétele volt. A nagy regényíró, Kemény Zsigmond e balladák elolvasása után kijelentette: „Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet.“

Kriza népköltési gyűjteményének második kötetét is készült kiadni,^{*} de ez anyagiak hiányában tizenkét éven át halasztódott. Végre száz évvel ezelőtt, 1875. februárjában az Akadémia a kiadást elhatározta. Fel is szólította Krizát, hogy gyűjteményét mielőbb küldje be. Ez azonban már nem történhetett meg, mert alig fogott hozzá könyve végleges megszerkesztéséhez, a gőzfürdőből hazajövet meghűlt, tüdőgyulladást kapott, és ugyanabban az évben március 26-án váratlanul elhunyt. Halála után a kézirat felkerült a Tudományos Akadémiához, Gyulai Pál és Arany László kezébe, akik abból néhány mesét és balladát közzétettek. 1885-ben azonban Arany László kiköltözött az Akadémia palotájából, és a második kötet anyaga sok más kézirattal együtt lekerült a pincébe. Hollettéről senki nem tudott semmit. Egy véletlen folytán 65 évvel később, 1949-ben fedezte fel Gergely Pál, aki erről a felfedezéséről a Néprajzi Társaságban 1953-ban tartott előadásában többek között ezeket közölte: „Egyszer volt, hol nem volt, még a nagy világháború előtti időkben volt egy Tudományos Akadémia, mély és sötét pincékkel, s ennek rejtekhelyén aludta álmát hetven éven át Csipkerózsika, a Kriza-féle Vadrózsák hajtása anyagának II. kötetre tervezett kéziratosa. A véletlen vezetett e gyűjteményhez, az akadémiai palota helyreállítási munkái megkezdésekor, midőn 1949. nyarán egy bútor-törmelékkel telirakott pincét kutattunk át. Ott akadtam a Gyulai Pál—Arany László-féle népköltési gyűjtemény több mint 11 000 lapnyi, nagyrészt kiadatlan kéziratának töredékeire.

Kriza Vadrózsái II. részét évek hosszadalmas mozaik-rakó munkájával szedtem össze, s penésztől, portól piszkított, gyűrött lapjait kellőképp kiszárítva, levasalva, igazán csak most tettem olvashatóvá.

A közel 1800 lapnyi kéziratosa anyag 1/5-e Kriza saját kezű dal- és mesegyűjtési feljegyzése, de a többinek a jelentős részén is láthatók a lapszámon ceruzás megjegyzései, 1—1 szónak vagy betűnek piros ceruzás

javításai. Mesék, népdalok, balladák, tájszavak és határnevek, közmondás-gyűjtések ezek. Sok száz lap teljesen tönkrement, a penésztől olvashatatlaná tapadt össze, s még ezeken felül is sok a csonka mese-kézirat. A legértékesebb anyag közel 200 darabból álló mesegyűjteménye, amelyeket ő gyűjtött, s amelyből hat mesét saját maga írt le. Ezekben a szövegekben nagyon fontos adatokat kapunk Kriza szerkesztői tevékenységére nézve. Egy része meg is jelent nyomtatásban Kovács Ágnes szerkesztésében 1961-ben *Az álomlátó fiú. Székely népmesék* címen.

* * *

Kriza sokirányú, állandó elfoglaltsága mellett a közéletben is tevékenyen részt vett. Az Erdélyi Múzeum Egylet alapító tagja és állandó pártfogója volt. Ezen keresztül szoros baráti és szellemi kapcsolat fűzte Mikó Imréhez. Gyakori érintkezésben állott az akkori szellemi és politikai élet irányítóival is. A kolozsvári kaszinónak Bölöni Farkas Sándor után hosszú ideig könyvtárosa volt. Az általános műveltséghez tartozó minden kérdésben tájékozott volt. Az angol, francia és német folyóiratokat rendszeresen olvasta. A helyi lapok állandó cikkírója volt.

Jakab Elek szerint „középutján haladt el ő az életnek. Fény és árny, édes és keserű, öröm és bánat vegyesen jutott részére. De vidám lelke, bölcsészeti gondolkozásmódja egyensúlyba hozta a kettőt. Sokat küzdött, de el nem csüggedt. Övéit boldogítva, szívében boldogan, mindég a közjónak élt.”¹⁶

Egész életében rengeteget betegeskedett. Annál csodálatraméltóbb az a hatalmas méretű és szerteágazó tevékenység, amelyet mindennek ellenére óriási kitartással és klapadhatatlan munkakedvvel el tudott végezni. Ezt írta kedves humorral élete vége felé egyik levelében: „Sokat kínlódom a köszvényvel. Az én egészségem a régi chronikus bajokkal terhelt. (De) addig él az ember, amíg valahol fáj, s amíg érzi tagjaiban, hogy azok léteznek. Nekem is a rheuma folyvást kínozza lábamat, tehát meg vagyok győződve, hogy, hála Istennek, még vannak lábaim.”

Hitvestársával, Fűzi Borbálával mintaszerű családi életet élt. Két fia és két leánya volt. Egyik leánya 10 hónapos korában meghalt. A veszteség fájdalmát évekig hordozta lelkében. De két évvel halála előtt egy még szörnyűbb csapással kellett szembenéznie. Tragikus körülmények között elvesztette Kálmán nevű 30 éves, törvénytudói jegyző fiát, aki előtt fényes jövő állott. A kolozsvári Redut helyiségében egy bál alkalmával a korhadt karzat, amelynek korlátjára támaszkodott, leszakadt, ő a kemény kőre zuhant, és azonnal meghalt. Élete alkonyán így írt hitvesének: „Az én életem poesiséből csak te maradtál meg, lelkem, s a mi szeretett gyermekeink; ti vagytok az én megtestesült dalaim, s amíg titeket Isten bírhatnom enged, addig minden más álmokról s örömekről lemondani könnyűség nekem.”

Halála előtt két hónappal, az 1865-ös év kezdetén, sógorának, Nagyajtai Kis Istvánnak ezt írta: „Hála az égnek, karácsonyunk és újévünk most elég örvendetes volt, amennyiben kedves lányunk eljegyeztetése Kovács tanár által éppen nevem napján végbemenvén, adott az Isten, a könyörület Atyja egy más fiút elvesztett fiunk helyébe, s ezáltal némileg újjászületett jövő iránti reményem is, melynek csillaga oly vigasztalan sötétre hanyatlott volt.” De imádott leányának, Lenkának Kovács Jánossal, a kolozsvári Unitárius Kollégium későbbi igazgatójával

val való házasságát már nem érte meg, mert az eljegyzés után három hónappal elhunyt.

Amikor 1875. március 26-án váratlanul elhunyt, Ferencz József, aki a püspöki székben utódja lett, a Keresztény Magvetőben ezt írta: „Halála országos részvét s az egész egyház közbánatának tárgya; temetése csaknem az egész város részvétét költötte fel; ott volt minden, akinek a valódi érdem s tiszta polgári és egyházi erények iránt tisztelet él szívében.“

1910-ben Kovács Lajos nagyajtai lelkész kezdeményezésére a község közössége kimondotta, hogy nagy fiának emlékére, születésének századik évfordulójára a község főterén díszes szobrot állít fel. A szükséges összeg 1914-ben készen is állott. Kitört azonban a világháború. Az összegyűlt pénzt hadikölcsönbe fektették, s az teljesen elveszett.

* * *

1911-ben, születésének 100. éves évfordulóján az egész egyház kegyelettel idézte szellemi alakját. Az Egyházi Főtanács tagjai és a tanulóifjúság kivonultak sírjához, ahol Ferencz József püspök és Gál Kelemen kollégiumi igazgató hódoltak emlékének. Előbbi többek közt ezt mondotta: „E pillanatban nem a halott, hanem az élő Kriza János jelenik meg lelki szemeim előtt. Ott látom őt a szószéken, amint buzgón és áhítattal imádkozik, s beszédével, az evangélium hirdetésével hallgatóit az Isten országa keresésére inti, s az igazság után szomjazó lelkeket az örök élet vizeivel táplálja. Ott látom őt a tanteremben, amint tanítványait oktatja, ismeretekkel gyarapítja, őket a jó, az igaz, a szép, az erkölcsös és istenes életre buzdítja, és emellett nemegyszer még testi táplálékukról is gondoskodik. Ott látom őt íróasztala mellett, amint fennkölt gondolatait, nemes érzelmeit dalba önti, szülőföldjét megénekli, s a Székelyföld bércein és földjein szétszórt vadrózsákat összegyűjtve csokorba köti, s azzal irodalmunkat megajándékozza. És ott látjuk őt mindnyájan családjá körében, a társadalomban, a püspöki székben, kötelességeit mindenütt hiven és lelkiismeretesen teljesítve, egyházának és hazájának dicsőségét munkálva, s mindezek által magának a halhatatlanságot biztosítva.“ Gál Kelemen pedig így emlékezett: „Benne az ember és a költő összhangban olvadt össze. A költészetet tündérországoknak tartotta, amelyben csak rövid ideig lakhatott, mert földi gondjai kiragadták onnan, de az ott töltött édes álmai és ábrándjai olyan költeményeket sugalltak, amelyek kincsei nemzeti költészetünknek. Ilyen szép költemény az ő nemesen átélt élete is.“¹⁷

Kovács János tanár, aki 1882-ben a nagyajtai emléktábla felállítása alkalmával az ünnepségekkel kapcsolatos minden anyagot összegyűjtött és később egy albumban kiadott, annak bevezetőjében apósáról, Kriza János püspökről ezt mondotta: „A nemeskeblű munkások önmagukban találják fel jutalmukat. Külső kitüntetésre nem vágnak. A néhai is sokkal szerényebb volt, mintsem ilyeneket kívánt volna vagy csak ilyenekre gondolt volna is. Az elhunytaknak különben nincsen is szükségük emlékjelekre, de igenis van az élőknek, hogy ezáltal figyelmeztessenek az általános emberi kötelességekre, erényekre s nemes tettek végbevételére.“¹⁸

Székelykeresztúri diák korában, miután az egyik tantárgy anyagát lemásolta, annak végére ezt a kétsoros verset írta:

Tollam elhajtottam, nyugovó végpontra jutottam,
Mínthogy jól evezze, nyugszik a Kriza keze.

* * *

Keze, miután egy 64 évre terjedő gazdag, áldásos életen át jól evezett, ezelőtt 100 évvel megnyugodott. De emléke bennünk, késő utódokban tovább él, buzdít, bátorít, lelkesít, s amint Kovács János mondotta, szüntelenül figyelmeztet „az általános emberi kötelességekre“, a Jézus-tanítványhoz méltó, Istennek tetsző életre.

Dr. KOVÁCS LAJOS

JEGYZETEK

¹ *Kriza Album*. Bpest, 1892. 42.

² Antal—Faragó—Szabó: *Kriza János*. 2. kiadás. Kolozsvár, 1973. 13.

³ Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. Kolozsvár, 1943. 8—9.

⁴ *Kriza Album*. 33.

⁵ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. Angolból fordították és kiadják az unitárius tanárok. Kolozsvár, 1870—81.

⁶ Az 1861. június 29 és köv. napjain Tordán tartott püspökválasztó zsinati főtanács jkv.

⁷ Borbély István: *Simén Domokos és kora*. KerMagv LX.(1928).64.

⁸ Uo. 74.

⁹ Kriza János püspök búcsúja a kolozsvári egyházközségtől. A levél eredetije az egyházközség irattárában.

¹⁰ Háromszázados jubileum. KerMagv IV.(1868).

¹¹ *George Bariț magyar levelezése*. Bukarest, 1974. 18—19.

¹² Miklós István [Mikó Imre]: *Az orosz irodalom első tolmácsolói Erdélyben*. Kolozsvár, 1958. 84—91.

¹³ Kriza János eredeti levele a homoródszentpáli egyházközség irattárában.

¹⁴ A levél eredetije a homoródszentpáli egyházközség irattárában.

¹⁵ A levél a szőkefalvi unitárius egyházközség irattárában.

¹⁶ Jakab Elek: *Emlékbeszéd...* *Kriza Album*. 36.

¹⁷ KerMagv XLVI.(1911). 377—382.

¹⁸ *Kriza Album*. 10—11.

KRIZA JÁNOS, A KÖLTŐ

Már a múlt század harmincas éveiben, mint a kolozsvári unitárius kollégium diákja, kezdett verseket írni. Az iskolai olvasó társaságnak volt a könyvtárosa és lapjának egyik buzgó munkatársa. 1835—1837 között a berlini egyetemen folytatta tanulmányait, majd onnan hazatérve 1839-ben *Remény* címen zsebkönyvet adott ki. A *Remény* még 1840-ben és 1841-ben is megjelent Szentiváni Mihály szerkesztésében. De már 1842-ben Szentiváni meghalt, Kriza elhallgatott. Szentivánit és Krizát mint a Petőfi előtti népi irányú líra képviselőit tartja nyilván az irodalomtörténet. Gyulai Pál mondta Kriza János felett tartott emlékezésében: „Mindkettő székely, s egy az üldözések miatt számban megfogyatkozott, de buzgóságban annál erősebb felekezet, az unitáriusok hitfelekezetének híve.“

Kriza Jánost mint költőt választotta 1841-ben levelező tagjává a Magyar Tudós Társaság, a *Vadrózsák* megjelenésekor pedig a Kisfaludy Társaság sietett tagjai közé sorolni. Kötteményeiben előbb mint szonett- és epigrammaíró, majd mint műfordító, ódaíró s a népeletből ihletett dalok szerzője, a szülőföld költője, szerelmi dalok és katonadalok szerzője jelentkezik. Egyesek közülük népdallá lettek. Verseiben súlyos társadalmi kérdések is tükröződnek: gyűlölete a zsarnokság ellen, részvéte a jobbágyok és zsellérek iránt, együttérzése a határőr katonaságra kötelezett székely ifjakkal. S ha közben a mértékletességről is verset ír, az józan humorát bizonyítja. A költő Kriza Jánost néhány versén át mutatjuk be, amelyek haladó társadalmi nézeteit és hazaszeretetét is tükrözik.

M. I.

A VILLÁM

Dördül az ég, tisztítva röpül villáma körösleg:
Földünk' zsarnokit is mért nem emészti tüze?
Dördül a nép: büntetni bosszus villáminak hagyta
Földünk zsarnokait célul a népek ura.

ZSELLÉR SÍRFAJÁN

Úrtól más úrhoz mindig költöztem; Úristen
Lett már földesuram; nyugszik az Úrba' porom.

SZÉKELYKŐ ALATT

Ember-csinálta halmaid közöl
Oh vár! szabadba jöttem, foglyod én,
Hol istenkéz-emelte szirteken
Szabadság enyhít ép lehelletén.

Nem láttam én pirosuló szép korányt,
Nem ismerém a harmat gyöngyeit,
Nem hallám a pacsirta víg dalát,
S a lég ezer zszibongó sergeit:

Imitt naponként hajnalom pirul,
Szelíd sugár előzi dél hevét,
Az illatos virágnak, míg töröm,
Még gyenge harmat üli kebelét.

Szabad nép, nem kalitka rabjai,
Örömdalokban zeng ezer madár,
S e népimával a királyi sas
Röpülve Istenhez magasba jár.

Kövön nyugodva szent oltáromon
A természettel én is áldozom,
Templomban majd kitisztult érzetem
A néppel ismét elimádkozom.

A sziklabérc alatt szegény telep
Fából raká parányi házait,
De hitben dús, egy házra halmozá,
Isten házára drágaságait.

Hűség, jámborság, vendégszeretet
— Könyvből tanult erények városon —
Családi tűz körül, mint hajdanán
Ülnek ma is mosolygva nyájason.

Öregnek arcán évek szép sorát
Jegyzik redők, nem bűne számait,
Meleg még szíve, bár idők hava
Meghinté gyérülő hajszálaít.

Szülék körül az ifjú nemzedék
Serdül, miként ép törzsök ágai,
Természet, nem kalmár festékitől
Pirulnak a szerény szűz arcai.

Kínzó gyönyörben folynak perceim
Ez édenből szakasztott táj ölen;
Már hallom a kerub tiltó szavát —
S könnyem foly édenem határcövén.

A TIZENKÉT ÉGI JEGY MÉRTÉKLETESSÉGET
PRÉDIKÁL

I

JANUÁRIUS — VÍZÖNTŐ

A nap vízöntő-jegybe lép át,
Így vízivásra fényes példát ad.

II

FEBRUÁRIUS — HALAK

Nincs széles e világon jobb ital
Szép tiszta víznél, mond a hal.

III

MÁRCIUS — KOS

Nem kell a kosnak égettbor,
Mégis beh friss, erős, vidor!

IV

ÁPRILIS — BIKA

Nagy méltósággal bőgi a bika:
Víz minden kortyaink legjobb bika.

V

MÁJUS — IKREK

Virulnak ikrek anyjok lágy ölén,
Édes tej és forrásvíz erején.

VI

JÚNIUS — RÁK

A részegekhez fenkiált a rák:
Víz aqua vita, bizton ezt igyák.

VII

JÚLIUS — OROSZLÁN

Oroszlán, állatok dicső királya
Vizet dicsér, bort, sört utálja.

VIII

AUGUSZTUS — SZŰZ

Tüzes testében ép bájjal mosolyg a szűz:
Víz, víz a bájjital, melyből ered a tűz.

IX

SZEPTEMBER — MÉRTÉK

Ha italok becsét jó mérleggel mérjük,
Kétséggkívül a vizet legjobbnak ismérjük.

X

OKTÓBER — SKORPIÓ

A bor podágrát szül, mely szúr, mint skorpió
S díjúl vízkórságot nyer a víz-nem-ivó.

XI

NOVEMBER — NYILAS

Nyilas jól tudja: célt csak úgy talál,
Ha vízivásnál rendületlen áll.
Ha mámor fogja el szemét s eszit,
Bármely ügyes, kezével célt veszít.

XII

DECEMBER — BAK

Vad szírteken vígan szökell a bak
S erőt s rugalmat ad hűvös patak.

Az ép erő teljében vígan zengve lejt,
Vizet ki móddal inni nem felejt,
S ha olykor habzik is a bor kelyhében, nem árt,
Csak mértékletlenség okoz mindenben kárt.

A VADRÓZSÁK MÁSODIK KÖTETE

Gondviselészerű véletlennek köszönhető, hogy csekélységem [a régi Kriza Önképzőkörnek 1919—20-ban volt elnöke] a szörnyű világ-
éges után 1948—49 telén rábukkant a Tudományos Akadémia pincéjé-
ben, egy bútortörmelékes rekeszben a *Vadrózsák II. kötete anyagára*.

Régi számadáskönyvek s egyéb népköltési kéziratok közé keveredve, legalul volt ez a drága hagyatéék, kb. másfél ezer lapnyi kéziratban, melyet valaha Gyulai Pál és Arany László használt Kisfaludy Társaság-i kiadványaihoz. 1885 után ugyanis, midőn özv. Arany Jánosné halálakor fia kiköltözött a palotából, a volt főtitkári lakásból, a gondnokság levitette a pincébe, s ott is felejtette a két ládányi papírt. Közel hat évtizeden át aludták Csipkerózsika-álmukat a többi népköltési emlékekkel együtt ezek a *drága székely vadrózsák!*

A II. kötet anyagát Kriza özvegye küldötte volt még 1875-ben Pestre, s mint egyik leveléből kitűnik (Gyulaihoz címezve), néhányszor szerzői díjat is kapott, a Magyar Népköltési Gyűjtemény III. kötetében felhasználta Kriza-jegyzetekért, mesék és balladák stb. közléséért. Az említett levélből idézzük: „A fájdalom s öröm váltakozó érzései közt olvastam felejthetetlen férjem felett a Kisfaludy-társ. ülésén tartott emlékbeszédet, melyben Nagyságod, az első magyar műbíráló tesz koszorút annak sírjára, kinek halálát én mint hitvese siratom. Fogadja ezért szavakban ki nem fejezhető hálámat s köszönetemet...” (Ezután külön megköszöni a kéziratokért küldött újabb száz forintot.) Az 1882-ben megjelent III. kötetből két példányt kapott a Kriza család, ezt is külön megköszönték, az újabb honoráriummal együtt.

Visszatérve eme folklór-gyűjteményre, sötét pincénk anyagára, annak mintegy harmadrésze menthetetlenül össze volt rothadva a penészgombáktól, mert éppen a nyirkos láda aljára kerültek. Így csak mintegy ezer lapnyi kézirat megmentése volt feladatomban, amit boldog örömmel végeztem: éveken át szárítva, formalinozva e lapokat, majd műfajok szerint csoportosítám és sokaknál a beküldőt is azonosíthattam az előkerült 14 levél alapján, melyek kézirati egybevetése után sok dal, ballada és mese *lelőhelyét, gyűjtője nevét is sikerült rögzítenem*. Erről különben a Romániában 1965-ben, majd új kiadásban 1971-ben az Antal Árpád, Faragó József és Szabó T. Attila tollából megjelent pompás tanulmánykötet is hosszasan írt.

Anyagunkat Kovács Ágnessel együtt rendeztük sajtó alá, és a *Vadrózsák* 1863-ban megjelent kötetéből is sokat átvéve, két vaskos kötetben adtuk ki 1956-ban *Székely Népköltési Gyűjtemény* címmel. A pincebéli anyagból megmentett mesékből 7 ballada-variánst, sok dalt s 28 ismeretlen mesét tettünk közzé, és ez a ma már ritkaságszámba menő kiadvány (*Magvető*-kiadás) így kapcsolta egybe a Kriza nem teljesült vágya szerinti második vadrózsás kötetét az elsővel.

Bizony, éppen húsz évnek kellett eltelnie, hogy az 1842-ben meghirdetett gyűjtemény nyomdába kerülhessen, pedig akkoriban, egy évvel előbb választották a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává Krizát; nem kisebb ember, mint Vörösmarty ajánlásával. Eme népköltési gyűjtőmunka tervével kerek négy évvel előzte meg Erdélyi Jánost, akinek kötetei 1846—48-ban kerültek ki sajtó alól. Ámde szegény Krizának a közbejött 48-as események, majd pedig a püspökké választásával rája hárult tömérdek munka nem adta meg a lehetőséget a *Vadrózsák* kinyomtatására, s az Mikó Imre segélye nélkül nem is sikerült volna...

Említett akadémiai tagságát íme ilyen szép sorokban köszönte meg Toldy Ferenc titkárnak 1842 elején: „...Ami a tagságot illeti, bár érzem az Isten szent emberével, hogy »kisebb vagyok Uram a te irgal-

maid s kegyelmeidnél, miket méltatlan szolgáladdal cselekedtél» — eléggé érzem, mily keveset tettem irodalmunk körében; mindazáltal nem akarok magamnak azáltal szerezni hírt, hogy annyi jeles hazafiak bennem helyezett bizodalmat megvessem; alázatos köszönettel fogadom megválasztásom... halmoznak el engem a sok becsületbeli hivatalokkal, jelenleg a terhes kolosvári papság mellett ideiglenesen kéntelen valék felvállalni becsületből a teológiai tudományok tanítását is... »Reményüknek is« [ti. folyóiratának], melynek lételt adtam volt, nem tudom, mi lesz a sorsa; Erdély szegény, vagy inkább hideg, s tanult és mívelt emberei egyoldalúak egész a furcsaságig, s művészetekről azzal az átkozott puritanusi lélekkel gondolkoznak; ...képdülő hitsorsosim megbotránkoznak benne, hogy nevem egy zsebkönyv első lapján álljon mint szerkesztőé, s papjok amolyan parlagi nótákat dúdoljon.« — Íme ez az érdekes régi vallomás.

Szerencsére Kriza barátai és paptársai közül többen megértették a népköltés emlékeinek fontosságát, s így a csupán csak töredékesen megmaradt hagyatékából 14-nek nevét is megismerhettük, hogy csak néhány példát mondjunk: *Gálfy Sándortól* 22 teljes mese, sok dal s 4 ballada, *Kiss Mihály* árkosi lelkésztől vaskos kötegni tájszó, helynév és mese, *Gálfalvi Istvántól* főleg népdalok s közmondások, *Úrmösi Sándortól* udvarhelyi népszokások, *Kelemen Istvántól* küküllői nyelvi és meseanyag, *Tiboldi Istvántól* pedig tömördek tündérrege és közmondás, tánckurjantás került elő, de az ő anyagába sok *magaköltötte* kézirat is keveredett, vagyis erősen meg kellett rostálnunk.

A közlötteken kívül még nagyszámú *népszokási, tájleirási* kéziratos anyag várja a kutatókat az akadémiai könyvtárban. Kriza az etnológus szemével még a sokszor együgyűnek látszó mondókákban, közmondásokban is észrevette, hogy sok becses egyetemes vonatkozásuk van, pl. kéziratai szélén — olykor *püspöki levelezése* hátlapján — efféle megjegyzések százait olvashatjuk: „Leforrázni valakit“ = beschämen, — „Jól a nyelvére adta“ = in den Mund legen. — „Kis szél is leveri az almát“ = norvég mondás. Oldalakon át elemzi közmondásainkat, s korát megelőző etnológusi érzékkel és nyelvészkedéssel veti egybe bel- és külföldi anyagát.

A közel két évtizede közölt gyűjtemény 28 meséje zömét gyűjtői küldték, Krizától csak hét kéziratot találunk, de a másoktól írottakon is szinte minden lapon láthatók színes ceruzás *betűjavításai*, lapszéli megjegyzései; a legfontosabb azonban, hogy semmit a lényegen, a tartalom nem változtatott, csupán a tudálekos papok vagy tanítók által itt-ott átírt szöveget próbálgatta „*vissza-székelyesíteni*“, amint megnyugtatóan írta Gyulai Pálnak, aki a nagy *Népköltési Gyűjtemény* I. kötetébe vett át Krizától is. Kiváló érdeme Krizának, hogy a székely székek egymástól különböző dialektusait is híven követte közléseiben, akár a *Magyar Nyelvőr* és a *Fővárosi Lapok* vagy éppen a nagy Arany János *Koszorúja* és *Szépirodalmi Figyelője*. Persze ezekből is szinte valamennyit fölvettték az említett 1956. évi kétkötetes kiadványunkba, s csak a tisztán műköltési vagy éppen nagy költőink tollából eredő verseket hagytuk ki.

Krizának az élet számtalan gondja s adósságai mellett sok szépséget és főleg családi örömeket is adott, mindennekfölött azt a holtáig tartó *forró népszerűtetet*, mellyel annak költői emlékeit istápolta és

maga után is, egész nemzedékeken át hagyományozta rajongó lelkesedését. Ő ébresztette rá olvasóit a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedvességével s a mesék bűbájával a paraszti alkotások szépségére.

Egyházi jellegű iratai — sajnos — alig vannak a drága emlékü népköltési hagyatéksomóban, melyet özvegye válogatás nélkül küldött fel Pestre a sorozat szerkesztőinek. Azok is csak paptársai szabványos gyászbeszédei, prédikációtöredékei.

Halálának századik évfordulója alkalmából bizonyára felújítták a nagy unitárius püspök emlékét, s legjobb előadóink fogják szavalni és énekelni gyűjteményének sok szép darabját, de magunk részéről is jóleső érzéssel tartjuk emlékezetünkben, akik csak szerencsések voltunk hagyatékát forgatni, kiadni.

Dr. GERGELY PÁL

KRIZA JÁNOS MINT KOLOZSVÁRI LELKÉSZ (1835—1861)

1 A kolozsvári unitárius egyházközség a múlt század negyedik évtizedének elején súlyos anyagi gondokkal küzdött. A napóleoni háborúkat követő pénzürtéktelenedést még kiheverni sem tudta, amikor a templom boltozata annyira megrepedezett, hogy már-már életveszélyessé tette a templomlátogatást. Sok töprengés és tanácskozás után 1831. április 2-án Alföldi Antal helybeli pallérral egyezséget kötöttek, aki 6000 rénus forintért (Rft.) vállalta a munkálatok elvégzését. A három évig tartott javítás összesen 10 079 Rft-ba került.¹ Az egyházközség a pénz nagy részét kölcsön vette fel, s ez okozta, hogy a lelkészi fizetést rendszertelenül, megkésve tudták folyósítani. A panaszok megszüntetését és a nehéz helyzet áthidalását célozta a keblitanácsnak az a terve, hogy az addigi két lelkész helyett csak egyet tartson, akit jobban megfizethet.² A betegeskedő és szolgálatképtelen Fűzi Jánost lemondásra szólították fel. Sándor István, aki 1829. aug. 1-től volt másodlelkész, egyedül maradt.³ Szolgálatát elvégezni azonban nem tudta, s így már 1832. június 24-én káplánt (segédpapot) alkalmaztak Egyed Mózes személyében.⁴

Már a templomjavítás megkezdése előtt Nagy Lázár keblitanácsos azt javasolta, hogy: „a kollégiumi ifjak közül tanári ajánlás mellett arra alkalmas és hajlandó fiatalot küldjenek fel Bécsbe, s ha lehet, még fellyebb is, hogy magát néhány esztendő alatt a Kolozsvári műveltséghez képest lehető minél tudományosabb módon qualificalván, az után a szükség esetében itteni Ecclesiánkban functióba jöhessen.”⁵ A keblitanács ezt az indítványt azzal fogadta el, hogy tisztázni kell, mennyi fizetést tudnak majd biztosítani a papnak, s mi legyen a módja „a legjobban található választásnak“.

Augusztus 31-én a közgyűlés is a „jó célzatú indítványt“ elfogadta. Megállapította, hogy a kiküldendőnek legalább évi 500 ezüst Rft költség szükséges. A megajánlt adományok szaporítására biztosokat küldött ki Pákei Lajos, Ketskeméti Márton, Ajtai Károly és Koncz József személyében.⁶

1835. februárjában a keblitanács kiküldte a két gondnokot, hogy a kollégiumi ifjak közül a papságra alkalmasokat a tantestület útján „ki-tudakozván, azokat rendre a praedikálásra szólíttassák fel.“⁷ Itt kapcsolódik össze az egyházközség élete a Kriza Jánoséval. Jó hónap múlva, március közepén tartott gyűlésben Istváni János kurátor előterjesztette: „míserént mások között és felett egy Kriza János nevezetű deákot értvén lenni inkább Akadémiára küldhetőnek — ennek kellene prédikázióit hallani. Végzet. Találtassék meg a T. Rector Professor Úr Kriza Jánosnak prédikáltatása aránt.“⁸ A következő vasárnapok valamelyikén Kriza meg is tartotta bemutatkozó prédikációját. 1835. május 24-én egyházközségi közgyűlést tartanak, ahol egyetlen pontként a lelkészválasztás szerepelt. Kriza János deák 46, Gyöngyösi István segédpap 11, és Gál Ábel kántor 2 szavazatot kapott.⁹

2 Kriza János kolozsvári lelkészsége a májusi választással kezdődik. 1835. szeptember 9-én, külföldre indulása előtt írásba adja az Adattárban közölt kötelezvényét. Hasonló kötelezvényt adnak az eklézsia nevében is, melyben mind a tanulmányi költségek fedezését, mind a lelkési fizetés összegét rögzítik. Mátéfi József gondnok szeptember 20-án már az egyházközségi közgyűlésnek jelenti, hogy Kriza elindult az akadémiára, és 300 Rft-ot átadott neki.¹⁰

Kriza két évre terjedő berlini tanulmányútja idején hét levelet küldött az egyházközségnek. Ezek közül hat Mátéfi József gondnoknak van címezve, egy pedig az egyházközségnek.¹¹ A gondnok 1843. március 25-én keltezett számadásából¹² tudjuk, hogy mindenik levélre válaszolt, sőt még azt is, hogy a levelek portókötségét is ő hordozta, amennyiben Kriza leveleinek kiváltására levelenként 29 krajcárt, a sajátjának postázására 28 krajcárt fizetett ki. Kriza leveleiben beszámolt tanulmányairól, a vallást érintő újságokról, hírekről és próbálkozásairól, hogy az angol unitáriusokkal kapcsolatba lépjen. E levelek tiszta tükrei annak a komolyságnak, mellyel lelkési kötelezettsége teljesítésére igyekezett felkészülni.

Azalatt itthon, az egyházközség életében a gondok, bajok szaporodtak. A Kriza megválasztásával mellőzöttek érzett Sándor István 1835. novemberében arra kérte a keblitanácsot, „hogy az akadémizáns pap hazaérkezéséig is valamely külső jó papi nyílás [állás, hivatal] adná elő magát oda elmeheessen“¹³. A keblitanács teljes szabadságot adott a kérelmezőnek az elmenetelre, azt is megígérte, hogy illendően fog róla gondoskodni, ha Kriza visszaérkezte után is helyben maradna. A kérés teljesítése azonban nem jelentett nyugvópontot, sőt a dolog annyira elmérgesedett, hogy a következő év februárjában az egyházközségi közgyűlés nemcsak megsemmisítette a keblitanács határozatát, de egyúttal arra is kérte a Képviselő Tanácsot, hogy Sándor István lelkészt haladék nélkül más gyülekezetbe helyezze át.¹⁴

Helyébe főpappnak Körmöczi János püspök 1835. március 20-án Molnos Dávid egyházi főjegyzőt, első káplánnak pedig Gyöngyösi Istvánt nevezi ki. Az 1836. évi nagy kolerajárványban Molnos meghalt

helyébe augusztus 20-án a püspök Székely Miklós tanárt rendelte, akit év végén Körmöczi püspök halála folytán a Képviselő Tanács püspöki adminisztrátorsággal bízott meg. Székely Miklós maga helyett Székely Sándort, a teológia professzorát nevezte ki főpapnak Kriza hazaérkezéig. A gyors személyváltozások nem érintették lényegesen a gyülekezeti életet, hisz a tényleges munkát Gyöngyösi István első káplán végezte. Amikor az egyházközség a püspöki leiratból tudomásul vette, hogy Gyöngyösi 1837 Szent György napjától (ápr. 24.) a tordai egyházközségbe nyert lelkészi kinevezést, elhatározták Kriza hazatérésének megsürgetését.¹⁵

Kriza 1837. augusztus 18-án Berlinből írt utolsó levelében mind betegségét, mind pénzhiányát jelzi, valamint azt a szándékát is, hogy hazatérő útjában Bécsben szándékszik addig maradni, amíg két ruhát csináltathat magának.

Jellemző az egyházközség lelkes hangulatára, hogy lelkésze illő fogadására egy szoba bebútorozását határozták el.¹⁶

Kriza János hazaérkezése a két és fél év óta lelkészére váró gyülekezetnek nagy örömet jelentett, amint azt Pákei Lajos keblitanácsosnak barátjához, Körmöczi Józsefhez (az elhunyt püspök fiához) 1837. október 14-én írt leveléből olvassuk: „Az ifjú sokat qualificalta magát, nyájos és kellemetes magaviseletű, mi okon nagy reménységünk van, hogy benne azt, kit óhajtottunk, feltalálандjuk.“¹⁷

Kriza berlini tanulmányútjának fejezetét nem zárhatjuk le addig, míg meg nem nézzük annak anyagi vonatkozásait. Már említettük, hogy 1834. augusztusában küldték ki a collectorokat (gyűjtőket). A gyűjtők Mátéfi József számadó gondnoknak adták át a pénzt.¹⁸ E számadások szerint adtak összesen 1100 Rft-ot és 43 krajcárt. Mátéfi gondnok Krizának adott, illetve küldött 1056 Rft-ot. A pénzküldemények dija az összeg 20%-a. A tanulmányi útra indulónak 400 Frt-ot ígértek, a valóságban 500-nál is többet adtak. A gyűjtőíveket vizsgálva, meggyőződésünk, hogy kevés egyháztag volt akkor Kolozsváron, aki ne járult volna hozzá e nemes ügy sikeréhez.

3 Az egyházközség öröme a szeretet és áldozat újabb jegyében nyilvánult meg. Istvánfi János gondnok többek véleményét tolmácsolta az 1837. október 30-án tartott gyűlésben, amikor az új pap számára egy palást készítését javasolta, amit egyhangúlag elfogadtak.¹⁹

Kriza önéletrajzában többek közt azt írja: „... 1837-ben ősszel hazajövén egész esztendeig tartott nyavalyáskodásom, melyből leginkább a vízgyógyás a borszéki borvíz használata üdített fel úgy, hogy 1838 ősszel hozzákezdhettem a kolosvári papi hivatalhoz.“²⁰ Akik Kriza életével és munkásságával foglalkoztak, lelkészi működésének kezdetét általánosan az egy évig tartó betegeskedés utánra teszik. A valóságban 1837. nov. elején szolgálatait megkezdte. Id. Fekete Pál pénztáros számára készített vagyonösszesítő és átadó levélben ezeket olvassuk: „Az ecclesia szolgálóinak fizetések: Rendes Pap Tiszt. Kriza János Úrnak, az Akademiara menete előtt velle kötött contractus szerént, de dato 9-o Septembris 835, az évenkénti fizetése csak az Eccla pénztárából 300 vforintokban állítatott — meg es kezdette hivatalát 1-ma Nov. 837...“²¹ Kriza ekkor csak egy hónapig szolgált, mivel a betegség végül is ágyba döntötte. A Gyöngyösi helyét 1837. május 1-től elfoglaló Bedő Lajos segédpap 1838 januárjában kérést terjesztett a keblitanács elé, melyben fi-

zetésének emelését kérte, azon oknál fogva, hogy Kriza János betegeskedése miatt a lelkészi szolgálatokat egyedül végzi. Az ez ügyben felkeresett Kriza nem ellenzi, hogy évi fizetéséből 200 Rft-ot a segédpapnak adjanak. Ennek alapján meghatározzák, hogy 1837. december elsejétől kezdődően Bedő Lajosnak a 200 Frt-nak megfelelő havi részarányt a pénztáros fizesse ki.²² Szeptember 1-től Kriza szolgálatát már végzi s az elkövetkező két évtizedben a fentihez hasonló súlyosabb betegeskedése nem fordul elő.

A gyülekezet ugyanakkor aggodalmaktól eltelten keresett megoldást a váratlan helyzetben. Az 1838. aug. 18-ra Tordára összehívott zsinatra kijelölt képviselőket utasították, hogy a zsinat közbenjárásával találjanak módot a második papság felállítására.²³ Az adott utasítással nem elégszenek meg, hanem Mátéfi József gondnok és Gyulay József jegyző aláírásával egy folyamodványt szerkesztenek, melyhez „A Kolozsvári Nemes Unitaria Ekklesia activ és passiv jelen Állapotjának általános kimutatását”²⁴ csatolják. Az egyházközség vagyoni helyzete csak egy lelkész fizetését bírja meg, egy második papnak fél fizetést tudna adni, amennyiben a másik felet az egyetemes egyház biztosítaná. A kérést illetően 1840-ben a bölöni zsinaton döntenek, mely szerint a vallásközség nem tud segítséget adni az egyházközségnek.²⁵

E kérdés 1846-ban újra napirendre került. Június 28-án a Kolozsvárt tartott főtanácsi gyűlésen beiktatták Székely Sándor püspököt, és ez alkalommal indítványozták a püspöki titkári állás létesítését, összekapcsolva a kolozsvári másodlelkészséggel. Kérik e tervhez az egyházközség választ.²⁶ Hosszas tanácskozások után 1847 augusztusában az egyházközségi közgyűlés egyhangúlag döntött, és elutasította a két állásnak összekapcsolását.²⁷ Megoldást a következő évek sem hoztak, sőt az általános helyzet romlásával 1850-ben nyolc hónapig minden munkát egyedül Kriza végzett. 1851 márciusában Kriza levélben kéri a keblitanácsot, hogy ezért a szolgálatért, melyben a segédpapságot is vitte szó nélkül, a méltányosság és az életdrágaság tekintetéből valamelyes öszszeggel kárpótolják. Az egyházközség közgyűlése elismerte a kérés jogosságát, de tekintve az eklézsiánknak „szűkült állását”, csupán 20 pengő forintot szavazott meg.²⁸

A másodpapság kérdését és általában az egyházközség anyagi ügyeit az ötvenes évek vége felé kedvezően oldották meg. 1858. február 7-én az egyházközségi közgyűlés kimondotta az addigi papi és kántori kepefizetési rendszer eltörlését, és az önkéntes kepe megváltás bevezetését. 1859. január elsejétől lényegesen megemelt fizetést kapott mind a lelkész, mind a kántor, valamint a két másodlelkész is.²⁹

Kriza lelkészi állásának egy újabb fejezetéhez érkeztünk: ez főiskolai tanársága. Már az 1840-es bölöni zsinaton ideiglenesen megbízták a teológiai tárgyak tanításával. Még 1845-ben a homoródalmási zsinati gyűlésen is csak ideiglenes kinevezést adtak.³⁰ Mikor először kinevezték tanárrá, Kriza 1840. szeptember 20-án az egyházközség hozzájárulását és helyeslését kérte. Az ekkor hozott határozat nem más, mint a kolozsvári egyházközség teljes függetlenségének nyilatkozata, egyben a lelkészi munka figyelemre méltó megfogalmazása. Mindenekelőtt hangsúlyozzák, hogy pénzbeli áldozathozataluk, melyet önkéntesen adtak össze külső segítség nélkül, hordozták a tanulmányút költségeit. A lelkész idejét, tapasztalása és tanulása gyümölcseit nem másnak, hanem a gyülekezetnek kell szentelnie. Ezért a papság semmi más hivatalhoz nem hasonlít-

ható, nincs kimért ideje, kiszabott kötelessége, mert határtalan és munkaköre végtelen. Különösen az anyaegyházköztség papjának kötelessége kétszeres erőfeszítéssel végezni szolgálatát, hogy mindenki büszke legyen rá.³¹

Eltelkintve a tanárság körüli nézeteltéréstől és az évekig tartó huzavonától, Kriza lelkészi működésével a „szíveken keresztül“ magához láncolta a híveket és a vezetőket. Jellemző erre a bensőséges kapcsolatra a keblitanácsosság kérdése. A kolozsvári unitárius egyházköztség keblitanácsában a gondnok elnöklete mellett csak a választott világiaknak volt joga a tanácskozásokon megjelenni. 1843. dec. 27-én a keblitanács gyűlésben elfogadták, hogy a körülményekre való tekintettel mindkét tiszteletest (Kriza János lelkészt és Máté András kántort) hívják meg tanácsosnak.³² Bár a határozat megtörtént, Kriza először csak 1848. december 3-án jelent meg a keblitanács gyűlésén.³³

A mában gyökerező életszemléletünk néha csodálkozva vesz tudomásul egyes múltbeli eseményeket. Ilyen többek közt a keblitanács elsődleges szerepe az egyházközség életében. Ugyanis a gondnokok és tanácsosok a „tiszteletes papokat“ hosszú ideig a tanácsba nem engedték be, mivel „nekik ott helyek nincsen“.³⁴ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a keblitanács nemcsak anyagi ügyekkel foglalkozott, de a vallásos élet minden jelenségét élénk figyelemmel kísérte, és a hiányosságok észlelése esetén lelkészét tanáccsal, sőt utasítással látta el. Tekintsünk meg egy-egy ilyen esetet, melyek szorosan Kriza lelkészségéhez kapcsolódnak.

1842-ben figyelmeztetik Krizát a régi jó szokás elmaradására, arra ti., hogy a sátoros ünnepek harmadnapján bárki prédikáljon is, az ünnepet záró imát a rendes lelkésznek kell elvégezni.³⁵

Ugyanebben az évben a keblitanács megállapítja, hogy az anyakönyveket a régebbi lelkészek nem vezették pontosan, és ajánlják Kriza Jánosnak, hogy ezeket megvizsgálva igyekezzen a hiányos bejegyzéseket a valóságnak megfelelően pótolni.³⁶

Végül itt említjük meg az egyházköztség két harangját, ezekről az 1849. március 4-én tartott keblitanács gyűlésen tárgyaltak. A gyűlésen megjelent Székely Sándor püspök is. Hosszas vitatkozás után megszületett a határozat, mely szerint: „ezen keblbi E. Tanács a felső parancsnak hódolni kénytetve, itteni templomunk tornyában négy harangok közül e szent Ekklesia költségén öntve volt, nagyságra nézt harmadik (:2 1/2 mázsás:) harang, melyen következő jelkép és felírások állanak, um.: kerületén ez írás: »Jertek az Jákob Istenének házához és megtanít az ő utaira, Mikeásnál IV. rész«, oldalán ez az írás: »a kolozsvári Unitaria Ekklesia költségével önttetett 1796«, alább: »me fudit, Joanes Andrasofski Claudiopoli« — másik oldalán egy hajó ezen fejlül írással: »Salus tantum ab alto«, nem különben a n. Zsuki László által ajándékozott negyedik, vagyis legkisebbik harang (:1 mázsás:), melyen a Zsuki címér látható ezen fejlül írással: »Zsuki László 1787« lesznek átadandók; megbízatván jelentő gondnok aa, — ha az eredmény a kormánybiztos által szorgalmaztatnék, — a kijelölt két harang leszedése és átadására nézve teendő további czélszerű intézkedésekre“.³⁷ A két harang hiányát igen érezték a hívek. Ezért id. Fekete Pál 1860-ban saját költségén egy 2 mázsás 88 és 1/2 font súlyú új harangot önttetett.³⁸

4 A kolozsvári keblitanácsot már Kriza lelkésszé választása idejétől két derék gondnok: Mátéfi József ítélő főbíró³⁹ és Istvánfy János pénz-

ügyi tanácsos irányította.⁴⁰ Mindketten nemcsak az anyagi nehézségekkel küzdő egyházközséget vezették át a legnehezebb időszakon, de hozzájárultak ahhoz is, hogy Kriza lelkeszi hivatását a közbiztonságnak megfelelően betölthette. A két gondnokot közel egyidejűleg vesztette el a gyülekezet: 1856. június 11-én Istvánfy János, június 21-én Mátéfi József hunyt el. A kettős halálesetet követően a keblitanács Székely Miklós püspökhelyettes elnökletével ülésezett, és az évtizedeken át buzgósággal, hűséggel és nagy szorgalommal vitt gondnoki munkaért hálával és jegyzőkönyvi határozattal emlékeznek az elhunytakra.⁴¹ Ezen a gyűlésen választották gondnokká Pákei Lajost⁴², Kriza jó barátját, aki házasságkötése alkalmával egyik másznagya volt. A következő gyűlésen a másik gondnokot is megválasztották Ferenczi Mózes személyében⁴³. E két gondnok vezette a keblitanácsot Kriza további lelkeszsége idején. Amint látjuk, 26 év alatt (1835—1861) a világi elnökségben a munkatársak csak egyszer változtak, viszont Kriza pályatársai annál számosabban. Az egykorú jegyzőkönyvek és pénztári számadások alapján állítottuk össze az ekkor szolgált lelkészek és segédlelkészek névsorát:

Rendes (fő) lelkészek:

Sándor István: 1830. okt. 4-től — 1836. febr. 7-ig. (1829. aug. 1-től segédlelkész)
 Molnos Dávid: 1836. márc. 20-tól — 1836. aug. 20-ig.
 Székely Miklós: 1836. aug. 20-tól — 1837. márc. 18-ig.
 Székely Sándor: 1837. márc. 18-tól — 1837. nov. 1-ig. (Kriza lelkeszi hivatalának tényleges megkezdése).

Segédlelkészek (másodpapok, káplánok):

Gyöngyösi István: 1833. márc. 3. — 1837. ápr. 24.
 Bedő Lajos: 1836. máj. 1. — 1838. aug. 31.
 Kelemen István: 1837. máj. 1. — 1839. jún. 30.
 Sipos Gergely: 1839. júl. 1. — 1842. máj. 22.
 Török Sámuel: 1842. máj. 22. — 1844. jún. 23.
 Albert János: 1844. szept. 1. — 1845. jan. 19.
 Péterfi Sámuel: 1844. és 1845. júl.-aug. hónapokban.
 Csegezi László: 1845. jan. 19. — 1847. jún. 30.
 Nagy Sándor: 1847. júl. 1. — 1850. máj. 1.
 Jakab József: 1848. aug. 22. — 1848. dec. 31.
 Györfi Lajos: 1851. jan. 1. — 1853. jún. 30.
 Kriza Sándor: 1853. júl. 1. — 1855. szept. 16.
 Buzogány Áron: 1855. szept. 16. — 1857. szept. 1.
 Ferencz József: 1855. szept. 16. — 1857. szept. 1. 1859. szept. 1. — 1861. szept. 1. (ekkor Kriza helyébe rendes papnak választották meg).
 Pap Mózes: 1857. szept. 1. — 1859. szept. 1.
 Nagy Lajos: 1857. szept. 1. — (még 1864-ben is vett fel másodpapként fizetést).

Énekvezér tekintetében már szerencsésebbnek mondható Kriza pap-sága.

Gál Ábelt⁴⁴ 1833. július 21-én alkalmazták orgonista kántornak és a leánygyermek tanítójának. Az új kántor kérése, hogy szeptember 1-vel kezdhesse meg hivatalát, nem talált megértésre.⁴⁵

1835. májusában, amikor Krizát lelkésznek választják, Gál Ábel is kapott 2 szavazatot. Ettől kezdődően a jóviszony a kántor és az egyházközség közt megbomlott. 1836 tavaszán a kántor a rossz lakásra és fizetésének pontatlan utalására panaszkodott. A tanács arra, hogy az orgonálást sokszor átengedi a deákoknak, temetésekben nem énekel, de legfőképpen a leánytanulók oktatását elhanyagolja, és emiatt egyes hívek gyermekeiket más iskolába viszik el.⁴⁶ Gál Ábel év végére az egyházközségből eltávozott.

Az üresen maradt állásra 1837 januárjában hívták Máté András abrudbányai kántort, aki el is fogadta a meghívást, azzal a kéréssel, hogy a passió éneklése alól mentse fel. Az egyházközség ezt elvileg elfogadta azzal a feltétellel, hogy a kántor köteles maga helyett mindig egy „tógás deákot“ állítani a passió éneklésére. Szolgálatát május 1-vel meg is kezdte,⁴⁷ és 1858. Szent György napjáig (ápr. 24.) szolgált közmegelegedésre, tanította a leánygyermeket. Ekkor beteges állapota miatt nyugalomba vonulásra kért engedélyt. A keblitanács ebből az alkalomból Máté Andrásnak „mind a tanításban, mind kántori és orgonistai kötelességének hív és pontos teljesítésében kitűntetett fáradhatatlan munkásságaért az egyház legforróbb háláját“⁴⁸ nyilvánította ki. Helyébe a várfalvi helyettes rektort: Csiki Györgyöt nevezték ki rendes kántornak. A kinevezést 1858. május 1-től a következő megjegyzéssel veszik tudomásul: „A sz. Ekklésia, mellőzve most, de fenn tartva jövőre nézve az egyházi törvényekben és eddig szokásban gyökerező szabad választási jogát, a jelen püspöki helyettesi kinevezésen megnyugszik, kinevezett új kántorát, Csiki Györgyöt ezen hivatalra kész öröme elfogadja“.⁴⁹ Csiki lelkész és képzett fiatalember volt, feleségével közösen tanította a leánytanulókat, sokat vártak tőle. Azonban 1860. júliusában tüdőgyulladást kapott, és négy napos betegség után e hó 10-én meghalt.⁵⁰

A hirtelen haláleset után Ferenczi Lajos segédkántort bízták meg a teendők végzésével, egyben özv. Csiki Györgyné Strauss Hedvigát is felkérték, hogy egy évig tanítson.⁵¹

1861 tavaszán az egyházközségi közgyűlés előzetes levelezés nyomán megválasztotta új rendes kántorát: Sárdi József felsőrákosi rektor személyében.⁵² Az új kántor csak júniusban foglalta el állását.

5 Kriza 1842. május 23-án kötött házasságot Füzi Borbálával. Csáládi élete boldog, harmonikus volt. Házasságukból négy gyermek született: 1843-ban Gyula, 1846-ban Kálmán, 1853-ban Irma (10 hónapos korában, 1854 júniusában meghalt), 1856-ban Lenka. A gyermekektől népes lelkészi lakás gyenge állapotú, a jegyzőkönyvek szerint nincs olyan év, melyben valamit ne kellene javítani rajta. Esőzés idején alacsonyabb szintje miatt az utcáról is befolyt a víz és járhatatlan a kapualj. Ez az áldatlan állapot természetesen a gyülekezet súlyos anyagi helyzetének is következménye volt. Végre két évtized után, 1859-ben általános javítást eszközöltek. A két nyári hónapban, midőn a lelkész családotól borvízfürdőre utazott, a keblitanács felhatalmazta Pákei Lajost, a gondnokot, az általános javítás elvégzésére.⁵⁴ A munkálat 760 Pforint 30 kr-ba került.

Kriza önéletrajzában a lelkészségét így jellemzi: „maga a kolozsvári papság egymagának elég bajt, lélek- és testrongáló foglalkozást adhatott, megjegyezve azt is, hogy gyakorlatlan lévén a szónoklásban a hivatal megkezdésekor, a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben

egész héten át kellett repetálgatnom, hogy felakadás vagy belesülés nélkül elszavalhassam⁵⁵. Ezt a műhelybitoknak tekinthető vallomást a gyülekezet nem tudta, és nem is tudhatta. Kiválóan képzett lelkészének munkáját szeretettel és hálásan fogadta. Jakab Elek jegyezte meg, hogy „egyházi beszédei az új kor eszméit, gondolkozásmódját és ízlését tüntették vissza. A teologizáló idézetekkel tűzdelt beszédek helyett a keresztény erkölcsöt, a gyakorlati életet, a tudomány és társadalom nagy kérdéseit“ tette prédikációi tárgyává.⁵⁶

Tiszta unitarizmusa, közéleti tevékenysége, a külföldi, elsősorban az angol kapcsolatok megferemtése nemcsak Kolozsváron, de az egész egyházban általános elismerést és megbecsülést biztosított számára. Ennek a köztisztelőnek első jele már 1857-ben megmutatkozott, midőn a főtanácson a kolozs-dobokai esperességet a püspökségtől teljesen elkülönítették, és esperesnek Krizát választották meg.⁵⁷ 1861. július 1-én tartott tordai zsinaton nagy többséggel választották püspökké. Kriza nehéz szívvel, hosszú levélben búcsúzott egyházközségétől, amelyet 1861. szept. 1-én a templomban tartott egyházközségi közgyűlésen olvastak fel. A búcsúlevélre hozott határozatban többek között ezeket írták: „Anyaszenteklézsiánk jelen közgyűlése nem titkolhatja el azon leverő hatást, melyet a fennebbi értesülés következtében e pillanatban érez, midőn szeretett eddigi lelki pásztortól, Főtisztelendő Kriza János úrtól megválni kénytelen, — midőn azon bensőbb viszonyt, mely a Főtisztelendősége s anyaekklezsiánk közt évek hosszú során fűződött, s mellyel szívünk nemesebb érzelmei, lelkünk örömei s nyugalma annyira összenőttek vala, most megszakadni látja . . . E tudat mellett vigasztalására van szent ekklezsiánknek ő Főtisztelendőségének azon ígérete is, hogy szenteklézsiánkat különös szeretetével ölelni ezután sem szűnne meg soha“.⁵⁸

Kriza mint a kolozsvári egyházközség lelkésze azt a munkát végezte el, amit remélt és várt a gyülekezet. A lelkekben békét és nyugalmat teremtett, szellemiekben a kor igényeit kielégítette, s anyagiakban is biztos alapokra helyezte az egyházközség életét.

SZABÓ DEZSŐ

JEGYZETEK

- ¹ Kolozsvári Unitárius Egyházközség Újabb Levéltár (a továbbiakban UL.) Fasc. III. N. 98.
- ² Kolozsvári Unitárius Egyházközség Jegyzőkönyv 1830^{tol}—1837 végéig. No. IV. (a továbbiakban JKV. IV.) 12.
- ³ A Kolozsvári Nemes Unitaria Sz. Ekklésia Jegyző-Könyve az 1826^{dik} évtől kezdve 1830^{kig} Szigeti Szigethi István Jegyzősége alatt No. III. (a továbbiakban JKV. III.) 94.
- ⁴ JKV. IV. 75.
- ⁵ JKV. IV. 15.
- ⁶ Uo. 1834. aug. 31. 24/1 jkv. sz.
- ⁷ Uo. 1835. febr. 8. 7/2 jkv. sz.
- ⁸ Uo. 1835. márc. 15. 13/1 jkv. sz.
- ⁹ Uo. 1835. máj. 24. 25. jkv. sz.
- ¹⁰ Uo. 1835. szept. 20. 36. jkv. sz.
- ¹¹ UL. VII. csomó. AX. B6X. BX. CX. DX. EX. FX.
- ¹² Uo. No. 135.
- ¹³ JKV. IV. 1835. nov. 15. 42/6 jkv. sz.

- ¹⁴ Uo. 1836. febr. 7. 11/5 jkv. sz.
¹⁵ Uo. 1835. ápr. 2. 22/4 jkv. sz.
¹⁶ Uo. 1837. Júl. 30. 58/5 jkv. sz.
¹⁷ Egyházi Levéltár Kolozsvár. Körmöczi-csomó. Levelezés.
¹⁸ UL. VII. csomó No. 135.
¹⁹ JKV. IV. 1837. okt. 30. 81/1 jkv. sz.
²⁰ Kriza János önéletrajza. KerMagv XLVII. (1912). 42.
²¹ UL. XXI. csomó No. 202. (Régi jelzés: Fasc. III.) 17.
²² Jegyzőkönyv 1838^{tol}—1842. végéig. No. V. (a továbbiakban JKV. V.) 1838. jan. 28. 2/1 jkv. sz.
²³ JKV. V. 1838. aug. 12. jkv. sz. 16/2.
²⁴ UL. VII. csomó. Nr. 32.
²⁵ JKV. V. 1840. szept. 13. 44 jkv. sz.
²⁶ Jegyzőkönyv. 1830^{tol} 1846 végéig. No. VI. (a továbbiakban JKV. VI.) 1846. dec. 13. jkv. sz. 15.
²⁷ Kolozsvári unitárius ekklezsia kebli-egyház-tanácsa Jegyzőkönyve 1847^{tol} 1860 végéig. Nr. VII. (a továbbiakban JKV. VII.) 15.
²⁸ JKV. VII. 76.
²⁹ Uo. 287.
³⁰ UL. VII. csomó Nr. 158; JKV. VI. 1845. nov. 9. jkv. sz. 24.
³¹ JKV. V. 1840. szept. 20. jkv. sz. 46.
³² JKV. VI. 1843. dec. 27. jkv. sz. 35.
³³ JKV. VII. 38.
³⁴ JKV. IV. 1835. febr. 8. jkv. sz. 8/3.
³⁵ JKV. V. 1842. ápr. 17. jkv. sz. 26.
³⁶ Uo. 1842. máj. 29. jkv. sz. 39.
³⁷ JKV. VII. 42—42.
³⁸ Uo. 363—365.
³⁹ Sub. Litt. EE. Registr. A Kolozsvár Nemes Unitaria Sz. Ekklezsia Jegyzőkönyve, az 1806-k évtől kezdve 1826 ig. K. Solymosi Gyergyai László Jegyzősége alatt. No. II. (a továbbiakban JKV. II.) 189. 1825. március 6-án templomban tartott közgyűlésen néhai Barra István helyett választották meg kurátornak.
⁴⁰ JKV. IV. 54. 1832. máj. 20-án tartott egyházközségi közgyűlés a betegeskedő Gyergyai László helyébe jelöltek közül szavazattöbbséggel választotta meg.
⁴¹ JKV. VII. 146—147.
⁴² Uo. 148.
⁴³ Uo. 149.
⁴⁴ JKV. IV. 12. 1830. szept. 12-én Gyergyai László kurátor ajánlatára Siménfalvi Mózes kántor mellé segédkántornak alkalmazták Gál Ábelt, aki ezt a hivatalt rendes kántorrá választásáig megtartotta.
⁴⁵ Uo. 124—125. A keblitanács határozottan kimondja: „Lőrincz nap után (augusztus 10) a léánkák tanítását kezdje el, azon renddel és móddal, a mint azt ezen Sz. Egyházi Gyülekezet ki szabandja a tanítás jobb módjának és rendjének intézésére nézve írásbeli Vélekedést adó Biztosoknak [Böölöni] Farkas Sándor és ifjabb Gyergyai Ferencz aai. ki neveztetvén.“
⁴⁶ Uo. 1836. márc. 27. jkv. sz. 24/5.
⁴⁷ Uo. 1837. máj. 21. jkv. sz. 40/4.
⁴⁸ JKV. VII. 201—202.
⁴⁹ Uo. 235—236.
⁵⁰ Uo. 346.
⁵¹ Uo. 347.
⁵² A Kolozsvári unitárius Ekklezsia Jegyzőkönyve 1861—62. és 63-ik évekről. No. VIII. (a továbbiakban JKV. VIII.) 1861. jkv. sz. 15.
⁵³ A jegyzőkönyvekben és számadásokban felső lelkészi lakásként emlegetett és Kriza által is lakott parokiális telek közvetlen a régi kollégium mellett volt, attól nyugatra (ma Lenin út 5.).
⁵⁴ JKV. VII. 311—312.
⁵⁵ Kriza János önéletrajza. KerMagv XLVII. (1912). 42.
⁵⁶ Jakab Elek: Kriza János unitárius püspök életrajza. KerMagv XIII. (1878).
74.
⁵⁷ JKV. VII. 195—198.
⁵⁸ JKV. VIII. jkv. sz. 17.

KRIZA JÁNOS PRÉDIKÁTORI MUNKÁSSÁGA

Kriza János mint prédikátor az 1840. évi bölöni zsinaton tűnt fel. Az *Erőhatóság*¹ c. lelkész-szentelő beszédével mintegy belerobban nagy szónokaink sorába. Szónoki egyéniségének megkülönböztetjük a veleszületett hajlamok és az alapos tanulmányok rendjén szerzett homiletikai műveltség rétegét. Az előbbi domináns jegye az írói véna, utóbbié a mondanivaló európai színvonala. Nem könnyen és nem korán szövődött egybe ez a két réteg. Önéletrajzában² bevallja, hogy fiatal lelkész korában beszédeit nehezen szerkesztette: „Gyakorlatlan lévén a szónoklásban, a hivatal megkezdésekor a kevesebb bajjal kidolgozott munkát kezdetben egész héten át kellett repetálnom, hogy felakadás vagy belesülés nélkül elszavalhassam. Aztán könnyebben is jött volna nekem a versírás, mint a prózai dolgozás.“ Ebből a vallomásból is nyilvánvaló, hogy Kriza szónoki tehetsége produktív és nem produktív volt. Ő írószónok elsősorban, bár a prédikációírást nem tekintette életcéljának. Szónoki egyéniségének kibontakoztatását gátolta a kor is. Az elnyomatás alatt sokat kesereg, hogy aztán — magához térve — annál lendületesebb munkása legyen az újkor hajnalhasadásának szószékén is.

Az *Erőhatóság* Kriza programbeszéde, s mint ilyen mondanivalójában korszakalkotó, mert a negyvenes évek küszöbén, mikor még az unitárius szószéket a felvilágosodás racionalizmusa uralja, ő racionalistaelenes magatartást tanúsít és követel a jövődöbéli papságtól is. A prédikátor Kriza az emberi léleknek egy új területét fedezi fel: az érzelmek világát, evangéliumi nyelven: az emberi szívet, s e világ meghódítására expedíciót indít. Az *Erőhatóság* ennek az expedíciónak a meghirdetése, egyben munkatársak toborzása is a nagy vállalkozásra. A textus nélküli, szabad szárnyalású beszéd abból a gondolatból indul ki, hogy a prédikációnak hatalommal, erőhatósággal, mai nyelven szólva szuggesztív-érzelmi hatóképességgel kell bírnia. A prédikálás célja nem a pusztá oktatás. „Szép kincs a tudomány, de magára még nem elég egy papnak...“ A keresztény ember a szószéktől nem tanítást vár csupán, hanem azt, ami a vallás célja: élményt.

Rekonstruálva a szónok dialektikus gondolatmenetét, a beszédben felvázolt programot az alábbiakban foglaljuk össze:

1 A racionalista prédikáció tárgyát a tapasztalati és közéleti dolgok világából meríti. Ezzel szemben Kriza arra figyelmeztet, hogy a prédikáció sajátos munka- és forrásterülete a *lelkiség*. Az unitárius prédikátor maradjon az Isten által kijelölt területén, ne foglalkozzék olyan tárgyakkal, melyek hivatásán kívül esnek.

2 A racionalizmus megalégszik a dolgok és jelenségek reális arcúlatának a felmutatásával. Kriza viszont a következőképpen nyilatkozik: „Szólnia kell nemcsak a szemünk elé tűnő világról, hanem a lények egy halhatatlan, fentebb tökélyű álláspontjáról...“ azaz mutassa fel a dolgok és helyzetek ideális *képét* is.

3 A racionalizmus az ész teszi az erkölcsi norma forrásává. Kriza a vallásos élmény fő alkotó elemének az érzelmet, a *szívet* tartva, ekképpen ír: „Nagy a papnak szerepe az emberi szívben. Kötelessége Isten iránt a legmélyebb tiszteletet, szeretetet, bizalmat és örömet felgerjeszteni.“

4 Kriza az unitárius prédikátor kötelességévé teszi az egészséges bűntudat felébresztését a hívekben. „Szólnia kell [a lelkésznek] az egyetlen rosszról, mellyel összehasonlítva minden egyéb ún. földi rossz, veszelty és nyomor szóba sem jöhet.“ Bűnbánatra int. Figyelmeztet, hogy hibáinkat ne mentegessük tőlünk függetlennek ítélt tényekkel. A bűnnek másra való háritása a legnagyobb bűn. A jellemes keresztény ember — felelősége tudatában — bátran szembenéz gyarló önmagával.

5 A felvilágosodás az Isten fogalmát csupa objektív, személytelen elemekből szerkesztette meg. Kriza a szubjektív, személyes jegyekre hívja fel a figyelmet. „Szóljon a keresztény prédikátor ne az Isten természetfeletti befolyásáról, hanem az ő legérezhetőbb közvetlen gondviseléséről... oly férfiakról, akiket mennyei ihletés indított a legfontosabb események, változások eszközlésére a társadalomban.“ Isten nem fogalom, melyet értelmünk segítségével megszerkesztünk, hanem élő valóság, akit hitünkkel ragadhatunk meg. A lelkész arról prédikáljon, hogy mit jelent számunkra Isten, miképpen él és hat bennünk, a mi szívünkben a mennyei Atya.

6 Homiletikai síkon ebből következik, hogy a meggyőzés fő tényezője nem a szemléletre és a tapasztalatra támaszkodó intellektus, hanem a *belső szemlélet*. Erős meggyőződés csak a szív mélységeiből fakadhat. Higgy a szívben! Íme Kriza János teológiai és homiletikai hitvallása.

7 Az erőhatóságot nem szabad összetéveszteni az érzelmekkel folytatott olcsó zsonglörködéssel. „Nem volna nehéz a gyenge lelkiismeret beteges ingerlékenységét fölébreszteni, de a lelkiismeret ilyen módon való felizgatása nem erő, hanem gyengeség.“ Aki a lelket józan ítéletre és egészséges érzésre akarja felébreszteni, annak sokkal „szebbnemű“ hatóerőre van szüksége: a szívre. A meggyőzés végső lehetősége tehát a szívben van elrejtve, s ennél fogva csak az a szónok hat, aki a szívre hat. De vigyázzunk, nehogy az ellenkező véglet hibájába: a világkerülő pietizmus ingoványába essünk, mely veszedelmesebb a kárhoztatott racionalizmusnál. „A keresztény vallástanítónak kötelessége érzelemteljes, de ugyanakkor mégis ésszerű vallást tanítani... mely erőt adjon az embernek, meleget a szívnek; mely midőn Istenhez emel, ne szakasszon el családjainktól, hazánktól s az emberiségtől.“ A vallás tehát ne szolgáltasson ürügyet konkrét feladataink elöl való dezertálásra. A keresztény tanító ne akarja megcsonkítani természetünket, feldűlni emberi érdekeinket s indulatainkat, hogy örömtelen, pusztá romokon építse fel Isten trónusát. Kriza — amint látjuk — nem a szív egyeduralkaúrt harcol, hanem az őt megillető helyért a személyiség egészében. Nem azt mondja, hogy csak a szívünkre hallgassunk, hanem ezt: a szívünkre is hallgassunk.

Mi táplálja az erőhatóságot? — kérdezi a szónok a beszéd végén. A kérdés valódi értelme ez: milyen legyen a keresztény vallástanító, milyen feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy beszéde „erőhatósággal teljes“ legyen?

Mindenekelőtt legyen az igazság iránti szeretete győzhetetlen. Az igazságot ne csak az értelmével, de a szívével is ragadja meg. Legyen mélyen vallásos érzelmű. Legyen bátor és független lélek. Járjon a prédikátor mindig a valóság útján, s legyen kész bármikor az önfeláldozásra is. Ne akarja az egész világot megváltani, „ha egy-két unitárius

hideglelket felhevítettünk, akkor megharcoltuk apostoli nemes harcunkat“.

A forradalom utáni Krizával aránylag későn, 1863-ban találkozunk Torockón, ahol a püspöki vizitációt meleghangú búcsúbeszéddel³ zárja. Kimondhatatlanul boldog, hogy vérrokonai között lehet. „Ama nép társaságában, hol szívemnek vére annyi család szívvérével azon egy eredetű... Nincsen órája életemnek, melyben csoportos gondjaim közepette is ne gondolkoznám rólatok.“ Csodálja Torockót, büszke arra, hogy családfája itt gyökerezik. „E díszes egyházban nyerte az én lelkem is a vallásos eszmék, a kegyes érzelmek első erőteljes benyomásait.“

Bár a téma kiválóan alkalmas arra, hogy a romantikára jellemző nosztalgia vágányára terelje az emlékező figyelmét, Kriza mégis ellenáll e csábításnak, s a legegészségesebb hangulat jegyében emlékezik a faluról, annak népéről, egykori, őt is nevelő tanítójáról és azokról, akiknek már csak a sírját látogathatja meg. Az érzelmi motívumokban gazdag beszédet vigyázásra és áldozathozatalra buzdító intellemmel zárja.

Az 1868-ban Tordán tartott háromszázados zsinaton elhangzott lelkész-szentelő beszédében, mely ikertestvére az *Erőhatóságnak*, a lelkészek figyelmét felhívja arra, hogy egyetlen század sem fejezte ki olyan híven és következetesen a vallásszabadság szellemét, mint a XIX., mely zászlójára a szabad vizsgálódás jelszavát írta fel. A lelkészek legyenek büszkék arra, hogy háromszáz éves jákóbi bujdosás után végre ilyen nagyszerű lehetőségek Bétheléhez érkezhettek. A lelkész feladatát az Isten, az emberek és a hivatás iránti szeretetben jelöli meg. Elmúltak azok az idők — úgymond —, midőn a lelkészekben csak a hitszónokot, az Istennél közbenjárót vagy csak az áldozó-varázsló „szentfelét“ látták és tisztelték az emberek. A mai hívek többet várnak a lelkésztől: szeretetet. „Szeretet és ihletettség nélkül való, hideg és száraz értelem emberei sok más hivatalra lehetnek alkalmasok, de a lelkészire bajosan. Szív kell a lelkési hivatalhoz, meleg és buzgó értelemmel teljes szív, mely könnyen begondolja magát bármi idegen állapotba...“

„További jellegűl a lelkipásztorinak bizvást tehetem az ún. önszorgot.“ A lelkész ideális kifejezője annak, amit a szószéken hirdet. Ne csak emberi mértékkel mérje a valóságot s benne önmagát, hanem istennel is. Ne ő ereszkedjék le a mindennapi valósághoz, hanem azt emelje fel az idealitás színvonalára. Ne legyen a lelkész tekintélyvadász, de el se tékozzon erkölcsi tekintélyét. Álljon a nép szolgálatába, és okos tapintattal intézzon minden ügyet. A kor által nyújtott szabadsággal vissza ne éljen.

Kriza János szószéki munkásságának legjelentősebb gyümölcse nem az a néhány — részben nyomtatásban megjelent, részben kéziratban maradt — prédikációja, hanem a *Keresztény Magvetőnek* mint a szószéki termékek sajtóorgánumának a megjelenítése. Hogy ez a XIX. század folyamán nálunk nagy tekintélynek örvendő unitárius folyóirat megjelenhetett, nem vitás, hogy abban oroszlánrésze van Krizának, az akkori kolozsvári lelkésznek. A *Keresztény Magvető* célkitűzése volt: „a gyakorlati lelkészlet körébe tartozó munkálatokat adni, mintegy eszmetárt nyújtani fel egyházi szolgatársaink előtt, s a legkülönbébb esetekre készült beszédek s imák mint mutatóványok által egyik a mászt kalauzolni, legalább tájékoztatni.“ A *Keresztény Magvetőben* megjelent első beszéde, *A vándorlás tanulságos képe*⁴ alap gondolatában a haladás, a fejlődés

eszméjét fejezi ki. Allegóriás hasonlatai arra mutatnak, hogy a szónok egyik legrégebb munkája.

Kriza János szintetikus utolsó nagy szószéki munkája a *Legyetek proféták*⁵. Benne a 61 éves Kriza még egyszer utoljára szól az új lelkész-nemzedékhez. Textusa: „Mi módon prédikálnak pedig, ha el nem küldetnek?” (Róm 10, 15). A küldés Isten feladata, a hívás emberi. A lelkész Isten küldi, s a hívek hívják. Élesen megkülönbözteti a profétai küldetést a papi küldetéstől, s határozott állásfoglalásra buzdítja a felszentelendőket a profétai küldetés mellett. „Legyetek záloga annak, hogy sohasem fog kiveszni ama profétai lelkek szent törzse, akik e haza földjén az unitarizmus zászlaját lobogtatni éreznek ellenállhatatlan hivatást! Ilyetén nem csupán közönséges papi, de magasabb profétai lelkesültség tüze éltette és táplálta egyházi életünket három viharos századon át, avatta úgyszólván önkéntes lelkészekké a rendes egyházi szolgálattal versenyző világi tagjainkat is.” Ne a pap ráartiságával, hanem a proféták népszerűségével szolgálja a lelkész a népet. Gyönyörű az a rész, ahol Isten sugallatát igyekszik érzékeltetni. Így csak költői tehetséggel s lelkésszi, profétai hivatástudattal megáldott személyiségek tudnak írni és beszélni.

A lelkésszi küldetés másik jellemvonása a tekintély. Kétféle tekintélyt különböztet meg. „Az egyik a külső, mely a távolból és a magasból követeli a tiszteletet, melyet nem lehet vitatni, s feltétlen meghajlást kíván igája alá. Ez a zsarnoki, pogány tekintély. Van egy másik tekintély is: az erkölcsi, a rábeszélő, az okkal meggyőző személy tekintélye, az erkölcsi felsőbbrendűség tekintélye... Jézus tekintélye... Egy ilyen profétaszerű lelkész nincs kötve változhatatlan formulákhoz, rideg, megkövesült dogmabetűkhöz, merev tekintélyekhez, melyeknek szirtjeiből az ékesen szólás varázsvesszeje sem tud többé üdítő forrásvizet csörgedeztetni.” A dogmákat követő csakis pap, a lelkiismeret szolgája, a szív embere meg csakis proféta. A proféta fogalmába zsúfolta bele Kriza mindazt, amit a szíve szerint élő és prédikáló, az életét a népnek szentelő lelkész lelki arculatáról elgondolt.

Az új típusú proféta-lelkész harmadik jellemvonása a céltudat. „A régi értelemben vett pap féltékeny a maga kiváltságaira... jelszava: minél inkább növekedik a laikus, annál inkább fogy a klérus nimbusza, hatalma. Fő célja engedelmes népet nevelni magának; innen a bizalmatlanság az önálló gondolkodás, a szabadság és a világosság iránt. Óvnia kell a lelkeket a világosságtól, miként a székesegyházakban szép festett üvegtáblák által a szemeket a fény ragyogásától... A proféta ellenben szereti a világos nappalt, a fényt, az egyház minden tagjának szellemi emelkedését. Ő hozzánk hasonló testvér minden rejtelmes, varázsló-hatalom nélkül, rokonszenves, nyílt lélek, fő célja embereket nevelni és nem szolgálkat.” Klasszikus kifejezése ez a lelkészségről vallott unitárius felfogásnak. A lelkész hivatása nem üdvcselekmények mechanikus végrehajtása, nem csalhatatlan tekintélyek örök védelmezése, hanem a jézusi személyiség kinevelése, ápolása és a haladás szolgálatába állítása. Az unitárius lelkész nem dologi eszközökkel, hanem személyes, cselekvő, jézusi életvezetésével hat.

Kriza János idegen szónokoktól is fordított. Fordításai közül egy beszéd jelent meg: I. Viollier genfi lelkész *Az igazság*⁶ c. beszéde.

Kriza született ágendázó lelkész.⁷ Ez érthetővé válik, ha egyfelől az agenda tartalmi és szerkezeti sajátosságaira, másfelől meg egyéniségére gondolunk. Az agenda éppen azt a közvetlenséget követeli meg, mely egyéniségének is legkiemelkedőbb jegye.

Kriza nagyon szeretett imádkozni. Ferencz Józseffel együtt több alkalommal szolgált. Ferencz József prédikált, ő meg imát mondott.⁸ Imáiban nem ragaszkodik szerkezeti formákhoz. Érzéseit, imaélményét szabadon fejezi ki, és pedig abban a sorrendben, ahogyan azok benne megszülettek. Nem az eszével imádkozik, hanem a szívével. Imáiban a magasztalás és bűnbánás szinte eltűnnek. Ehelyett előtérbe lépik a bizalom érzésének a kifejezése. Istenhez simul, és gyermeki bizalommal kérdezi: ugye szeretsz, Istenem, ugye velem maradsz, ugye én a tied vagyok?! Kérései szerények és rendkívül alázatosak.

Összefoglalva Kriza János prédikatori munkásságát, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy bár nem tartozik a legtermékenyebb íróprédikátoraink közé, mégis prédikációirodalmunkban nagy jelentősége van. Beszédei nemcsak tükrözik a kort, hanem irányt is szabnak annak, s ha figyelembe vesszük személyiségének egyre növekvő tekintélyét, irányelveit a század második felében kibontakozó prédikációirodalmunk egyik vezető, meghatározó pólusának tekinthetjük. E pólus köré egy sor lelkész csoportosul⁹, akik a mester homiletikai irányelveit következetesen alkalmazzák. Hogy milyen jelentősége van egyházunk történetében Kriza művének, azt csak úgy tudjuk felmérni, ha a methodus absentiae-vel megrajzoljuk a XIX. század szellemi profilját Kriza nélkül. Mi lett volna az unitárius szellemből, ha a felvilágosodás racionalizmusát Ferencz Józsefék újabb racionalizmusa követi?! Ha a fejlődő unitárius személyiség képletéből a gondviselés kifejejtí Krizaék meleg szívét, ha a puszta megismerés és tanítás dogmává merevedik nálunk; ha a szív továbbra is az unitárius valóság terra incognitája marad? Mi lett volna, ha a felvilágosodás elvilágiasító folyamata gátlástalanul tovább tart egyházunkban? Elvesztette volna vallás jellegét, s puszta világnézetté fagyott volna, kihullott volna belőle az, ami minden vallásnak megtartó eleme. Ez annál inkább bekövetkezett volna, mert az unitárius szószéket nem érintette meg a század eleji pietizmus szelleme, mely Nyugat-Európában egészségesen változtatta meg a reformáció kezdeti ridegségét, s ezzel a vallásos élményt némileg kiragadta az intellektus szorító karmaiból. Ha ezekhez még hozzávesszük törekvésünket a racionalizmusra, valamint azt is, hogy a felvilágosodás második szakaszát teljesen hidegen hagyta Schleiermachernek már a század elején kibontakozó teológiai szubjektívizmusa, megértjük, miért volt Kriza szószéki műve olyan jelentős.

Kriza nem szakít a reformokkal. Ő ráépül erre a korra, kiegészíti azt. A felvilágosodás szónokaival ellentétben, ő a tipikusan befelé néző embertípus, s hallgatóit is ráeszmélteti arra, hogy van egy belső világunk is, melybe sokkal szervezettebben illeszkedik bele a vallás, mint a külső szemléletek világába. Ez az erőteljes introverzió neki természetes, hiszen ilyen az ő lelki alkata, hallgatói számára azonban menekülés az akkori társadalmi viszonyok elől. Az abszolutizmus restaurációja után a befeléfordulás volt az egyetlen járható út. Az önszemlélő befeléfordulás egyéni vonatkozásban bizonyos fokú szubjektívizmushoz, társadalmi síkon meg népi, társadalmi önismerethez vezet. Kriza Jánosnál mindkettő megtalálható.

Melyek szubjektívizmusának a forrásai? Az első forrás ő maga. Kriza jellegzetesen introvertált egyéniség volt. Mint ilyen a vallást alanyi nivoltában értelmelte és élte. Másodsorban korának teológiai irányzata volt rá hatással. Hogy Kriza Kantnak, Schellingnek, Fichtének, de főleg Schleiermachernek a hatása alatt állott, azt ő maga is bevallja. Csak-hogy, amíg Schleiermacher a német filozófiai idealizmussal keresztezi a kor teológiátlan racionalizmusát, s ezzel a természetfelettség világát igyekszik megmenteni, addig Kriza a zsoldárok lírai hangulatából, a nép érzelmvilágából, a természetes ember hitélményének intuitív megragadásából indul ki. Míg Schleiermacher a racionalizmussal való vitái rendjén fedezi fel a szívet, addig Kriza a gyakorlati, empirikus szemlélet és a Biblia olvasása révén találja meg azt.

A harmadik forrás abban áll, hogy Kriza és a köréje csoportosuló prédikátorok belátták, hogy az unitarizmus kizárólag racionalista megfogalmazásban fenn nem tartható.

Negyedik forrás a romantika, mely a század közepén újra fellángol, s egyfelől az érzelmi motívumok kultuszában, másfelől a nép felé való fordulásban nyilatkozik meg. Krizában is volt sok romantikus hajlam, ez azonban sohasem szakította el őt a valóságtól, és nem sülyesztette meddő álmodozásokba. Romanticizmusa a szabad mozgásban, a színek és árnyalatok keresésében, a gondolatok antinomiájában, a líraiságban, a lelkesedésben, az ihletettségben és általában az esztéticizmusban áll.

Az ötödik Channing józan, kiegyensúlyozott teológiájának közvetlen hatása volt. Az amerikai teológussal való szellemi kapcsolatát nemcsak levelei, de beszédei is tükrözik. Az a következetesség, mértékletesség és higgadt megfontolás, melyet Kriza 1869-ben egyik Inczeffi József derzsi espereshez intézett levelében Channing kereszténységének fő jellemzőjeként tüntet fel, beszédeinek jellemzője. Channingben önmagát és kora tiszta unitarizmusát ismerte fel és értékelte.

A Kriza-féle ún. szívteológia tükrében Isten fő attribútuma a megragadhatóság, az átélhetőség, a hozzáférhetőség. A hid, mely a hívő és Isten közötti távolságot átíveli, a hit. A hit fő tartalmi jegye az érzelem. Istent nem megismerjük, hanem intuitív megérezzük. Ez az átélés spontán, szinkretikus, de mély és őszinte. Az istenfogalom tartalmi elemei többnyire emocionális jellegűek (jóság, szeretet, irgalmasság stb.).

Az etikum nem külső magatartás, mint a racionalizmusban, nem is a praktikus ész posztulátuma, mint Ferencz Józseféknél, hanem vallás. Az erkölcsi normát felettünk levőnek kell elismernünk. Azokat nem dedukáljuk valamiből, hanem mint ős princípiumokat elismerjük.

A külsőt a belsőből ismerjük meg, és nem fordítva. A belső tapasztalat éppoly objektív, mint a külső. Ez eddig merő kantianizmus. De Kriza és köre tovább megy. Ők nevének nevezik a gyermeket: a belső tapasztalat a szív. A szív nem zárja ki az értelmet, sőt követeli azt, hiszen „az értelem látószeme a szívnek... enélkül a szív elvakulna, ellenben a szív jósága az értelemnek, enélkül az megdermedne“. Így került el Kriza szívteológiája a pietizmus ingoványait.

A szív a rokon szívekből kisugárzó, a szemekből kicsillanó szavakból és tettekből kiáramló irracionális erők hatása alatt indítja meg az akaratot. Ki az, akinek szívében ilyen erők sugároztak ki? Egyedül Jézus. A racionalizmus annyira leegyszerűsítette volt a hitformulát, hogy mondhatni csak két tényezőt hagyott meg: Istent és az embert. Jézust a tör-

ténelem emberi példányképtárába helyezte, s mint ilyenrel ritkán foglalkozott. Krizaék Jézust újra feltámasztották, szóhoz juttatták, és rámutattak arra is, hogy szív nélkül nem lehet őt sem megismerni és követni.

A szívteológia lényegében ihletteológia, s mint ilyenben fontos szerepet kap a szentlélek. S valóban, szembetűnő, milyen gyakran találkozunk Kriza beszédeiben a szentlélek fogalmával. Jellemző azonban, hogy sok esetben cseréli fel az „Isten lelke“ kifejezést ezzel: Isten szíve.

Kriza egész életében, beszédeiben központi helyet foglal el a nép. Szíve egészével, lángolón, önfeláldozóan szerette a népet, s ezt a szeretetet igyekszik az új lelkésznevezdékekbe is beplántálni. A tordai lelkész-szentelő beszédében így ír: „A ti felszentelések valódi értelme az, hogy magatokat egészen rászentelitek az egész nép nevelésére... A népnek anyagi, társadalmi és erkölcsi szenvedésein megesik-e a ti szívetek? A súlyosan terheltek és szerencsétlenek nagy sokaságát látva gerjedez-e valami a ti kebletekben? A lélek valami jó, és a szent Lélek felkavar-e olykor a tétlenség s a tespedés álmából?...“

Kriza beszédei a század derekán a legtisztabban fejezik ki a tiszta jézusi kereszténység hivatását. A kereszténység — úgymond — nem hitcikkely, hanem érzés, tett, megvalósítás. Nem a megkövesült dogmabetűk vezetnek az üdvösségre, hanem az evangélium szellemében történő jóindulatú tett és viselkedés. „Jézus követése szeretetmunka“ — jelenti ki egyik agendájában.

Kriza János szentimentalizmusa nem képez akadályt lebilincselő logikája útjában, s így beszédei mindvégig a logikum ragyogó fényében éppúgy bővülködnek, mint az érzelmek színes mélységeiben.

Beszédeit egészükben kidolgozta, s bár nem volt tüzes előadó, mégis azoknak gazdag mondanivalójával hallgatóságát mindig lekötötte. Nem vágyott túlságosan szószékre, de ha felállt, a legjobbbat adta.

Sajátosan homiletikai szempontból ítélve meg szószéki munkáit, egy igen fontos tényt állapíthatunk meg: a prédikáció szerkezetileg is tükre a prédikátor egyéniségének. A prédikátornak szívvel megáldott embernek kell lennie. A textustól az érzelmek elmélyítése érdekében el lehet térni, de azt elhanyagolni mégsem szabad. A teológiának nem áldozható fel a lélektani valóság. A teológiai célok érdekében nem nyomorítható meg a lélek egészséges és természetes organizmusa. Az érzelmi argumentumok megindítóbbak az értelmiéknél. Az értelmet könnyebben meg tudjuk nyerni a szíven keresztül, mint a szívet az értelmén keresztül. A homiletikai diszpozíció legyen szabad, tarózkodjék a lelkész a tipizálástól. Illusztrációkért a Biblián kívül forduljunk népünk életéhez és történelméhez. Ne tanítsunk, inkább hassunk, neveljünk, lelkeket vigyünk Istenhez, bizonyoságot tegyünk az evangéliumi igazságokról. A lelkész nem annyira tanító, mint inkább próféta, akinek hivatása tüzet csiholni ki a tunya lelkekben.

Péterfi Dénes 1882. július 30-án mondott beszédében így jellemzi Krizát: „Az ő génusza, hitmélysége, kimagasló keresztény jelleme, szent hitélete, szelid hősiessége a tisztább keresztény elvek diadalra juttatásában így int: legyetek állhatatosak.“

Ez a lelki portré Krizát mint prédikátort is jellemzi.

GELLÉRD IMRE

¹ Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdonsága. Kolozsvár, 1841.

² KerMagv 47(1912). 40.

³ Egy vasárnapi szent óra emléke a torockói unitária szent ekkleziában [...] tartott beszédében. Kolozsvár, 1863.

⁴ KerMagv 1(1861), 124, és 77(1971), 63.

⁵ KerMagv 7(1872), 265.

⁶ KerMagv 6(1871), 1.

⁷ Vö. KerMagv 1(1861), 142, és 3(1867), 235.

⁸ Legtöbbször temetéseken. Így pl. Gedő József felett 1855-ben, Fekete Pál felett 1862-ben; lásd még a háromszázados zsinatra (1868) írt imáját (megjelent a KerMagv 4[1868] 6.).

⁹ Nevezetesebbek: Gyöngyösi István, Albert János, Péterfi Sándor, Rédiger Géza, Derzsi Károly és mások.

EGY NÉVTELEN KÁTÉ 1845-BŐL

Channing, E. W. kátéja, Kriza János átdolgozásában

Kriza János a *Vadrózsák* gyűjtőjeként írta be nevét a magyar irodalom történetébe. Jelentős azonban mint az egyházi irodalom művelője is: a szétszórta megjelent s a még kiadatlan imák, prédikációk, tanulmányok és fordítások őrzik egyházi írói munkásságának emlékét.

1 Az 1870-es évek elején készült önéletrésében Kriza egyházi munkái közül megemlíti *A keresztény vallás elemei* c. kátét, mely, amint írja: „több kiadást ért, s minden iskolákban [unitárius] még némely más vallásúakéban is tanítattik az elemi osztályokban“¹.

A kátéről keveset tudunk. Történetére vonatkozó első adattal 1843-ban találkozunk, amikor is a Főtanács² az augusztus 29.—szeptember 2. napján tartott ülésén foglalkozott „Professor Kriza János aanak [atyánkfianak] Kis Káté, vagy vallás és erkölcsstan elemei“ című, kiadás engedélyezése végett benyújtott munkájával. A kátét megfelelőnek találta, és kinyomtatásához hozzájárult az „igazítandók kiigazításával“, melynek ellenőrzését a püspök és Egyházi Képviselő Tanács hatáskörébe utalta.³ Kriza rövid idő alatt elvégezte a kért igazításokat, és már október 31-én benyújtotta a nyomtatásra kész munkát; ennek felülvizsgálását E. K. Tanács Székely Sándor püspökhelyettesre⁴ bízta. A cenzor kedvező előterjesztésére E. K. Tanács 1843. december 31-én tartott ülésén a kiadást engedélyezte.⁵ A káté előttünk ismeretlen okból csak 1845-ben jelent meg *A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerint*⁶ címen, a szerző nevének feltüntetése nélkül.

Ez a névtelen káté, mely úgy ment át a köztudatba, mint „Kriza kátéja“, egyházi irodalmunk egyik legolvasottabb munkája lett, és valóságos tankönyvként közel egy fél évszázadon át használták.⁷ Olvasottságára vall, hogy megjelenése óta 7 kiadást⁸ ért el, az utolsó 1939-ben jelent meg. Minden népszerűsége ellenére a kátéval érdemlegesen senki sem foglalkozott. S ha itt-ott meg is említették, az főként teológiai szemlélete miatt történt.

2 A káté szerzőjére nézve egyházi irodalmunkban nem alakult ki végleges állásfoglalás. Az 1843. évi Főtanácsi és E.K. Tanácsi jegyzőkönyvekben az engedélyezés végett benyújtott káté szerzőjeként Kriza János szerepel. Mégis mind a hét kiadása (ebből az 1845. és 1856. évi még Kriza életében) névtelenül jelent meg. Tudomásunk szerint Kovács István történetíró volt az első, aki az egyik 1846-ból származó egyháztörténeti tanulmányában a kátét Kriza munkájának nevezte.⁹ Jakab Elek, az első Kriza-életrajz írója¹⁰, és utána számos irodalom- és egyháztörténész¹¹ mind Kriza szerzősége mellett foglalt állást. Ezzel szemben egyházi irodalmunk jelenkori képviselőinek nagy többsége a kátét Channing művének tartja, melyet Kriza csupán átültetett magyar nyelvre.¹² A hetedik kiadás ismertetője az Unitárius Közlönyben¹³ szintén Channing kátéjáról beszél Kriza fordításában.

Érdekes, hogy Channing első magyar ismertetői: Szász Károly¹⁴ és Kovácsi Antal¹⁵ nem ismerik ezt a kátét, illetve előttünk ismeretlen okokból nem foglalkoznak vele. Kriza János a Channing válogatott művei I. kötetének előszavában¹⁶ azt írja, hogy tudomása szerint Channingnek nálunk csak egy művét közölték, azt is a Keresztény Magvetőben; a kátét azonban nem említi.

3 Channing Ellery Vilmos (1780—1842) az amerikai unitarizmus atyja volt, akit Emerson az amerikai egyház csillagának nevezett. Hivatásának élő lelkészként működött 40 éven át Bostonban (Federal Street-i egyházközségben). Élete és tudományos munkássága egybeforrott az unitárius reformáció ügyével. Kezdetben mint kongregacionalista lelkész a mérsékelt kálvinizmus híve volt; 1812-ben már a kongregacionalista egyház liberális szárnyának elismert vezetője; 1819-től pedig az unitarizmus vezéregyénisége és legnagyobb teológusa lett; mindvégig szabadelvű keresztény, legszívesebben így is nevezte magát. Termékeny író volt, számos kisebb dolgozata mellett mintegy 70 nagyobb munka képezi szellemi hagyatékát.¹⁷ Kátéja a kevésbé ismert kisebb művei közé tartozik; teológiai felfogása után ítélve a liberális kongregacionalista lelkészisége idején, 1813-ban írta és adta ki.

A felekezeti káté helyébe Channing kátéjával az egyetemes emberi és keresztény erkölcsökre való nevelés vonult be. Az egyházi dogmák és hitvallások helyett csak a *keresztény vallást* tanítja a szentírás, közelebbről az evangéliumok alapján, egyszerű, könnyen érthető formában. Kiindulópontja és alapja: *Isten*, a tökéletes jóság és szeretet, *akit mint Atyát imádunk*; a szentháromságot, mivel nem hitt benne, a kátéből kihagyta. Tanítása jellegzetesen emberközpontú; hisz az emberben, és szereti az embert; hirdeti a lélek nagyságát, jellemformáló erejét, közvetlen kapcsolatát Istennel és halhatatlanságát. Az unitárius felfogás szerint az embert értelme és lelkiismerete kormányozza, hogy Istenhez és önmagához méltó életet éljen. *Nevelési eszményképe Jézus*, akiben egy ember felett álló, de Istennek alárendelt tökéletes lényt, az Isten fiát tiszteli. Az Atya azért küldte őt a földre, hogy Isten gyermekeit megszabadítsa a tévelygéstől, nyomorúságtól, bűntől és haláltól. Tökéletes emberként élt a földön. Jót tett mindenkivel, betegeket gyógyított, vakoknak visszaadta látásukat, a tudatlanokat és szegényeket tanította, a halottakat feltámasztotta, és életét adta bűneink bocsánatáért. Halála után feltámadott, felment a mennyekbe, s ott éretünk imádkozik. Mé-

lyen emberi és kifejező Channing vallomása: „Szeretem Jézust lelkének és életének igazságaért s erkölcsi kiválóságaért.“

Channing sohasem tévesztette szem elől, hogy Isten gyermeke, akinek szól a káté tanítása, egy szabad erkölcsi tényező, nem pedig „egy darab viasz, amelyet bárki tetszése szerint alakíthat, nem egy darab kő, amelynek bárki érdeke és szeszélye szerinti alakot adhat, hanem egy élő, gondolkozó lény, aki a szívében levő elvek szerint cselekszik, önmaga választ jó és rossz, igazság és hamisság között“. Célunk sem lehet az, hogy „saját szellemünk bélyegét... reányomjuk az ifjú lelkekre, hanem az, hogy az ő gondolkozásukat ébresszük fel...; nem, hogy a mi szemünkkel lássanak, hanem, hogy folytonosan és vizsgálódva nézzenek a magukéval; nem, hogy egy határozott mennyiségű ismeretet adjunk nekik, hanem, hogy leheljük beléjük az igazság iránti forró szeretetet; ... hogy ébresszük fel bennük a lelkiismeretet, az erkölcsi ítélőtehetséget, hogy ők maguk ismerjék meg és fogadják el azt, ami örök, igaz és jó; ... nem, hogy mondjuk nekik, „az Isten jó, hanem segítsük arra, hogy lássák és érezzék az ő szeretetét mindenben, amit bennük és körülöttük munkál; nem, hogy beszéljünk nekik a Krisztus méltóságáról, hanem nyissuk fel benső szemüket az ő jellemének szépsége és nagysága előtt s ébresszük fel vágyukat hasonló erény iránt“¹⁸.

A bibliai bizonyítóhelyeket Channing mellőzi, és kerül minden olyan kérdést, ami vitára, türelmetlenségre vezetne. Ésszerű és humanista szellem hatja át kátéját, mely emberszeretetre és a világnak mint Isten művének megbecsülésére indít.

4 Kriza Jánost a kolozsvári főiskola indította el a haladás és az unitárius teológia szolgálatára. Az iskola híres tanárai — Molnos Dávid, Szabó Sámuel, Füzi János, Székely Miklós, Székely Sándor, Sylveszter György — a tiszta, meg nem alkuvó racionalizmust és optimista világnézetet hirdették.¹⁹ Elismerték az isteni kijelentést, de hangoztatták, hogy az nem terjedhet ki az élet minden körülményére. Az élet szövvényein keresztül „egyetlenegy mindenkori vezérünk a józan gondolkozás“²⁰. Tanították a nevelés fontosságát, a vallási türelmet, a vallás hivatását pedig a külső jólét és az erkölcsiség szolgálatában határozták meg. Kriza hazai teológiai iskolázottságát a német, francia és svájci tudományosság után az angol—amerikai unitarizmus megismerésével fejlesztette tovább. Különösen nagyra értékelte az angol unitarizmust, melynek racionalizmusa — megállapítása szerint — a legjózanabb középutat képviseli, „s megérdemelné, hogy a mi dermedtségünk az ők irodalmi beléletük által felvillanyoztassék“²¹.

Teológiai gondolkodásának további alakulására serkentőleg hatott Channing megismerése, akinek műveit áttanulmányozta és nagyra értékelte. Nem tudjuk megállapítani, hogy mikor és hol találkozott először az amerikai unitárius teológus műveivel. Feltételezhető, hogy már a berlini tanulmányai alatt, de valószínűbb, hogy Channing-munkához csak 1837 után juthatott Kolozsvárra, ahol Brassai Sámuel, Farkas Sándor, Jakab József és az angol könyv-társaság angol könyvekben gazdag gyűjteményei rendelkezésére állottak. De megismerhette Paget János Aranyosgyéresen lakó művelt angol unitárius közvetítésével is, akivel Kriza közeli kapcsolatot tartott fenn.²² Kétségtelen azonban, hogy már 1842 körül ismerte és le is fordította Channing kátéját. Teológiai alapállásuk rokonságával magyarázható az is, hogy Channing válogatott műveit 1870—

1881 között lefordította és 6 kötetben kiadásukról gondoskodott.²³ Egyházi irodalmunkban ez az egyedül álló vállalkozás jelentős szerepet játszott teológiánk megújulásában és a szabadelvű vallásos eszmék terjesztésében.

Hogy mi vezette Krizát a káté lefordítására, annak indokait nem ismerjük. A 19. században közismert volt kátéirodalmunk szegénysége és a deszi komplanációból folyó dogmatizmusa.²⁴ Egy új káté kiadása egyházunk állandó gondját képezte. Az 1837. évi Főtanács bizottságot küldött ki a különböző tankönyvek, köztük a káté kiadásának előkészítésére.²⁵ Két évvel később pedig, 1839-ben hozzáértő személyeket kért fel a káté megírására.²⁶ Krizát szintén foglalkoztatta ez a kérdés, míg végül Channing kátéjában megtalálta azt a felfogásával megegyező munkát, melyet átdolgozással alkalmasnak talált nemcsak vallásoktatási, hanem az új teológiai orientáció népszerűsítésére is.

5 A káté szerzőjére nézve végleges feleletet csak Channing és a Krizának tulajdonított káté²⁷ szövegének összehasonlítása alapján adhatunk.

Elements of religion and morality in the form of a catechism

A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az unitáriusok szerint

I.

I.

Question. Who made you?

Ki teremtett téged?

- Answer.* 1. God made me.
2. He also made the sun, the moon, and the stars.
3. He made the sea and the dry land, the hills and the fields.
4. He made the grass, and the trees, and everything which grows upon the earth.
5. He made the beasts, the fishes, and the birds, and everything which has life.
6. God made all things in heaven and earth.

1. Engem az Isten teremtett.
2. Az Isten teremtette még a napot, a holdat és a csillagokat.
3. Ő teremtette a tengert és a szárazföldet, a folyóvizeket, a halmokat és völgyeket.
4. Ő teremtette a füveket, fákat, és mindent, valami a földön tenyészik.
5. Ő teremtette a madarakat, a halakat, s minden egyéb állatokat, melyek élettel bírnak.
6. Az Isten teremtett minden látható és láthatatlan dolgokat mennyen és földön.

II.

II.

Q. What does God give you?

Mit adott néked az Isten?

- A.* 1. He gives me life and strength.
2. He gives me power to see and hear, to speak and move.
3. He gives me reason, and conscience, and the means of im-

1. Az Isten adott nékem életet, erőt és egészséget.
2. Ő adott nékem olly erőt, hogy látni és hallani, szagolni és ízlelni és tapintani képes vagyok,

proving in knowledge and goodness.

4. He gives me my kind parents, my teachers, my friends, and my home.
5. He gives me my food, and clothes, and quiet sleep.
6. He gives me the air which I breathe, and the pleasant light which shines around me.
7. God gives me all that I have.

azaz: ő adta nékem öt érzéke-
met.

3. Ő adott nékem olyt erőt, hogy mozoghatok, vagy is egy helyről más helyre mehetek. Ő adott olyt tehetséget, hogy beszélhetek, vagy is azt a mit érzek és gondolok, szavaimmal kifejezhetem.
4. Ő adott nékem okosságot és lelkiismeretet. Ő adott módokat és alkalmat arra, hogy értelmes, jó és boldog ember lehessenek.

III.

Ezekon kívül még mit adott és ad
néked az Isten?

1. Az Isten adta nékem jó szülői-
met, tanítóimat, barátimat és
édes hazámat.
2. Ő adja nékem az ételt, italt, ru-
házatot és a nyugtató álmot.
3. Ő adja nékem a levegőt, mellyet
lehellek, s a szép világosságot,
melly fénylik körülöm.
4. Ő adta mind azt, valamit sa-
játomnak nevezek; a mi földi
életemet kellemessé és vidám-
má teszi.
5. Az Isten ad nékem, ha jól és
erkölcsösen élek, e földön lelki
nyugalmat, a jövő életben
pedig örök üdvességet és bol-
dagságot.

III.

Q. Does God always see you?

- A. 1. He sees me at all times, all
the night and all the day.
2. He sees me when I am alone,
when no other person sees me.
3. He knows all that I think and
all that I do.
4. He knows all that I want, and
hears me if I pray to Him for
his care and blessing.

IV.

Mit gondolsz: valljon lát-é téged az
Isten?

1. Engem az Isten lát minden
szempillantatban; a legsűrűbb
setétségben szintúgy lát, mint a
legtisztább napfényben.
2. Ő jól lát engem még akkor is,
midőn elrejtett magányban va-
gyok, midőn emberi szemek nem
ügyelnek-rám.

IV.

Q. How must you feel and act towards God?

- A. 1. *I must often think of God as my Father in Heaven, and must regard everything which I enjoy as his gift.*
2. *I must love Him better than I love any other being, and be happy to please and obey Him.*
3. *I must fear nothing so much as to offend Him.*
4. *I must never speak of Him in a careless manner, or take his name in vain.*
5. *I must pray to Him for what I need, especially in the morning and at night.*
6. *I must thank Him for what I receive, though it be not all that I wish.*
7. *I must bear patiently, and try to be better for the sickness and pain which He sees fit to bring upon me.*

V.

Mivel vagy köteles az Isten iránt?

1. *Köteles vagyok az Isten iránt azzal, hogy őtet úgy képzeljem, mint mennyei legjobb Atyámat, s a mivel csak bírok, mind az ő ajándékának tekintsem.*
2. *Kötelességem jobban szeretni az Istent mindennél, valamit csak szerethetek a világon; s azon érzésben lenni legnagyobb örömemet, hogy engedelmes vagyok szent akarátja iránt s kedves vagyok előtte.*
3. *Semmitől sem kell oly igen rettegnem, mint Isten ő Felségét valami képen megbántani; semmitől sem kell inkább őrizkednem, mint ő róla gondolatlan szólni; szent nevét hiába felvenni, káromolni, és esküdni.*

VI.

Mivel vagy még köteles az Isten iránt?

1. *Köteles vagyok az Istent imádni; a mik az életre és üdvösségre szükségesek, ő tőle kérni, kiváltképen reggel és este.*
2. *Köteles vagyok Istennek hálát adni mindenért, a mit kegyelméből vészek, ha szintén fájna is a mi rajtam történik.*
3. *Tartozom Istenben bizni; ő tőle a legjobbat várni mindenkor, ha kötelességemet hiven megtettem.*

4. Tartozom békével türni betegséget, fájdalmat, s minden nyomoruságot; az Isten bölcs akaratjának tekinteni a balsorsot, mellyel ő csak próbálni akarja gyermekét, ha igazán szereti-é ötöt Mennyei Szent Atyját.
5. Kötelességem rettegés nélkül várni halálomat; annak közelében is Istenbe remélni: mert a halál csak a gonosz embernek lehet rettenetes, az igaznak nem egyéb, mint az Atyához való menetel.

V.

Q. How must you feel and act towards those around you?

- A. 1. *I must love and obey my parents, and be thankful to them for the tender care they take of me.*
2. *I must treat with respect those who are older than myself.*
3. *I must love my brothers and sisters, and must be generous and affectionate to my companions.*
4. *I must forgive those who have injured me; and if I have injured any, I must ask their forgiveness.*
5. *I must pity the wretched, and be kind to the poor.*
6. *I must speak the truth, keep my promises, and never try to deceive by my looks, words, or actions.*
7. *I must be honest, and must take nothing which belongs to others.*
8. *I must not be cruel, and must not willingly give pain to anything which has life.*
9. *I must try to make all around me happy. God has given to all the power of doing good in some way or other.*

VII.

Minő indulattal tartozol lenni Embertársaid iránt?

1. Szülőimet tartozom szeretni, nékik szót fogadni, irántok a legnagyobb hálával és tisztelettel viseltetni; mert Isten után legnagyobb jóltevőim e világban az én szülőim.
2. Tisztelettel tartozom lenni mind azok iránt, kik nálamnál nagyobbak és idősbek; tisztelnem kell főképen az öregeket, tanítóimat, jóltevőimet, és előljáróimat; hódoló tisztelettel tartozom az országgló fejedelemnek.
3. Testvéreimet és rokonaimat minden más emberek felett tartozom megbecsülni, szeretni s velek igazságosan bánni.
4. Társaim és jóbarátim iránt kötelességes vagyok őszinte, hív és állhatatos szeretettel lenni.
5. Hontársaimat tartozom szeretni; a haza javát tehetségem szerént előmozdítani; közterheit jó kedvvel viselni.
6. Idegenek és utazók iránt kötelességem igaz és vendégszerető lenni, s hazám becsületét dicszes magaviseletemmel a külföldiek előtt is fentartani.

- 7 *Más hiten lévők iránt kötelességem szelid türelemmel lenni; azt a mi előttök szent, nem gúnyolni. Köteles vagyok igaz szeretet és nemes bánásmód által bizonyítani meg, hogy az én válasom tiszteletre méltó.*

VIII.

Minő tartozásaid vagynak még
Embertársaid iránt?

1. *Tartozom megbocsátani embertársamnak, ha engem megbántott; s ha én találnék mást megbántani, tartozom tőle bocsánatot kérni.*
2. *Sajnálattal kell lennem a rosszakhoz és tévedőkhöz; jó indulattal és szives részvétellel a szegényekhez, nyomorultakhoz és gyengékhez, s a mennyiben lehet, segíni rajtuk.*
3. *Kötelességem mindég igazat szólni; adott szavamat, eskümet, ígéretemet szentül megtartani; és senkit semmi módon és szín alatt meg nem csalni.*
4. *Nem szabad elvennem, a mi másé; sőt inkább arra kell törekednem, hogy másnak javát és előmentét előmozdítsam.*
5. *Nem szabad kegyetlennek és durvának lennem; nem szabad szántsándékkal senkinek kárt, fájdalmat és veszedelmet okoznom, még annak sem, ki megbántott és rosszat akarja.*
6. *Átaljában azon kell lennem, a mennyiben lehet, hogy minden jól érezze magát körültem. Az Isten minden embernek adott erőt és tehetséget arra, hogy egy vagy más módon jót műveljen s felebarátjainak használjon.*

IX.

Vannak-é kötelességeid a holtak iránt?

1. *Igen is vannak. Az élőknek kötelessége a holtakat tisztességesen eltakarítani; utolsó akaratjokat pontosan teljesíteni.*
2. *Nem kell a holtakat rágalmazni: ők már nem védelmezhetik magokat; különben is a menygyei igaz bíró előtt állanak.*
3. *Kötelesség a holtak érdemeit és erényeit emlékezetben tartani és követni.*

VI.

Q. What are your duties to yourself?

1. *I must be active and industrious.*
2. *I must be ready and happy to learn.*
3. *I must be contented and cheerful, even when I cannot have what I want.*
4. *I must not be fretful, wilful, or passionate.*
5. *I must not be proud or vain of anything which I have, but be modest and humble.*
6. *I must learn to give up and avoid everything which will do me hurt; I must be governed by reason and conscience, and not by my wishes.*

X.

Minő kötelességeid vagynak magad iránt?

1. *Magam iránti kötelesség az, hogy serény, munkás és jó igyekezetű legyek.*
2. *Hogy kész örömet és jó kedvvel tanuljak, s mindenben szép rendet tartsak.*
3. *Hogy csendes és elégyt legyek mindig, még akkor is, midőn nem birhatom mind azt, a mi nek hijával vagyok.*
4. *Kötelességem azt, a mivel bírok, bölcs takarékoság által megóvni és gyarapítani.*
5. *Ne legyek komor, akaratos és vakmerő, hanem derült, szelid és bátor.*
6. *Ne legyek kevély, dicsekvő, hanem szerény és alázatos.*
7. *Arra kell magamat szoktatnom, hogy gondosan eltávoztassak mindent, mi életemnek, egészségemnek, jó híremnek és becsületemnek árthatna.*
8. *Mindenek felett szívem tisztaságát és ártatlanságát kell megőriznem; azon kell lennem, hogy a józan ész uralkodjék rajtam, nem a testi indulat.*

XI.

Vannak-é kötelességeid
az okatlan állatok
és a lelketlen természet iránt?

1. Az okatlan állatok is Istennek művei; az Isten iránti tisztelet megkívánja, hogy kezeinek munkáival illő kimélettel bánjak; könnyelműségből azokat soha ne kinozzam; erejük felett ne terheljem; s gondjokat viseljem.
2. A lelketlen természetet is, mint Isten munkáját tartozom kimélni; a növényeket, csemetéket, fákat ápolni, azokat ültetés, oltás által szaporítani; csupa pajkosságból s ok nélkül nem pusztítani; mert véték azt rongálni a minek én és embertársaim hasznát vehetjük.
3. A bölcs és jó Isten dicsőségét a növények és ásványok országában is kötelességem bámulva szemlélni; ezen földi hazámat ipar és jóízlés által még kedvesbé tenni.
4. A művészet és mesterség munkáit megbecsülni, nyilvános emlékeket, sírköveket kimélni kötelességem. Ezt kívánja a magam és embertársaim iránti tartozás.

VII.

Q. What good do you hope for by
doing what is right?

- A. 1. I shall have peace in my own mind.
2. I shall not be ashamed or afraid to have my actions known.
3. I shall grow better and happier as I grow older.
4. My parents and friends will love me, and will look on me with pleasure and hope.

XII.

Lesz-é valami jó következése
annak,
ha kötelességeidet megtetted?

1. Ha kötelességeimet megtettem, akkor vidám és nyugodt a lelkem.
2. Nem remegek soha szégyentől és gyaláztattól; nem kell szünet nélkül attól tartanom, hogy az emberek tetteimet megtudják.
3. Napról napra tökéletesebb és boldogabb lészek, a mint idősebb lészek.

5. *Above all, my Father in Heaven will love me, and delight to make me happy.*

VIII.

Q. What if you do wrong?

- A. 1. *I shall feel pain, and fear, and shame, at thinking I have done wrong.*
2. *I shall grow worse as I grow older.*
3. *My parents and friends will be displeased with me, and will look on me with sorrow.*
4. *Above all, God will be offended with me, and He will punish me unless I repent.*

IX.

Q. What do you mean by sinning against God?

A. *To sin against God is to do anything which God forbids me, or not to do what God commands me.*

X.

Q. Have you ever sinned against God?

A. *Yes. I feel that I have sinned — I have done what I have known to be wrong.*

4. *Szülőim és minden jó emberek szeretni fognak, s gyönyörűséggel és szép reménnyel pillantanak rám.*

5. *Mindenek felett szeretni és boldogítani fog engem az én menygyei Atyám, ha mindig törekedem jó lenni.*

XIII.

Lesz-é valami rossz következése annak,
ha rosszat cselekedtél?

1. *Azon öntudat, hogy rosszat cselekedtem, nem enged békét és nyugalmat lelkemnek.*
2. *Mindig remegnem kell a szégyentől, gyalázattól, s hogy a világ rossz tettemet megtudja.*
3. *Mind rosszabb és boldogtalánabb lézsek, minél tovább élek.*
4. *Szülőim és a jó emberek nem szeretnek többé, s fájlalva néznek én reám.*
5. *Mindenek felett elvesztem az Isten szeretetét, s az ő büntetése nem fog elmaradni rólam, hogy ha vétkeimből meg nem jobbulok.*

XIV.

Mit értesz a véték alatt,
melly az Isten ellen van?

Az Isten elleni véték alatt értem, ha olyat cselekszem, a mit az Isten megtiltott, vagy ha elmulasztom cselekedni azt, a mit az Isten parancsolt.

XV.

Vétkeztél-é valaha Isten ellen?

Igen is; én érzem, hogy vétkeztem, — mert jól tudtam, mellyek az én kötelességeim az Isten, enmagam és felebarátaim iránt, még is azoknak ellenére cselekedtem.

XI.

Q. How should you feel and act when you are sensible you have sinned?

- A. 1. *I should remember my evil conduct with sorrow; and, as far as I can, I should repair it, and resolve and strive to do so no more.*
2. *I should humbly confess my sins to God, and should pray to Him through Jesus Christ to forgive me, and to assist me in doing better.*

XII.

Q. Who is Jesus Christ?

- A. *He is the well-beloved Son of God, whom his Father sent into the world to save us from error and sin, from death and misery.*

XVI.

Mit kell cselekedned, ha érzed magadban, hogy vétkezted?

1. *Bűbánattal kell emlékezni arra, hogy vétkem által jó Istenem iránt engedetlen voltam; magamnak és felebarátomnak ártottam.*
2. *Vétkemet minden halogatás nélkül el kell hagynom, s erős fogadást tennem, hogy ezentúl a legkisebb hibától is őrizkedem, s elmulasztott kötelességemet kettőzött szorgalommal gyakorlom.*
3. *Gyermeki hittel és bizalommal kell kérnem mennyei Atyámtól, hogy a Jézus Krisztus nevében bocsássa meg bűnömöt s szent lelkével erősítsen engem a megjobbulás útján.*

XVII.

Kiasoda a Jézus Krisztus?

1. *Ő az Istennek áldott szent Fia, ki Mennyei Atyjának akaratját minden emberek között legjobban megismerte s ahhoz mind halálíg hű vala. Azért mondatik ő Isten egyszülött, tulajdon fiának, mert senki nem volt szentségre nézve az Istenhez olly hasonló mint az Úr Jézus. Ő egyedül Közbenjáró az Isten és az emberek között.*
2. *Ő a mi Idvezítőnk, ki megváltotta az embereket a legsúlyosb roszaktól, millyenek: a tudatlanság, a bűn és annak rosz következései. Megváltotta pedig igaz tudománya, példaadó szent élete s ártatlanul szenvedett halála által.*

XIII.

Q. Can you repeat some of the principal instructions of Jesus Christ?

- A. 1. *He taught us the character of God; that He is the most holy and merciful, the greatest, and wisest, and best of beings.*
 2. *He taught us that we should love God with all our hearts; that we should love all our fellow-creatures, and do to others as we should wish and expect them to do to us.*
 3. *He promised to us, that if we believe in him, and confess and forsake our sins, and obey his instructions, we shall be forgiven, and live for ever in Heaven.*

XVIII.

Mondj el néhányat a Jézus Krisztus legfőbb tanításaiból?

1. *Ő tanította nekünk, hogy nincsen más Isten, hanem csak Egy, ki a mi legfőbb tiszteletünkre méltó; és hogy Jézus Krisztus az ő hozzánk bocsátott követje, kit annak elismerni és tisztelni kötelességünk.*
 2. *Ő tanította, hogy az Isten mindenek Atyja, ki minden embereket szeret, mindeneknek javát és boldogságát akarja. Az Isten tehát nemcsak a zsidóknak, hanem a pogányoknak is Atyja.*
 3. *Ő tanított meg minket tisztában ismerni az Atya természetét: hogy az Isten lélek, szent, irgalmas, mindenható, bölcs valóság.*
 4. *Ő tanította, hogy szeressük az Istent teljes szívünkkel, teljes lelkünkkel és minden erőnkkel. Szeressük felebarátunkat mint magunkat; szeressük még ellenségeinket is, s áldjuk azokat kik minket átkoznak. A mit akarunk, hogy mások cselekedjenek velünk, mi is azt cselekedjük másokkal; ellenben a mit nem akarunk, hogy mások velünk cselekedjenek, mi se cselekedjük másokkal.*
 5. *Ő tanította nekünk, hogy a csupa szertartás nem kedves Isten előtt: hogy bűneink bocsánatját nem áldozattal, vagy testünk sanyargatásával lehet megnyerni; elég ha megjobbulunk és folyvást erényes életet élünk.*
 6. *Ő tanította, hogy az Isten lélek, azért lélekben és igazságban kell őtet imádnunk. Boldogoknak mondja a tiszta szívűeket.*
 7. *Ő ígérte nekünk, hogy ha hiszünk ő benne, s igaznak tart-*

juk tanításait, és azok szerint cselekszünk, kegyelmet és örök életet nyerünk Istentől.

XIV.

Q. Can you give some account of the life and example of Christ?

- A. 1. *He was perfectly good. He was holy, harmless, and undefiled.*
2. *He grew up obeying his parents, and remembered his mother with tenderness in his dying moments.*
3. *He constantly thought of God, and prayed to Him; and it was his joy to do the will of his Heavenly Father.*
4. *He went about doing good; healing the sick; opening the eyes of the blind; raising the dead; and teaching the ignorant and poor.*
5. *He washed the feet of his disciples, to teach them to be humble. He took little children in his arms and blessed them. He was full of compassion for the miserable, and even prayed for his murderers on the cross.*

XV.

Q. What did Jesus Christ suffer for us?

- A. 1. *For our sakes he became poor, and led a life of toil and hardship.*

XIX.

Mondj valamit a Jézus Krisztus életéről és szent példájáról.

1. *Ő tökéletes jó volt, ártatlan és feddhetetlen életű.*
2. *Ő buzgó, áhitatos volt az Isten házában; igazságszerető polgár honában; tiszta életű a magányban; örömet elmélkedő a természet nagy templomában; szerény és nyájas a társaságban.*
3. *Ő híven ragaszkodott családjához és barátihoz; engedelmes volt édes anyjához s gyöngéden emlékezett róla halálos órájában is.*
4. *Ő körüljárt hazájában mindekkel jöltévén: gyógyítván a betegeket, tanítván a tudatlantokat, vigasztalván a nyomorultakat, intvén a bűnösöket, kímélvén az erőtleneket.*
5. *Ő megmosta tanítványainak lábait, hogy ez által alázatosságra indítná őket. Szerette a kis gyermekeket, a kik hozzája gyültek, s ölébe vette őket és megáldotta. Sajnálkozott azokon, kiket más emberek megutáltak és elhagytak.*
7. *Ő könnyezett megholt barátja sirjánál; résztvevő könnyeket sirt az Olajfák hegyén, midőn elgondolta szerencsétlen hazája sorsát; s őtet megfeszített ellenségéért is imádkozott a keresztfán.*

XX.

Miket szenvedett az Ur Jézus üdvezítő szent munkájában?

1. *Ő drága életét soha nem kímélte, hanem minden bajt, fáradságot, szegénységet, megvette-*

2. *He was reviled, mocked, and scourged by wicked men.*
3. *He was nailed to the cross, and shed his blood for the forgiveness of our sins.*

XVI.

Q. What became of Jesus after this cruel death?

- A. 1. *He was buried, and, as he told his disciples before his death, he was restored to life, and rose again on the third day.*
2. *He ascended to heaven, where he still lives to pray for us, and continually performs kind offices for us.*

tést, hálátlanságot, üldöztetést békével szenvedett, s mind ezt nem magáért, hanem az emberek javáért.

2. *Ő megtagadta magától egy nyugalmas élet kényelmeit; örömet nélkülözte a testi táplálatot a pusztában, midőn megváltói hivatalára készült: kitette magát a legterheőbb utazásoknak, hogy minél többeknek használhasson.*
3. *Ő nem kereste a világi hatalmat, dicsőséget, gazdagságot, hogy egyedül Istennek s az igazságnak szolgáljon; elrejtette magát, midőn a nép őtet királyává akarta tenni; de bátran dorgálta annak esztelenségeit, büneit; s ámbár előre látta a maga erőszakos halálát, még sem rettegett magát feláldozni értünk, hogy üdvös vallását halálával is megerősítse, s ennél fogva azt még fontosabbá és becsesebbé tegye.*

XXI.

Mi történt az Ur Jézussal halála után?

1. *A keresztfáról levétetvén, eltemettetett, s harmad napon, a mint tanítványinak előre megmondotta vala, ismét megjelent az élők közt vagy feltámadott.*
2. *Feltámadása után még negyven napot töltött tanítványai közt, hogy őket szent ügyének folytatására elkészítse; s mindeneiket elvégezvén, sokaknak látára felvitetett mennyekbe.*
3. *Tíz nappal utóbb teljesítvén tanítványinak tett ígéretét, midőn a Pümkösd innepén együtt volnának, elküldötte nekik a szent Lelket, az igazságnak lelkét, a melly által felvilágosította értelmöket, s lelkesedést és bátorságot öntött beléjük hirdetni az Evangyéliomot az egész világnak.*

XXII.

Mi a tanulság az Ur Jézus halálából?

Az, hogy az igazságot mindennél, még életünkénél is feljebb kell becsülnünk, s szent hitünk, meggyőződésünk mellett semmi áldozatoktól nem kell rettegnünk.

XVII.

Q. What do you learn by the resurrection of Christ from the dead?

A. *That I and all men should in like manner live again in another world.*

XXIII.

Mi a tanulság Idvezitőnk feltámadásából?

1. *Az, hogy valamint Idvezitőnk életre jött a halálból, úgy mi is portestünk halála után új életre fogunk ébredni.*
2. *Azt is megtanulhatjuk belőle, hogy valamint az Ur Jézus szent munkája egy kevés ideig elnyomatva lenni látszott, de végre szépen sikerült: úgy ma is minden jó ügynek, igazságnak előbb, vagy később, győzedelme lészen, csak el ne csüggedjünk, s a lelkes munkában el ne fáradjunk.*

XVIII.

Q. Shall you ever see Jesus Christ?

A. *Yes; he is appointed to raise me from the dead, and I must stand before him to be judged for my conduct in the present life.*

XXIV.

Reméled-e, hogy az Idvezítő Ur Jézust valaha meglátod?

Igen is; mert őt rendelte az Isten ítélő bírónak, hogy az emberi lelkeket megítélje a végnapon; ő fog engem is egykor megítélni a szerint, a mint az életben cselekedtem jót avagy gonoszt.

XIX.

Q. What may you hope in another world, if you are good in this?

- A. 1. *I Shall be welcomed into heaven by my Saviour, and shall be ever under his care.*
2. *I shall have no sickness, nor*

XXV.

Mint lesz dolgod a jövő életben, ha jó voltál a jelenben?

1. *A boldog mennyországban lésszek az Istennél, édes Idvezítőm s minden jó lelkek társaságában.*

- sorrow, nor pain; but shall have rest and joy for ever.
3. *I shall be like the angels in Heaven, and shall have the friendship and love of all good beings.*
  4. *I shall enjoy the presence and favour of God, and shall be always learning to love and serve Him better.*

XX.

Q. But what if you are wicked?

- A. 1. *I can then never be happy. The wicked must always be miserable.*
2. *I shall not be received into the light and joy of Heaven.*
3. *God will send me from his presence, and leave me to the fearful punishment which my sins deserve.*

2. *A jövő életben ismerni és érteni fogom mind azt, valamint e földön nem voltam képes átlátni és megérteni.*
3. *Ott nem érzek többé semmi szenvedést, betegséget, nyomorúságot; örökkétartó lesz örömem és boldogságom.*

XXVI.

Hát ha rossz voltál e földön, mint lesz dolgod a jövőendő életben?

1. *Akkor soha sem lehetek az Istennél, mert hozzá mint legtisztább lélekhez csak tiszta lelkek közeledhetnek.*
2. *Ki leszek zárva a jó lelkek boldog örömeiből; mert a rossz és istentelen lélek szükségesképen örökké boldogtalan.*

XXVII.

Hogy üdvösségedet haszonnal munkálhasd, mire van néked minden pillanatban szükséged?

Szükségem van az Isten erősítő szent Lelkére. Valamint mi emberek testi szükségéinknél sem lehetünk el az Isten segedelme nélkül; szintolty szükséges ez nekünk a mi lelki szükségéinknél, arra nézve t. i. hogy naponként bölcsőbbek, erényesebbek és boldogabbak lehessünk.

XXVIII.

Ez az Istennek szent Lelke munkálkodik-é ma is a keresztyén emberben?

1. *Az Istennek szent Lelke ma is munkálkodik én bennem; felvilágosítja értelmemet, hogy az igazat és jót megismerjem; erősíti akaratomat, hogy a mit jó-*

- nak és igaznak lenni megismer-
tem, a mellett állhatatos legyek.
2. Megismerteti velem gyengesé-
gemet és vétkeimet, s indít meg-
térésre és jobbulásra; vigasztal
inségben, nyomorúságban, s ele-
veníti szívemben az örök élet
édes reményét.

XXIX.

Miképen munkálkodik az ember-
ben a szent Lélek?

1. Nem valami csudálatos rendki-
vüli módon, hogy felesleges
volna az embernek munkássága.
2. Az Isten nem teszi meg helyet-
tem azt, a mit magam megte-
hetek és tenni kötelességem, ha-
nem csak eszközök által mun-
kálkodik bennem, mellyeket
bölc gondviselése nyújt nékem
s hathatósá teszen lelkemben.
Ezen eszközöket szükség hasz-
nálnom, s minél lelkesebben
használok, annál inkább mun-
kálkodik a szent Lélek.

XXI.

Q. What means must you use to
become good and happy in this
and the life to come?

- A. 1. I must pray to God, without
whose blessing I can do nothing,
for his assistance and direction.
2. I must recollect at night what
I have done, and thought, and
felt through the day, that I may
make my future life better
than the past.
3. I must often think that God
sees me.
4. I must shun wicked compa-
nions, and try to obtain the
friendship of the good.

XXX.

Mondj elő néhányat azon eszközök
közül, mellyek által a jónak gya-
korlását naponként könnyítheted,
s előmozdíthatod.

1. Imádnom kell gyakran az Is-
tent, s jóvoltát háláson emleget-
nem. A reggel, a dél, az alkony,
a derült és borult órák egyiránt
hívják a buzgó lelket szívbeli
ömlendezésre.
2. Emlékezmem kell szüntelen ar-
ról, hogy az Isten szemei előtt
vagyok.
3. Minden estve fontolgatnom kell,
mi jót miveltem, vagy mulasz-
tottam el a lefolyt napon, hogy
a holnapot mánnál jobban hasz-
náljam.

5. *I must set the example of Jesus Christ continually before me.*
  6. *I must make a good use of the Lord's day, I must be serious and attentive at church, and must receive with gratitude the instruction of my parents at home.*
  7. *When I am old enough, I must partake the Lord's Supper, which is designed to bring to my remembrance Jesus Christ dying for me.*
  8. *I must often read and meditate upon the Bible, that best of books, in which God teaches us by his will, and his infinite mercy through Jesus Christ.*
4. *Kerülnöm kell a roszak társágát, s igyekeznem megnyerni a jók barátságát.*
  5. *A Jézus Krisztus példáját mindenek felett szemeim előtt kell tartanom.*
  6. *A Vasárnapot és ünnepnapokat jól kell használnom. Csendes és figyelmesnek kell lennem az Istenházában, s hálával és nagy örömmel kell fogadnom szülőim jó tanácsát, tanítóim oktatásait.*
  7. *Keresztséget látva arról kell megemlékeznem, hogy engemet is csecsemő koromban vízzel megöntöttek, vagy megkereszteltek; azért kötelességem lelki tisztaságra törekedni, melyet a tiszta víz ábrázol, s Istenemnek és Idvezítőmnek rendületlenül hive lenni.*
  8. *Annak idejében élnem kell gyakran az Urvacsorával, melly a szent asztali kenyér és bor által ábrázolja Megváltónknak érettünk megtörtetett testét és kiontatott vérét, s alkalmat szolgáltat embertársainkkal való egyességünket s keresztényi hitünket nyilván vallani a világ előtt.*
  9. *A Bibliát, vagy is a szent írást gyakran kell olvasnom, mint a legjobb könyvet, melly az Istennek szent akarátját előmbe adja; kötelességeimre emlékeztet, azoknak hű teljesítésére buzdít; egyszersmind javít és megnyugtat.*

A két szöveg összehasonlításából teljes hitelességgel megállapíthatjuk, hogy az 1845-ben névtelenül megjelent káté eredetileg Channing műve, Kriza fordításában és átdolgozásában. Az eredeti szöveg 21 kérdését és 83 tételből álló feleletét a fordító 30 kérdésre és 114 tételből álló feleletre bővítette ki. Ilyenképpen Kriza munkája nagyobb részben átdolgozás, a szó szerinti fordítás az eredeti szövegnek alig 20 százalékát teszi ki. Indokolt tehát, hogy ezt a közös munkát „Channing—Kriza kátének” nevezzük.

Az átdolgozás során Kriza a káté szövegében a következő változtatásokat eszközölte:

1) *Három kérdést hat kérdésre és harminc tételből álló feleletre bontott. Éspedig:*

A II. számú kérdés:

II. Mit adott neked az Isten? (4 tételből álló felelet következik)

III. Ezekon kívül még mit adott és ad neked az Isten? (5 felelet)

A IV. sz. kérdés:

V. Mivel vagy köteles az Isten iránt? (3 felelet)

VI. Mivel vagy még köteles az Isten iránt? (5 felelet)

Az V. sz. kérdés:

VII. Milyen indulattal tartozol lenni embertársaid iránt? (7 felelet)

VIII. Minő tartozásaid vannak még embertársaid iránt? (6 felelet)

A kérdések felosztásával Kriza a tömör szöveg könnyebb megtanulását kívánta elősegíteni.

2) *Az eredeti szöveget 6 új kérdéssel és 13 tételre osztott felelettel bővítette ki; ezek közül 2 kérdés az emberre (9, 11), 1 Jézusra (22) és 3 a szentlélekre (27—29) vonatkozik az alábbiak szerint:*

IX. *Vannak-e kötelességeid a holtak iránt? (3 tételből álló felelet következik)*

XI. *Vannak-e kötelességeid az oktalan állatok és a lelketlen természet iránt? (4 felelet)*

XXII. *Mi a tanulság az Úr Jézus halálából? (1 felelet)*

XXVII. *Hogy idvességedet haszonnal munkálhassad, mire van neked minden pillanatban szükséged? (1 felelet)*

XXVIII. *Az Isten szent lelke [Kriza következetesen így használja] munkálkodik-e ma is a keresztény emberben? (1 felelet)*

XXIX. *Mi módon munkálkodik az emberben a szent Lélek? (2 felelet)*

Az átdolgozás következtében a káté anyaga az eredeti 5 részből 6-ra bővült: Isten (1—4 rész), ember (5—16), Jézus (17—24), halál utáni élet (25—26), szent Lélek (27—29) és életszabályok-kötelességek (30).

6 Kriza arra törekedett, hogy a káté tanítását sajátos egyházi viszonyainkra alkalmazza és feleljen arra nézve, hogy egy unitáriusnak az adott időben és helyen mit kell hinnie és cselekednie. Az átdolgozásban kifejezést nyert Kriza új teológiai orientációja, melynek alapelve: az Isten és ember szeretetében megnyilvánuló gyakorlati kereszténység, és Jézus mint ennek legtökéletesebb példányképe. Ez az ő érzelemteljes, de ésszerű vallása, mely erőt ad az észnek és meleget a szívnek.²⁸

Fontosabb hitelvi kiegészítéseit a következőkben foglaljuk össze.

A) Isten

A káté írásakor Channing még nem unitárius, érthető, hogy Isten egységével nem foglalkozott, hanem a vitás kérdést elkerülve egysze-

rúen csak Istenről tanít. Kriza viszont mint unitárius lelkes nem hagyhatta ki egyházának sarkalatos hitelvét, hogy egy az Isten, hanem kötelességének érezte azt beiktatni a XVIII. sz. kérdésre (Mondj el nehányat az Úr Jézus legfőbb tanításai közül) következő felelet első tételébe:

„1. Ő [Jézus] tanította, hogy *nincs más Isten, hanem csak Egy, aki egyedül imádandó, a mi legfőbb tiszteletünkre méltó*“.²⁹ Figyelemre méltó, hogy Kriza itt kifejezésre juttatta Dávid Ferenc álláspontját is, mely szerint az imádás egyedüli tárgya csak Isten lehet. Ez a kiállás a Dávid Ferenc-i tanítás mellett egyedülálló jelenség a 19. században. Channing kátéja Kriza fordításában unitárius jelleget kapott; ezt fejezi ki máskülönben a könyv kiegészített címe is: „A keresztény vallás elemei kérdések és feleletekben az *unitáriusok* szerint.“

B) Jézus

A káté Jézusról szóló részének átdolgozásánál Kriza nagy körültekintéssel járt el. Az egyház Jézus-tanából változatlanul átvette: Jézus Isten egyszülött Fia, közbenjáró Isten és a hívő emberek között, üdvözítő, aki megváltott minket élete, tanítása és halála által a legsúlyosabb rossztól, mint a tudatlanság, bűn és következményei; halála után feltámadott és felment a mennyekbe; pünkösöd ünnepén elküldötte tanítványainak a szent Lelket. Ezzel szemben nem vette át a Jézus imádásáról és segítségül hívásáról szóló tant, sőt kiemelte Jézus ember voltát, melyről évszázadokon át nem lehetett tanítani vagy írni. Dávid Ferenc után Kriza az első, aki Jézusról mint jó, ártatlan és igaz emberről tanít, aki ragaszkodott családjához és barátaihoz, engedelmes volt édesanyjához, szerette a kisgyermeket, mindenkivel jót tett; nem kereste a világi hatalmat, dicsőséget és gazdagságot, hanem minden bajt, szegénységet, fáradságot, halátlanságot és üldöztetést békével tűrt és szenvedett el értünk. Jellemző, hogy Jézus halálából Kriza ezt a tanuságot vonja le: „az igazságot mindennél, még életünk-nél is feljebb kell becsülnünk“³⁰.

C) Szentlélek

Channing nem foglalkozott a szentlélek fogalmával, kátéjában azt éppen úgy mellőzte, mint a szentháromságot. Kriza teológiájának viszont egyik alkotóeleme a szentlélek. Ennek közreműködése nélkül nem tudta elképzelni üdvösségünk munkálását. Magától értetődő volt, hogy az átdolgozott kátéban Isten, ember és Jézus mellett a szentlélek is helyet kapott. Kriza szentlélek-tanát akkor tudjuk értékelni, ha összehasonlítjuk az egyház által 1856-ban kiadott káté tanításával. Arra a kérdésre, hogy „Micsoda a Szent Lélek?“ (XXIII. sz.) a káté így felel:

„Amaz Istentől és az Atyától ígértetett és a Krisztus megdicsőítése után minden testre kiöntetett olyan mennyei erő, mely által régen az apostolok és egyéb akkori hívek nemcsak megszenteltettek, hanem nagy erőket, csodákat, és jegyeket is tesznek vala. Mostan pedig amely erő által a hívek minden igazságra és Istennek kedves akaratjára taníttatnak, vezéreltetnek, megszenteltetnek, könyörgésökben és erőtlenségökben segítettetnek, háborúságokban vigasztaltatnak és a teljes váltságnak napjára elpecsételtetnek.“³¹

Ezzel a dogmatikus fejtegetéssel szemben Kriza azt tanítja, hogy a „szent Lélek“ Isten erősítő Lelke és segedelme, mely ma is munkálkodik az emberben: felvilágosítja az értelmet, hogy az igazat és a jót megismerje, erősíti az akaratot, hogy amit jónak, igaznak megismert, amellet állhatatosan megmaradjon, megismerteti gyengeségét, s megtérésre és jobbulásra indít; vigasztal a nyomorúságban és eleveníti az ember szívében az örök élet reményét. A szent Lélek működése nem csodálatos, rendkívüli, hanem természetes módon történik. Isten nem teszi helyette azt, amit maga megtehet és tenni kötelessége, hanem csak eszközök által munkálkodik benne, melyeket az ő bölcs gondviselése nyújt neki. Minél inkább használja ezeket az eszközöket, annál inkább munkálkodik benne a szent Lélek.³² Ez a tanítás Kriza egyik legértékesebb teológiai hozzájárulása Channing kátéjához.

D) Kereszttség

Channing kátéja csak egy szertartást tanít: az úrvacsorát. Kriza emellé még bevette a gyermekkeresztseget is, ebből vezetve le a lelki tisztaságra való törekvés kötelességét.³³

E) Életszabályok és kötelességek

Az átdolgozott kátében előtérbe nyomul a közösségi érdekeket szem előtt tartó, de az egyéni fejlődést szabadon kibontakoztató erkölcsi nevelés. Erre utalnak a különböző életszabályok és erkölcsi kötelességek. A káté az Isten iránti kötelességből indul ki, és utána tárgyalja az embertársaink, önmagunk és a világ iránti kötelességeket. Kiemeli a hazaszeretetet és kötelességünké teszi, hogy országunkat az „ipar és jó ízlés“ által még kedvesebbé tegyük, a művészet és alkotás műveit pedig becsüljük meg. Buzdít a szülők, öregek, tanítók, jötevők és előljárók köteles tiszteletére. Figyelmeztet az idegenek vendégszeretetére, hogy hazánk becsületét jó magaviseletünk által a külföldiek előtt is fenntartsuk. Tanítja a takarékoságot; és végül Isten munkáit megillető tiszteletet kíván az állatok és a természet iránt. Ez a ma is időszerű kötelességtan tanúskodik arról, hogy milyen élet- és emberközelségbe hozta Kriza a káté mondanivalóját.

F) Vallási türelem

Kriza, az unitárius vallás szellemében, a másvallásúak iránt mint kötelességet írja elő a vallási türelmet. Nem szabad gúnyolni azt, ami a máshitűek előtt szent. A mi hitünk tiszteletreméltóságát igaz szeretettel és nemes bánásmóddal igazoljuk. Hitünk és meggyőződésünk érdekében minden áldozatot hozunk meg. Jézus halálából vonja le azt a tanulságot, hogy „minden jó ügynek, igazságnak előbb vagy később győzedelme léssen, csak el ne csüggedjünk s a lelkes munkában el ne lankadjunk“³⁴.

G) Biblia

A káté eredeti szövegét azzal egészíti ki, hogy a szentírás kötelességeinkre emlékeztet, azoknak teljesítésére buzdít, s egyszersmint javít és megnyugtat.

7 Egyházi irodalmunkban nem találunk felvilágosítást arra nézve, hogy miért publikálták a kátét névtelenül. Adatok teljes hiánya miatt feleletünkben csak feltevésekre támaszkodhatunk. A névtelen kiadás egyik valószínű magyarázata az lehet, hogy Kriza figyelembe véve a káté szövegének nagy mérvű átdolgozását, melynek alapján kétségbe vonható Channing szerzősége, a vita elkerülése végett jobbnak látta mellőzni mind a szerző, mind a fordító nevét.

Fennáll a lehetősége azonban egy másik feltevésnek is, mely indoklásában a dési komplanációra hivatkozik. Ez az egyezés a 19. század közepéig megállította teológiánk fejlődését, és megakadályozott minden szabadabb irodalmi megnyilatkozást. Ehhez járult még egyházunk félelme az abszolutizmustól, mely nemcsak a politikai, hanem a vallási szabadelvűséget is üldözte s elnyomta. A múlt tapasztalatai arra vezették vallásközösségünket, hogy fennmaradása érdekében elzárkózzék minden vallási reform elől, és ragaszkodjék az államilag is elismert vallástételekhez, még akkor is, ha azok már túlhaladott hitelvi álláspontot képviseltek, és nem fedték az unitáriusok vallásos meggyőződését.

Az unitáriusok nehéz helyzetére utal az a beszélgetés, melyet Kazinczy Ferenc 1816-ban erdélyi utazása alkalmával folytatott Szabó Sámuel tordai iskolánk rektorával. Kazinczy felvilágosítást kért az unitárius vallásról. Szabó magyarázatára Kazinczy gyanút fogott, hogy a rektor „szépitgetéssel bánt vele“. Kijelentésére, hogy a mintegy 20 esztendővel ezelőtt megismert unitárius hitvallás egészen mást tanított, Szabó Sámuel így szólott: „Nem hisszük mi azt, hanem csak valljuk.“ Kazinczy erre megkérdezte, hogy miért vallják, hiszen a törvény megengedi, hogy azt vallhassák, amit hisznek. Szabó erre elbeszélte az unitáriusok elnyomatását Mária Terézia és II. József alatt, akiknek el kellett volna hagyniok hazájukat, ha egyebet nem vallottak volna, mint amit hittek.

Az unitáriusok ezen kívül önmaguktól is féltek. Ismeretes, hogy a felvilágosodás és vallási szabadelvűség képviselőit, mint pl. Körömczi Jánost³⁶ a vallástalanság, a kétvallásúság vádjával támadták, és háttérbe szorítani igyekeztek. Az átdolgozott káté az egyház szimbolikus könyvének tekintetett *Summa Universae Theologiae Christianae*³⁷ és az engedélyezett káté tanításával szemben olyan szabadelvűnek, merész újításnak látszott, hogy az óvatos Kriza indokoltan látta a nagyobb baj elkerülése végett névtelenül jelentetni meg, elhagyva minden olyan jelzést, melynek alapján azonosítani lehetett volna a szerzőt és a fordítót.

A Channing—Krizsa kátéja határhő a hazai unitárius egyház történetében. Ez a munka kiállást jelent a dési komplanáció ránk kényszerített dogmatizmusa ellen, és egyben kovász teológiánk 19. századbeli megújulásában. A Jézus ember voltáról szóló tanítás felújításával pedig egy céltudatos törekvés elindítója lett Dávid Ferenc teológiai igazolására. Megvalósította az 1580 óta fennállott irodalmi elszigeteltségünk áttörését és kapcsolatot létesített az angol—amerikai unitárius irodalommal. És nem utolsó sorban gyarapította kátéirodalmunkat, s hozzájárult valláserkölcsei oktatásunk színvonalának emeléséhez. Jogosan nevezte Gál Kelemen ezt a kátét, mely első valláskönyve volt, kapunak a mai unitárius gondolat felé.³⁸

Kriza János új korszakot nyitott meg a hazai unitárius egyház történetében irodalmilag, anyagilag és fejlődésében. Önzetlen, széles látókörű szolgálata révén a hazai tudományosságot és egyházi irodalmunkat maradandó értékkel ajándékozta meg. Ilyen értéket képvisel a káté is. Az unitárius egyház hálásan emlékezik *Channing—Kriza: A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok szerint* c. kátéjára megjelenésének 130. évfordulóján.

DR. ERDŐ JÁNOS

JEGYZETEK

¹ KerMagv XLVII(1912). 44. Az önéletirát először a *Vadrózsák* második kiadása II. kötetében jelent meg; eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában található. Lásd még: Faragó J.: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. Ethnografia-Népelet. 1943. 244.

² Az 1694-ben kiadott *Egyházi rendtartás* „A tanács kötelességei” c. fejezetben előírja, hogy: „azoknak a tekintélyes, tudós és Isten lelkétől vezérelt férfiaknak, akiket a tanácsba felvettek, a püspökkel együtt legyen gondjuk arra, hogy a nyilvános hitvallást és kátét az isteni kijelentés tiszta forrásaiból állítsák össze és adják ki” (Tóth Gy.: *Az unitárius egyház rendszabályai*. Cluj-Kolozsvár, 1922. 98.). *Az erdélyi unitáriusok egyházi igazgatási rendszere 1850-ből a 24§ e)* pontja alatt a Főtanács teendői közé sorolja a „vallásos (symbolicus) könyvek megvizsgálását és kinyomatását” (i.m. 161.). Vö. *Az unitárius egyház szervezeti szabályzata*. Cluj, 1949. 36. a 157§ 1/c. pontjában foglaltakkal.

³ Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 469—470.

⁴ Uo. 534. (Székely Miklós püspök 1843. okt. 10-én meghalt, a püspöki teendőket Székely Sándor vezette főjegyzői minőségében 1845. aug. 25-ig, amikor is püspököknek választották.)

⁵ Repres. Consist., Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1841—1843. 562. A jegyzőkönyvet aláírta Székely Sándor mint helyettes elnök és Kriza János mint helyettes jegyző.

⁶ A nyomtatvány Kolozsvárt jelent meg a „Kir. Lyceum” betűivel. Előző nélküli, terjedelme 27 lap, mérete 112×70 mm. Az 1845-i kiadás ritka; az RSZK Akadémiája kolozsvár-napocai könyvtárában — Unitárius Alap — található teljes fűzött példányt használtam (jelzése: 86853); a címlapon található jegyzés szerint Nagyajtai Kovács István birtokolta.

⁷ Lásd az *Egyházi Képviselő Tanács 209—1891 sz. köriratát és az 1892. évi Főtanács 66. sz. jkvi határozatát, valamint A vallástanítási tanterv és utasítás a tantervhez az unit. népiskolák számára*. Kolozsvár, 1893. 14.

⁸ A kiadások éveit: 1845 (I.), 1856 (II.), 1884 (III.), 1887 (IV.), 1891 (V.), 1939 (VII.). A VI. kiadás évét nem sikerült megállapítani, valószínűleg 1892—1939 között jelenhetett meg. Az egyes kiadások lényegtelen szövegmodosítást mutatnak.

⁹ A tanulmány címe: *Az erdélyi unitáriusok rövid története hiteles kútfők után*. A kézirat borítólapján a szerzőnek ez a sajátkezű bejegyzése áll: „Írám 1846-ban martiusban.” (A kézirat az RSZK Akadémiája említett könyvtárában található Kéz. 1179/29.XL jelzés alatt.) Kovács István munkája névtelenül, Paget János fordításában, megjelent angolul a *Unitarianism exhibited in its actual condition* c. gyűjteményes munkában, melyet Beard, J. E. unitárius lelkész szerkesztett és adott ki Londonban, 1846-ban (312—313). Lásd: Jakab E.: *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII(1878). 78, és Borbély I.: *Simén Domokos és kora*. KerMagv LVIII(1926). 110—111.

¹⁰ *Kriza János unitárius püspök életirata*. KerMagv XIII(1878). 90.

¹¹ Lásd pl. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. VII. k. Bp. 1900. 314; Versényi György: *Kriza János emlékezete*. Bp. Szemle. 1911. 110; Zoványi Emil: *Theologiai ismeretek tára*. II. k. Mezótur, 1898, 298; Simó János: *Népiskolai hitoktatásunk bajai*. Unitárius Közlöny. X(1897). 58, 98; Tarcsafalvi Albert: *Népiskolai hitoktatásunk kérdéséhez*. Unitárius Közlöny, XI(1898). 33; ifj. Kiss Jakab: *Népisk. hitoktatásunk kérdéséhez*. Unitárius Közlöny. XI(1898). 73; Ferencz József: *Az unitárius egyház történelme*. (Sokszorosított teol. kurzus.) 1902, 368.

¹² Lásd pl. Máthé György: *Kriza János emlékezete és költészete*. KerMagv XLVI(1911). 209; Varga Béla: *Unitárius hittan* (az Unitárius Teológiai Akadémián 1933—1934. tanévben tartott előadások, kéziratot jegyzet); Benczédi Pál: *Az unitárius hitelvek kifejlődése*. Cluj-Kolozsvár, 1934. 116, 118; Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1566—1900)* I. k. [Kolozsvár] 1935. 95; Vári Albert (véleményét lásd a Ferencz J.: *Unitárius kis tükör* c. munkájának átdolgozott kiadásában, Cluj-Kolozsvár 1930. 102).

¹³ XLIX(1939), 80.

¹⁴ Ismerten név. Sárospataki Füzetek. VII(1863). 607.

¹⁵ *Channing élete és tanításai, munkái és levelezései szerint*. KerMagv XII(1877). 90.

¹⁶ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. Angolból fordították és kiadják az unitárius tanárok. I. kötet. Kolozsvár, 1870. VI. Vö. KerMagv I(1861). 45 és IV(1868). 37.

¹⁷ Összes művei először 1856-ban jelentek meg Bostonban. Azóta számos kiadást értek el, ezek közül a rendelkezésemre álló *The complete works of William Ellery Channing D. D. including the perfect life*. London 1884. c. kiadást használtam (Unitárius egyház könyvtára).

¹⁸ *Channing Ellery Vilmos válogatott művei*. II. kötet. Kolozsvár, 1872. 167—168.

¹⁹ Gál Kelemen: I. m. 296.

²⁰ Molnos Dávid a P. Horváth Miklós feletti beszédében, 1816.

²¹ Kovács Istvánhoz írt levele (1854. szept. 20.), Jakab F. idézi a már említett *Kriza János unitárius püspök életirata* c. tanulmányában, KerMagv XIII(1878). 76.

²² Kovács János: *Paget János Esq. életirata*. KerMagv XXVIII(1893), 97—101; Jakab Elek: I. m. 75—78.

²³ „Channingnek én voltam a szerkesztője — írja 1871. jan. 31-én. — Igyekeztem a fordítmányokat az eredetivel egybehasonlítva, minél hívebben adni, ezért igen sokat is javítottam... Kivántam egyöntetűvé tenni az egészet s a jelen irodalom színvonalára emelni, megőrizvén a jó magyarságot is” (Boros György: *Kriza János emlékezete*. KerMagv XLVI(1911). 336. A kötetek kiadási évei: I: 1870, II: 1872, III: 1872, IV: 1873, V: 1874, VI: 1881, Mind a hat kötet az unitárius tanárok fordításában és kiadásában jelent meg Kolozsvárt.

²⁴ I. Rákóczi György valláspolitikája az unitarizmus elnyomására irányult. Erre alkalmas volt az unitárius egyházban keletkezett viszály a püspökválasztás körül, és a szombatos mozgalom. Ráv Mátyás kolozsvári szász unitárius pap panasza, hogy Beke Dániel püspök és hívei eltértek az elfogadott hitvallástól és vallásukba újítást hoztak be, az unitáriusok ügye az országgyűlés elé került. A panasz kivizsgálására kiküldött bizottság júl. 1—7 napjain Désen tárgyalta az ügyet, és megállapította, hogy Ráv vádjai alaptalanok, az unitárius egyház nem újított, hanem a János Zsigmond korabeli hitvallás alapján áll. Ugyanakkor a fejedelem valláspolitikájának érdekében egy egyezséget, az ún. *dési komplanációt* kényszerítette az unitárius egyházra. Ez az egyezés többek között arra kötelezte az unitáriusokat, hogy meggyőződésük ellenére, Jézust isteni tisztelettel imádják és könyörgésükben segítségül hívják; a gyermekeket az Atya, Fiú és Szentlélek nevében kötelesek megkeresztelni; unitárius munkák a fejedelem előzetes engedélye nélkül nem adhatók ki. Aki pedig a megállapított hitvallás és az egyezés ellen vét, azt a fejedelem és az országgyűlés vonja felelősségre és bünteti meg. (Erd. orszgy. Eml. XI. 25; KerMagv IX(1874). 150, és XLVII(1912). 129.

²⁵ Repres. Consist. Főconsistorium és Zsinati jegyzőkönyvek 1837—1840. 48—49.

²⁶ Uo. 519—521.

²⁷ Channing kátéjének szövegét a 17. sz. alatt megjelölt kiadásból (336—337) és a Kriza fordítását az 1845. évi kiadásból közlöm.

²⁸ KerMagv V(1869). 152—153; *Erőhatóság a keresztény vallástanító főtulajdona*. Kolozsvár, 1841. A bölöni zsinaton (1840. aug. 23-án) tartott lelkes felszentelési beszéd. 6.

²⁹ *A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok értelmé szerint*. Hetedik kiadás. Cluj-Kolozsvár, 1939. 12. A további káté-idézeteket mind a 7. kiadásból közlöm.

³⁰ Uo. 15.

³¹ *Katechesis*. Azaz keresztény vallásra való tanítás, mely az Erdélyben levő unitárius ekkleziák és iskolák szükségére az Egyházi Fótanács által most újonnan

kibocsátatott. Kolozsvár, 1854. 41—42. (Ez a Koncz Boldizsár-féle latin nyelvű káté, melyet Kriza fordított magyarra.)

³² *A keresztény vallás elemei*... 17—18.

³³ Uo. 17—18.

³⁴ Uo. 16.

³⁵ Kazinczy Ferenc levele az unitáriusokról. *KerMagv* XXVII(1882). 360.

³⁶ Gál Kelemen: *Körmöczi János püspök a vallástalanság vádjá alatt*. *KerMagv* LXIII(1930). 201.

³⁷ Szentábrahámi Mihály hittani munkája, mely latin nyelven 1787-ben, Derzi Károly fordításában pedig *A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint* címen 1899-ben jelent meg.

³⁸ I.m. I.k. 96.

KRIZA JÁNOS ÉS A KERESZTÉNY MAGVETŐ

Minden közösség s így Egyházunk történelmében is vannak évszámok, amelyek kimagasló határkövekként új korszak kezdetét jelzik. Így 1781-et, a Türelmi rendelet megjelenése évét úgy tekinthetjük, mint egyházunk külső megújodása korszakának kezdetét, melyet az újjáépítés és szervezés teremtő munkája jellemez, s alig van olyan templomunk, amelyben nincs ott ennek a korszaknak a jegye akár az építés vagy újjáépítés, akár a javítás évszámaként.

S ha van másik évszám, melyet méltó párként, új korszakot jelzőként mellé állíthatunk, akkor 1861 kétségtelenül az. Ekkor indult el ugyanis az a folyamat, melyet egyházunk belső, szellemi-lelki kibontakozásának és megújodásának nevezhetünk. Milyen tényezők határozták meg ennek a folyamatnak a megindulását s hogyan lett éppen 1861 határköve a belső fejlődés eredményeként létrejött modern unitarizmusnak?

Nézzük először a belső tényezőket. Kolozsvár nemcsak adminisztratív központja volt egyházunknak, hanem ennél sokkal több. Itt volt a bölcső, mely ringatta a Dávid Ferenc-i reformáció drága szülöttét, az egyistenhitet, s mater ecclesiaként édesanya, aki oltalmazta, védte gyermekét viharos történelme folyamán. Az unitárius gondolat ápolója a kollégium volt, ahol a közép- és felsőfokú oktatás mellett a lelkészképzés is folyt. Kollégiumunk a külső megerősödés mellett éppen a XIX. század közepén kezdi meg a belső fejlődést és megszilárdulást. A Bach-korszak azonban komoly visszaesést jelentett ezen a téren is, s így az abszolutizmus első éveiben mindössze négy rendes tanára volt a kolozsvári kollégiumnak: Székely Mózes, Kriza János, Mikó Lőrinc és Kovácsi Antal. Ez a szám azonban ifjainknak a külföldi akadémiákon való képzése által 1857-ben Nagy Lajossal és Pap Mózessel hatra nő, míg a következő években Buzogány Áron és Ferencz József munkába állásával nyolcra gyarapodik; a székelykeresztúri gimnázium pedig Marosi Gerely személyében kap fiatal, tehetséges munkaerőt.

Ez a tanári kar adta egyházunk vezetőségét s Kriza János által a kolozsvári egyházköztség lelkészét is. De mellettük meg kell említenünk Brassai Sámuel, Berde Áron, Kőváry László, Jakab Elek neveit, akik a kor eszméinek hatása alatt már eddig is sokat tettek egyházunk érde-

kében. Ez az unitárius értelmiségi kör volt a melegágya, elindítója s később pedig véghezvivője a tisztultabb egyházi s főként teológiai gondolkozásnak.

A külső tényező a politikai életben éppen az ötvenes évek végén végbement változás.

Ekkor volt annak az intézkedésnek a hatályon kívül való helyezése, amely nem ismerte el egyházunk püspökválasztási jogát s Aranyosrákosi Székely Sándor halála után, 1852-ben nem engedte püspököt választani. A főkormányshoz most leiratban értesítette egyházunkat, hogy újból gyakorolhatja alkotmányos életét, s végre betöltheti a kilenc évig gazdátlanul álló püspöki széket. A törvényesség viszonylagos helyreállítása felszabadítóan hatott az eddig csupán létfenntartásukért küzdő protestáns egyházak s így egyházunk életére is, s minden vonalon lázas tevékenység indult a kibontakozás érdekében.

A belső és külső kedvező tényezők szerencsés találkozása eredményezte egyházunkban is azt a szellemet és tenniakarást, melyet később Kriza János a Keresztény Magvető előszavában így fogalmazott meg: „Éreztük, hogy egyházunkban . . . szükséges, sőt halaszthatatlan ideje valamit irodalmi úton nemcsak különleg, hanem szellemi erőtökénk tervszerű összpontosítása által is tenni, s hogy itt nem egyesek érdekeinek, hiúságának kielégítése, hanem a mi közös érdekünk, becsületünk forog fenn.”¹

A „halaszthatatlan” idő beteljesedését 1861 hozta el. Ezt az évet s jövődőt formáló szellemi hatását két név fényjelzi: Kriza János és a Keresztény Magvető.

Kriza Jánosnak ekkor már országosan ismert írói neve van. Mint lelkész és teológus szintén általánosan elismert és értékelt munkásságot folytat. 1840-ben a bölöni zsinaton elmondott beszédével nemcsak a lelkészi pályára készülők számára állította fel e hivatás eszményi képét, hanem a jövő számára is körvonalazta a kibontakozó unitárius teológiai gondolkozás erőteljes és összhangos útját. Nézetem szerint téves az a beállítás, melyet dr. Boros György óta többen hangsúlyoznak, hogy Kriza itt és későbbi beszédeiben a „szív teológiáját” hirdette meg. Kriza János életében és magatartásában, hitfelfogásában és erkölcsi nézeteiben „mindenütt az egész ember nyilatkozott meg teljes szeretetre méltóságával”. Teológiájában is az „egészre” tekint, amikor az értelem világgosszával párosítja az érzelmek (szív) bensőségességét és az erkölcsi jellem cselekvő életét. A vallásnak ez az egyensúlya, melyet Jézus szeretet-parancsolatában állított fel, tulajdonképpen mindig jelen volt az unitarizmus történelmi útján, ha időközben voltak is eltérések valamelyik alkotó tényező javára.

Kriza a német teológiával került először kapcsolatba, mégis az angol és amerikai, különösen pedig Channing hitfelfogásával foglalkozik. Ezt igazolja mindenekelőtt Channing kátéjának kiadása 1845-ben. De erre mutat az a tény is, hogy Kriza szorgalmazza elsőnek ifjainknak német helyett angol egyetemekre való küldését.

Kétségtelen tehát, hogy a múlt század ötvenes éveinek végén egyházunk szellemi vezére már Kriza János volt, aki a kortárs bizonyossága szerint „fáklyaként világolt” nagy lelkével. Az ő kezdeményezésére gyűltek össze az unitárius értelmiség legkiválóbb képviselői, hogy egy folyóirat megalapításával kilépjenek a nyilvánosság színterére s bizonyítsák,

hogy hitfelekezetünknel „életrevalóság, némi tudományi és erkölcsi súly s tevékeny közszellem van“.²

Nagy Lajos tanár lakásában, aki a folyóirat megindításának másik lelkes híve volt, folyt le 1861 tavaszán ez a nagy jelentőségű találkozó. „Ez volt az első eset, hogy az unitáriusok nem consistoriumba, nem egyházi ügyben tanácskozni gyűljenek egybe“ — írja a maga is jelenlevő krónikás, Jakab Elek³. Ott voltak az idősebb nemzedék képviselői és a fiatalok, a konzervatívok és haladók, a régihez ragaszkodók és a szabadelvűek.

Kriza előterjesztésében készen adta a Keresztény Magvető eszmei magvát: a folyóirat címét és célját, csak éppen részletesen ki kellett fejteni, megállapítani a tennivalókat és a megegyezés után megkezdeni a munkát. A beszélgetés azonban „vontatva“ kezdődött meg, mert bár régen felvetődött a gondolat, most, amikor meg kellett valósítani, annyira új volt, hogy egész sor kétely merült fel. A bátortalanok mindjárt arra hivatkoztak, hogy kevesen vagyunk s jobb, ha nem hívjuk fel magunkra a figyelmet. Az óvatosak szerint nincs elég írónk és pénzünk s nem lesz olvasóközönségünk sem. A borúlátók azt hangoztatták, hogy csak kezdünk, de nem leszünk képesek folytatni. Igen komoly érvek voltak ezek, különösen ha addigi nehéz történelmünket nézzük. Szerencsére ott voltak azok, akik lelkesedéssel pártfogolták az ügyet, s nekik is voltak hathatós és meggyőző érveik. Számunk csekélységét szellemi munkával kell megsokszoroznunk s befolyásunkat intellektuális erőnk bebizonyításával vívni ki. Igyekeznünk kell emelni híveink műveltségi színvonalát, mert csak ez fokozza az erkölcsi erőt. Jelszavuk volt: kezdeni, dolgozni, életjelt adni magunkról minél erőteljesebben.

A vita egyre erősebbé vált, s mintegy kétórai eredménytelen tárgyalás után a többség eltávozott. Akik ott maradtak, egy akarattal elhatározták, mindenképpen megkísérik az elindulást. A folyóirat címét Kriza adta. Mint irodalmár és nyelvész ő indokolta meg, hogy „keresztényt“ és ne kereszttyént használjunk a címben. A jelenlevők elfogadták érveit, s az első kifejezés mellett döntöttek, ami végérvényesen meghatározta egyik leggyakoribb egyházi-vallási kifejezésünk használatának a módját.

A folyóirat célját ugyancsak Kriza körvonalazta. Tárgya egyházi és vallásos értekezések, prédikációk és imák, életiratok stb. Miután mindenben megállapodtak, szerkesztőnek felkérték Kriza Jánost és mellé, különösen a szerkesztéssel járó technikai munkák végzésére Nagy Lajost.

Ez a kis írói kör a Keresztény Magvetőt hosszú időn át, amíg jogi helyzetét sikerült véglegesen rendezni, a maga tulajdonának tekintette, annak terheit a munkában, gondját a fenntartásban megosztotta. Mikor egy-egy kötet megjelent, egybegyűlt, megbírálta a dolgozatokat, s tanácskozott a következő kötet tartalmát illetően. Számba vette a jövedelmet, s ha volt, megállapította a szerkesztői és írói tiszteletdíjakat, megválasztotta a szerkesztőket, azaz közös erővel és egyetértéssel mindent megtett a folyóirat fenntartása és fejlesztése érdekében.

A Keresztény Magvető néhány lelkes s a nehézségeket bátran vállaló bizakodó hitének az eredménye, akik természetesen általa egyházukat kívánták szolgálni, vallásukat fejleszteni, amint azt az előszóban megfogadták.

Az első szám az említett összejövétel után hamarosan megjelent, s az Egyházi Képviselő Tanács 1861. május 12-én örömmel veszi tudomásul, hogy egy példányt a szerkesztők átadtak a főhatóságnak. 179. jkv-i szám alatt a következő végzést hozza: „A beadott példány köszönettel fogadtatván, adassék át könyvtárnok Buzogány Áron atyánkfiának a könyvtárba teendő elhelyezése végett.“ Néhány héttel később, 1861. jún. 30—júl 1—2-án került sor arra a nagy fontosságú eseményre, melyet a tordai zsinat jelentett, s amelyen Kriza Jánost püspökké választották.⁴ A zsinati főtanács harmadnapján a napirend kérdései közül az egyik különös jelentőséggel bírt tárgyunk szempontjából: „Maurer József afia megbízásából tanár Buzogány Áron afia előterjeszti, hogy nevezett afia két pályamunkára um.: egy vallásos és tudományos prédikációra s hasonlóan egy népszerű prédikációra külön-külön öt darab s így összesen 10 darab cs. aranyat tűz ki, oly feltétellel, hogy a jutalmat nyerendő prédikációk annak idejében a püspök Főtisztelendő Kriza János úr és kolozsvári pap és tanár Nagy Lajos afia szerkesztésük alatt már megindított 'Keresztény Magvetőben' megjelenjenek.“⁵

Ennek az előterjesztésnek nagy fontosságát először abban kell látnunk, hogy bizonyága szerint nemcsak a vallás kérdéseivel közvetlenül foglalkozók, tehát a teológusok fogták fel a folyóirat nagy horderejét, hanem a világiak is, akik szívükön viselték egyházuk fejlesztésének ügyét. Maurer József pályázathirdetésében az az unitárius szöveg, aki nemcsak odaáll pártoló tagként, hanem aki ösztönözni akar másokat, hogy tehetségük felmutatásával szolgálják a nagy közösséget s éljenek a Keresztény Magvető biztosította lehetőséggel.

A zsinat lefolyásáról az angol unitáriusokat tudósító levélben, amelynek megírására Kriza püspök, Ferencz József és Pap Mózes kaptak megbízást, erről a pályázathirdetésről a következőket írják: „Egyházi irodalmunk előmozdítására s jelesen a Keresztény Magvető című vállalatnak, melyből a már megjelent első kötet főt. Székely Mózes úr által önöknek megküldetett, élénkítésére zsinati főtanácsunkban egy buzgó hitrokonnunk 10 darab aranyat tűzött ki pályadíjúl a legjobb unitárius prédikációra, mely azután a Keresztény Magvető II. kötetében ki fog adatni. Ezen intézkedés már csak azért is, mert új, amennyiben e célra nálunk pályadíj sohasem volt kitűzve, nevelni fogja a nemes verseny s önmunkássági hajlamot az összes unitárius papság között, s az egyházi irodalom legalább a szónoklati téren azáltal bizonyos lendületet fog nyerni.“⁶

Az elindulás bizakodással töltötte el azokat, akik szívvel-lélekkel az eszme szolgálatába állottak, s ezért örömmel fogadtak minden olyan megnyilatkozást, amelyben a jószándék mellett felcsillant a jövőbiztosításának reménysége.

A Keresztény Magvető második kötete csak két évvel később, 1863-ban jelent meg. Ez is amellelt bizonyít, hogy nem volt könnyű legyőzni a nehézségeket, s talán az óvatoskodók is igazolni látták álláspontjukat. Ezután egy hosszabb szünet áll be, s már-már úgy látszik, a kezdetet nem követi folytatás. Azonban 1866-ban azok, akik a leglelkesebb hívei voltak az ügynek, újból összegyűltek s elhatározták, hogy öt kötet megjelenéséig minden áldozatot meghoznak, hogy a folyóiratot fenntartsák. Krizát lefoglalják püspöki teendői, emellelt éppen 1863-ban adja ki *Vadrózsák* c. munkáját, s a kiadással járó gondok és nehézségek elveszik

minden idejét. Nagy Lajos nem tudni miért visszahúzódik a szerkesztési munkálatoktól, s ezért az alapítókör Ferencz Józsefet és Buzogány Áront bízta meg a szerkesztéssel. Megállapodásukról egy jegyzőkönyvet vesznek fel, amelyet így fejeznek be: „Mindnyájunké volt és lesz ezután is a vállalat és érdekében való áldozattétel, unitárius hitközönségünké az abból háramló becsület és erkölcsi haszon.“⁷ Az 1866. március 30-án kelt iratot aláírják: Kriza János püspök, Ferencz József, Buzogány Áron, Jakab Elek, Marosi Gergely és Pap Mózes.

Kriza jöllehet nem vesz részt ténylegesen a szerkesztés ezután munkájában, mégis megmarad szellemi irányítónak. Helyébe a fiatalabb nemzedék lépik, amely tovább viszi az ő elképzeléseit, s a szabadelvű, tudományos teológiai gondolkozás szellemében fejleszti a Keresztény Magvetőt általánosan elismert és értékelt folyóirattá. Álljon itt csupán egyetlen vélemény, melyet Szász Károly jelentett ki Kriza halálakor tartott emlékbeszédében: „Valóban, ha a Keresztény Magvetőnek, melynek tényleges szerkesztését Kriza idővel fiatalabb társainak engedte át, de amelyre szellemi vezérbefolyást gyakorolni, sőt azt saját dolgozataival is gazdagítani egész haláláig nem szűnt meg — immár 15 éves életét átpillantjuk, oly nagybecsű gyűjteménynek fogjuk azt vallani, mely egyháztörténeti s általában vallástudományi irodalmunkhoz nemcsak egyes becses adalékokat nyújtott, hanem e téren maradandó nyomokat is hagyott.“⁸

Kriza halálának 100. évfordulóján, amikor idézzük az ő emberi alakját, egyházépítő munkásságát s próbáljuk meghatározni helyét és szerepét egyházunk történelmében, úgy érzem, ebben a képben igen jelentős helyet foglal el az 1861-es esztendő s különösen Kriza szellemi gyermeke: a Keresztény Magvető.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

JEGYZETEK

¹ Keresztény Magvető 1 (1861). Előszó (lapszámozatlan)

² Uo.

³ KerMagv 25 (1890). 35.

⁴ Az 1861-ben Tordán tartott zsinati főtanácsról szerkesztett Jegyzőkönyv 10. jkv-i szám (lapszámozatlan)

⁵ Uo. 62. jkv-i szám

⁶ KerMagv 60 (1928). 83.

⁷ Uo. 25 (1890). 37.

⁸ Emlékbeszéd Kriza János l.t. felett

1875. december 20. MTA Értekezések V. köt. 5. szám (1876). 26.

KRIZA JÁNOS „AZ UNITÁRIUS IFJÚSÁG ATYJA“

Kriza Jánosra való emlékezésünk nem lenne teljes, ha nem idéznők fel emlékét úgy is, mint az „ifjúság atyjáét“. A főtanoda hatvan-nyolcadik tanáráról ezeket olvashatjuk: „Komoly férfi, de volt benne valami kedves és rokonszenves, amiért az ifjúság szerette: a kedély és

érzület nemessége és gyermeki naivsága. Úttörő munkás a diákság körében, aki az anyanyelv helyfoglalását elősegítette. A reform és a haladás feltétlen híve minden téren. Mert ez a fiatal ember alighogy belép a kollégium tanári karába — a szintén szabadelvű és reformszellemű Brassaival egy időben —, lelke vonzalmait azonnal kijelöli pártállását. Az ifjúság és tanári kar között nincs meg a mindenekelelt szükséges lelki összhang és megértés. Az ifjúság a maga lendületében saját maga keresi a művelődés útjait, amelyek nem mindenkor azonosak a tanári kartól ajánlottakkal. Kriza a maga áldott jóságos lelkével az ifjúság pártjára áll. Nem győzi eleget hangoztatni tanártársai előtt, hadd boldoguljanak saját terveik szerint. Mint embert mindenki szerette és tisztelte. Címe: Kedves Főtisztelendő úr! A közvélemény az ifjúság atyjának, nejét az ifjúság anyjának tartotta.¹

Kriza János világosan látja, hogy kora, melyet átsző a felvilágosodás és az európai népek 1848-as szabadságharca, magával hozta a latin klasszikus iskola letűnését és egy modernebb, európai szellemű műveltség kibontakozását is. Megalkuvás nélkül, öntudatosan foglalt állást az utóbbi mellett. Önerején tanult meg angolul, franciául és németül; egyéni példaadásával reformálólág hatott az ifjúságra és lett az új szellem egyik képviselője.

Egyik alapítója és első könyvtárnoka az *olvasó társaságnak*. Írásait Szentiványi Mihállyal együtt adják ki hetenként kéziratban *Viola*, majd *Remény* címen. Berlińi tanulmányi útja után egy ideig szerkesztője és kiadója a *Remény* című zsebkönyvnek. Mint szerkesztő formába öntötte a gondolatokat, segítette minden ifjú szárnypróbálgatását. Kőváry László szerint „mindnyájunk barátja volt, s nem volt senkinek ellensége, de neki sem volt senki. Krisztusi jellem.”²

Kriza János mint kolozsvári lelkész és tanár közlelről ismerte a didaktikai, nevelési és rendtartási kérdéseket. Az ifjúság megértette az idő sugallatát, és az önképzés, önnevelés útját kereste, ebben irányítójuk és példaadójuk Kriza János volt, aki Szentiványi Mihály, Veress György, Gálfi Sándor, Árkosi Dénes és Fejér Márton társaságában az önművelést elősegítő kört alapított, új korszakot nyitva a főtanoda történetében. Mint a kollégium könyvtárának felügyelőjéhez és könyvtárosához az ifjúság bizalommal fordult. „Ezt a komoly és kevés beszédű férfit az ifjúság nagyon szerette a kedély és érzület nemessége s gyermeteg naivsága miatt. Bizalommal fordult hozzá minden ügyes-bajos dolgával. Mint tanár védelmezte az ifjúságot, mert vallotta, hogy: hagyni kell őket, hogy az ő módjuk szerint fejtsék ki lelkök tehetségeit és készíteni magukat jövő rendeltetésükre. Irányítsuk törekvéseiket, de el ne fojtsuk, vezessük, de ne akadályozzuk, mutassuk meg nekik a jobbat, de ne vegyük zokon, ha ők maguk által választott jóhoz ragaszkodnak, hadd fejlődjék önállóan szép iránti érzékük, hadd erősödjének szabad repülésben lelkeik szárnyai.”³

1834-ben megindult a *Beszédvár* is, melyben többek között megtaláljuk Wesselényi Miklós válaszát az unitárius ifjúság küldöttségéhez, amelynek Kriza János is tagja volt. Jellemző a Wesselényi beszédére, hogy boldognak mondja az ifjúságot, mert „vallásuknál fogva már oly születést s következöleg nevelést kapnak, hogy a sok előítéletektől és babonáktól már gyermekkorukban mentekké tétetnek.”⁴

Kriza János tanársága idejére esik az ifjúság fegyelmezésének sokrétű, igen nehéz ügye is. Augusztinovics Pál főgondnok előterjesztésére

már 1836-ban az Egyházi Képviselő Tanács behatóan foglalkozott az ifjúság fegyelmezésének kérdéseivel, mert feltétlenül szükségesnek tartja megújítani a fenyítések és törvényeket. Az ifjúság fegyelmezése főképpen testi és pénzbeli büntetésből állott. A testi büntetést korbáccsal végezték. Ezt a súlyos fenyítési módszert csak az 1842-i zsinat törölte el. A javaslat Brassaitól, Fejér Mártontól és nem utolsó sorban Krizától származott. A pénzbüntetési kérdésében a kollégium vezetősége úgy látta, hogy az nem a vétkeket, hanem a szülőket sújtotta a legjobban, mert a szülők erszénye jobban szenvedett, mint a vétkes ifjú. A pénzbeli büntetés alsó határa 2 krajcár, felső határa 2 forintban volt megállapítva. 1845-től a testi büntetések különböző neveit eltörlik, és a főtanodából való kicsapás lesz a legsúlyosabb feddési eljárás; a pénzbeli bírságolás azonban fennmarad egészen 1896-ig, amikor egyházunk a fegyelmezést új alapokra helyezte. Megemlítjük mint érdekességet az 1838-as évekből ugyancsak a fegyelmezés tárgyában a Konzisztóriumhoz „Vélemény” címen benyújtott 50 ívre terjedő panaszt, melynek szerzője ismeretlen, és aki a 3. pont alatt a teológus ifjúságnak az oráció és préces végzésében tanúsított mulasztásának kiküszöbölésére büntetés helyett jutalom általi ösztönzés bevezetését ajánlja. Ugyanakkor ajánlja, hogy: „A professzorok közül rendre egy járjon fel a précesre.”⁵

Amikor az 1839–40. iskolai év elején Brassai mint igazgató a módosított rendtartást kihirdette, bejelentette az ifjúságnak, hogy „az alacsonyabb leckéknek nagyobb rendszerrel és pontossággal való leendő tanítása tekintetéből” Kriza János pedagógarchának állítatott. Iszlay László iskolai felügyelő-gondnok beiktatta és Kriza „a célirányosságért közkedvességet nyert beszéddel” válaszolt.⁶

Kriza János teológiai tanársága idején alakult meg a *papnevelő intézet önképzőköre*, mely az ifjúság irodalmi köréből vált ki. Tagjai a teológiai hallgatók, akik 1848 márciusában létrehozták a *bibliáolvasó társaságot* is. A szabadságharc után csak 1859-ben folytatta munkáját, megalapítván az *önképzőköri könyvtárt*. (Ma is létezik mint különálló egység a Protestáns Teológiai Intézet nagy könyvtárában.) 1860-ban kiadják keblilapjukat, az *Egyházi lapot*, melynek célja a gyakorlati lelkész körébe vágó esketési, kereszteségi és úrvacsorai ágendák, egyházi beszédek és imák, később önálló értekezések, bírálatok és költemények megjelentetése. Püspöksége idején, 1864-ben alakult meg a *teológiai önképző egyesület* is, melynek célja: „A teológiai művelődés eszközeinek megszervezése és teológiai önképzés... A szavaláson kívül egyházi beszédek szabatos elmondását, bibliai helyek felolvasását, megtanulását és írásbeli dolgozatok bírálatát is programunkba vesszük... Egyszóval: méltónak lenni a teológus nevezetre. — Amiből következik, hogy mindannak, ami a keresztes erkölcsiséget veszélyeztetné, az együletben nincs helye.”⁷ Ma is időszerű feladatok teológus hallgatóink részére a fenti nemes elgondolások. Még megemlítjük, hogy az 1860-as években teológiai vita-gyűléseket is tartanak, és örökös tiszteletbeli tagokká választják Kriza Jánost, Simén Domokost és Ferencz Józsefet.

Nem zárhatjuk le történelmi visszapillantásunkat anélkül, hogy a kollégium kórházával kapcsolatban ne idéznők az 1867. évet, amikor egyszerre 8 tanuló feküdt hólyagos himlőben egy tanteremben. Bár a tanulókat a Karolina kórház ápolta, megtörtént, hogy nem volt üres hely, és ilyenkor tantermet alakítottak át betegszobává. 1867 telén is ez

volt a helyzet. A betegszoba részére ápolónőt fogadtak, de erre legtöbbször csak egy-egy magával is tehetetlen öregasszony vállalkozott. Az ápolás nem volt kielégítő, bár az orvos mellett „főképpen Kriza püspök áldott lelkü felesége minden lehető megtett felgyógyulásuk érdekében”⁸. Ez az eset is megmagyarázza, hogy a püspök nejét miért tartotta a közvélemény az „ifjúság anyjának”, a gyermekek és tanulók melegszívű bátorítójának.

Alig hét évvel a püspök halála után a kolozsvári főtanoda ifjúsága felvetette a Kriza-émlékünnepély gondolatát. Péterfi Dénes az 1882-ben Nagyajtán rendezett ünnepségről a következőket írja:

„A Kriza-ünnepély eszméje a kolozsvári főiskolánkban Székely József s. tanártól indult ki. Indítványát a főtanodai ifjúság lelkesedéssel karolván fel, a tordai és székelykeresztúri iskolák ifjúságának s több lelkes ügybarátoknak közreműködésével pár hó alatt összehozta a márvány emléktábla kiállítására szükségeltetett összeget. Az ifjúság köréből a rendező bizottságban részt vettek Székely József, Mózes Mihály, Gábor Albert és Árkosi Lajos. Az ünnepi istentisztelet keretében a kolozsvári főtanodai ifjúság karéneke szerepelt. Az emléktábla körül az első koszorút a kolozsvári főtanoda ifjúsága nevében Végh Mihály papjelölt tette le. Az ifjúsági dalárda Adorján Domokos papjelölt vezetése alatt dicséretre méltóan énekelt. Azután Mózes Mihály papjelölt szavalta el Györfy József VIII. o. tanulóknak ez alkalomra írt hangulatteljes ódáját. Ez ünnepélyre nemcsak Nagyajta, hanem egyházunk, iskolánk s maga az unitarizmus különös örömmel és gyönyörűséggel tekinthetnek vissza.”⁹

Kovács János szerkesztésében csak 10 év elteltével jelent meg az ünnepélyről szóló *Kriza Album*. Az ünnepség főszereplőjének, Jakab Eleknek emlékbeszédéből idézzük: „Üdvözöllek, derék ifjúság! Te örök-szép s halhatatlan. Ott vagy te mindenütt, ahol szép és jó történik. Tied a jelen, s te mégis nagy mestered múltján andalogsz, Tied a jövő, s te mégis régi érdemekre emlékezel. Te tudsz csak lelkesedni, te szeretsz egészen, te virága népemnek.”¹⁰ Székely József tanárjelölt szerint: „Az emléktábla megvalósítása egy igénytelen ifjúságé...”, de az itt hallott eszmék és beszédek termékenyítőleg fognak hatni a szívekre, a szép, a jó és igaz tiszteletének barátaira, örvendetes bizonyosságot szolgáltatva az önfeláldozó hazaszeretetről.”¹¹ Kőváry László az *Albumban* közölt cikkében Krizát misszionáriusnak nevezi, mert kereste az unitárius vallásnak a világgal való megismertetését. Megállapítja azt is, hogy „megújult közöttünk a jó emlék, mit a főtanodába maga után hagyott... megújult az adoma, hogy az olló nem koppantó, vagyis hogy: az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok”¹².

Kriza János nem ismerte a nemzetiség- vagy vallás-különbséget. Egyformán szeretett mindenkit. Előtte rossz és álnok ember nem volt, csak gyarló és megtántorodott. Azokat sem feddte, nem dorgálta, inkább szánta és szelíden igyekezett jóra bírni. Szerette az embereket, mert bennük Isten képét látta. A panasz fájt neki, a könnyhullatást nem bírta elviselni. „Mint tanár az ifjúságnak lelkes barátja, bátorítója, védője és tanácsadója. Vétkes ifjat nem ismert, csak pajkost, aki megjavulhat s emberré lesz” — mondotta róla Jakab Elek.¹³

Születése századik évfordulóján Ferencz József püspök az 1911. évi Főtanácson így emlékezett meg Kriza Jánosról: „Ott láttam őt a tante-remben, amint tanítványait oktatja, ismeretekkel gyarapítja s őket a jó, az igaz, a szép, az erkölcsös s az istenes életre buzdítja és emellett

nemegyszer még testi táplálékáról is gondoskodik.¹⁴ Dr. Gál Kelemen igazgató Kriza házsongárdi sírjánál ezeket mondta: „Hálás szívvel dicsóítem a jó tanár emlékezetét, akit a közvélemény »az ifjúság atyjának« nevezett, akinél a beteg tanuló ápolást és gyógyulást, az éhező kenyeret, az elcsüggedt vigasztalást talált. Erről a soha nem lankadó keresztény szeretetről még ma is hálásan emlékeznek meg azok, akiket a jó sorsuk annak részeseivé tett. Büszkén hirdetem dicsőségét annak a tudós tanárnak, aki fényt és dicsőséget szerzett tanszékének, aki előadásaival, tankönyveivel, énekeskönyvével tüneményes gyorsasággal egyházunk első emberei közé emelkedett.“¹⁵ A megemlékezést bezáró ünnepélyen Pálffy Márton tanár előadásában... „az olló nem koppantó“ Kriza-mondást idézte, mivel ez ütötte nyélbe az Olvasótársaságot, a teológiai ifjúság önképzőkörének őst.

Még ma is elgondolkozunk azon, hogy mit érthetett a fiatal Kriza a fenti kijelentésén. Mi ebben a szellemesség egy önképzőkör létrehozása kapcsán? — tették fel azóta is sokan a kérdést. Képzeljük magunkat az 1830-as évekbe, amikor egy szál faggyúgyertya halvány világánál tanultak a diákok. Időközönként koppantóval szedik le a gyertya hamvát, mert ha ollóval nyúlnának hozzá, abból több veszedelem származhatna. Az egyik, a kisebbik az, hogy az elégett faggyú kellemetlen füsttel töltené meg a szobát, a másik, a nagyobbik az, hogy az olló nemcsak a hamvat, hanem magát a *világosságot* is megsemmisíthetné, azaz „elnyisszenthetné“. Az olló tehát nem koppantó: a tudás még nem műveltség. A tudást meg lehet az iskolában szerezni, de a világosságot, a műveltséget csak az önképzés adhatja meg. Ez volt Kriza felfogása. Aki csak azt szedi magába, amit a tudós tanárok a katedréről tanítanak, az még csak fél munkát végzett, „csak ollóra tett szert; a koppantót, a lelki műveltséget magának kell megszereznie. Önképzés útján. Ezért van szükség önmunkásságra és önfegyelmezésre szoktató önképzőkörré. Az ollóhoz ez az önképzőkör szerzi meg a koppantót, az iskolai törvények mellett ez szerez érvényt az erkölcsi törvénynek, a tudást az tetőzi be lelki műveltséggel. Így értem — mondja Pálffy Márton — a Kriza székelly szellemességgel megcsattintott koppantóját! Így lett a koppantóból nálunk Önképzőkör.“¹⁶

Ez a koppantó lett az ifjúság megbecsülhetetlen öröksége. Ezt örökölte Kriza Jánostól, a gazdag lelkű nagyajtai származású diáktól, akire emlékezett az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet Önképzőköre is az 1975. március 26-án tartott ünnepi ülésén. Gellérd Gyula és Márton Géza református, Máthé Sándor és Kotecz József unitárius hallgatók tartottak előadást; többen a *Vadrózsák* balladáiból adtak elő, és dalait énekelte a jelenlevő ifjúság. Megható emlékezés volt „az ifjúság atyjára“, a koppantó szellemében.

Dr. IZSAK VILMOS

JEGYZETEK

¹ Dr. Gál Kelemen: Az Unitárius kollégium története. II. kötet 549.

² Kriza Album. Bp. 1892, 79.

³ Gál Kelemen: I.m. 159.

⁴ Uo. 163.

⁵ Uo. 339.

- ⁶ Uo. 349.
⁷ Uo. 171.
⁸ Uo. 202—203.
⁹ Keresztény Magvető. 17 (1882), 237—238.
¹⁰ Kriza Album 37.
¹¹ Uo. 41.
¹² Uo. 79.
¹³ Uo. 34.
¹⁴ KerMagv 46 (1911). 379.
¹⁵ Uo. 379.
¹⁶ Uo. 381.

KRIZA JÁNOS ÉS NAGYAJTA

Bár Kriza János Nagyajtán született, ezen kívül magáénak mondhatja Torockó, ahonnan a család származott, és ahová kilencéves korában a jónevű iskolába vitték szülei. Övének tekintheti Kolozsvár is, hol felsőbb iskoláit végezte s mint lelkész, teológiai tanár, egyházi főjegyző, később püspök haláláig munkálkodott.

Az eke még mindig szed fel köveket a régi kőház helyéről, melyben a költő-püspök bölcsője ringott. A nagy gyümölcsös- és veteményeskert közepén állott papilakra a legöregebb emberek is alig emlékeznek, hisz 1900-ban lebontották. A Kriza Sándor után idejövő új papnak, Lőfi Ödönnek módosabbat, korszerűbbet építettek, de már a főút mellé. Ennek a papilaknak a homlokzatán egy emléktáblát találunk, melyet még a régi házra helyeztek el 1882-ben, rajta a következő felirással:

KRIZA JÁNOS

UNITÁRIUS PÜSPÖK, KIRÁLYI TANÁCSOS,
 A MAGYAR TUD. AKADÉMIA LEVELEZŐ- S A KISFALUDI
 TÁRSASÁG TAGJA, KÖLTŐ S A SZÉKELY NÉPKÖLTÉSNEK A
 VADROZSÁK-BAN HALHATATLAN GYŰJTŐJE.
 SZÜL. 1811. JUN. 28. MEGHALT 1875. MÁRC. 26. KOLOZSVÁRT.
 ITT SZÜLETETT, INNEN PATTANT KI A SZELLEMI SZIKRA,
 MELY A KRIZA NEVET FÉNNYEL ÖVEDZI KÖRŰL.
 MINT KÖLTŐ GYŰJTÉ SZÉKELYFÖLD ELMEVIRAGIT...
 NÉPDAL A NÉP AJKÁN, DALBAN A DALNOK IS ÉL.

Úgy véljük, nem lesz érdektelen megismerkedni az emléktábla elhelyezésével kapcsolatos készülődésekkel. Az egyházközség presbiteri és közgyűlési jegyzőkönyve szerint 1882. június 18-án Kriza Sándor helybeli lelkész elnöklete alatt tartott egyházi gyűlésen:

„Olvastatik Kolozsvári isk. igazg. tanács 1882. június 10-éről szóló: Kovács János igazg. tanár, Székely József bizottsági tag és Gábor Albert biz. titkár aláírással ellátott — egyházunkhoz szóló leirata, melyben tudatja egyházunkat, miszerint felejthetetlen Kriza János unitár. püspök, költő és író születése házáat egy emléktáblával fogja megjelölni ez év

július hó 16-án innepéllyel összekötve, melynek költségét az ifjúságtól begyűlt pénzből fogja fedezni.

De e nemes cél elérésére, Szt. egyházunkat is hozzá járulni a következőkre kéri fel:

1., Lenne-e hajlandó a Szt. Ecclesia, 1—2 napra az ünnepélyre lejövő vendégeket, a székely vendég szeretet erénye folytán Nagyajta város [ti. akkor járási székhely volt] lelkes polgárainál elszállásolni házankint?

2. A hivatalos küldöttek képviselői számára lenne-e hajlandó a félköltséget a közös ebéd egyszerű elköltésében viselni, míg a más felét az ünnepélyt rendező bizottság pénztára fedezné?

3. Lenne-e hajlandó a tisztelendő Lelkész úr ez ünnepélyes alkalomra eső vasárnapi isteni tisztelet[et] megtartás végett jeles egyházi szónokunk Tiszt. Péterfi Dénes lelkészünk számára átengedni?

Határozat: Mint ezen nagyszerű megtiszteltetés, a tanuló ifjúság által és emléktáblávali megjelölés felejtethetetlen Püspökünk születés háza a helybeli Unitár. papilak, s eszerint egyházunkat érdekli és fogja az utókornak örök emlékül hátra hagyni, így nyilatkozik a felolvasott leirat.

1-ső pontjára. Sz[en]jt Ecclesiánk és annak minden egyes tagja, az ünnepélyre megjelenő vendégeket, — keresztényi meleg kebellet ölelő karokkal, s a székely vendégszeretet erénye folytán tárt kapuval és baráti karokkal, — fogadja és elszállásolja. —

2., kérd. Mind a mellett is, — miszerint a közelebbi elmúlt években az egyháznak sok kiadása volt, résztvevő kebellet hordozandja az egyház pénztára, a hivatalos küldöttek képviselői által elhasználandó közös ebéd egyszerű elköltésébenni költség felerészét:

3. p. Az innepélyes alkalomra eső vasárnapi isteni tisztelet megtartását helybeli lelkész tiszt. Kriza Sándor úr örömmel átengedi egyházi szónok tisztelendő Péterfi Dénes lelkész úrnak. —“

(Határozati Jegyzőkönyv 1869-től kezdve
61—63. l.)

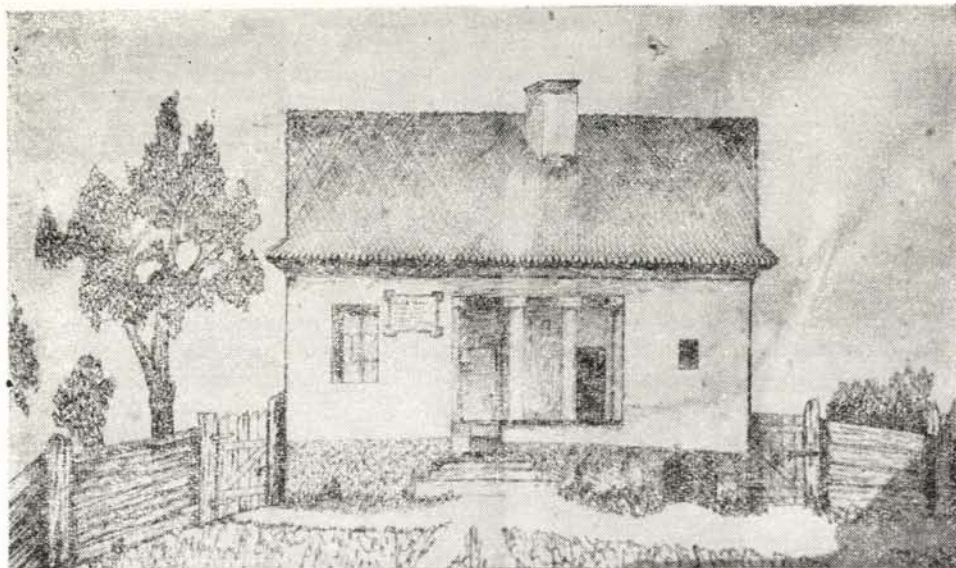
Elismerésre méltó, hogy ezt az erkölcsi kötelességet éppen az az ifjúság vállalta magára, mely a Kriza Jánostól taposott utat járta: a kolozsvári főiskola, a tordai s a székelykeresztúri gimnázium tanuló-serege. Az emléktábla-avatás 1882. július 30-án nagy érdeklődés mellett zajlott le, hol az egyháziakon kívül a különböző társadalmi szervezetek is képviseltették magukat. Itt volt a fiatal Benedek Elek is, aki szép beszédben emlékezett Kriza érdemeire.

Kriza János korán elkerült hazulról, de bölcsőhelyét nem felejtette el. Így szól az *Ajtai torony* c. epigrammájában:

Föld sokszor remegett nyelvedtől, Ajta toronyja!
Ing a föld, nyílnak torkai: Most te remegj!

Ebben a két sorban Kriza a sokat látott és a múlt századi földrengeésektől megrongált toronyra emlékezett.

Ki a templom és torony árnyékában nőtt fel, a torony ablakából gyakran szemlélte a táj szépségeit, figyelte a harangozás sajátosan nagyajtai módját (ugyanis az egyik harang nyelvvel mindig felfelé van he-

Kriza János — azóta lebontott — szülőháza
Nagyajtán. Bartha Árpád reпрója.

lyezve, és lefelé nem fordulhat), s aki testvéreivel, gyermektársaival még ma is jól olvashatóan bekarcolta a torony belső falába nevét, sok mindent feljegyzett emléke vásznán is.

Már öszülő hajjal írhatta *A vén körtefát*, gyermekkorát idézve:

Világot jártam, hányt-vetett az élet,
Barnára fútt az évek zord szele;
Gyöngül szemem nagy vándorút porától,
Rövid, de hó volt pályám reggele.

Árnyadban ül a vándor, jó öreg fa!
Isméred a könnyelmű gyermeket,
Miként fogá deréked kis karával,
S ágid között szökelt, mint evet?

Az én vagyok! Neved szivedben irva;
Gyöngéd vonással irtam hajdanán.
Nem fájt a seb, de nagyra fölnevelted;
Mig más felejtett, emlékszel te rám.

Mióta bolygók messze hű öledtől,
Sok szép virágod, jó gyümölcsöd volt;
Jött a madárka, jött a kis méhecske:
Nem volt a csintalan fiu seholt.

Járt szerelem dolgában a madárka
S öledbe kis családja bizton ült;
Donogva szállt a méhkas hű polgára
S rólad virágos lábakkal repült.

Szerettem én is, vívtam a szerencsét;
Amott a szív, erőm itt megtörött.
Szilakba hullt reményem szép hajója,
Csüggedten állok romjaim között.

Bölcsöm körüléd ringott, jó öreg fa!
Hajh! nem lehet hús árnyad síromul;
Édes hazámban tilt a végzet halnom,
S halál az élet szép hazámon túl.

Most, Kriza János halála századik évfordulója alkalmából kegyeletes érzések hatnak át, hisz nemcsak a két Kriza utódjaként szolgálók gyülekezetemben, de nagy püspökünkben mindkét nagyapám tanárát is tisztetem.

Talán a ma is ismert és énekelt „Jeligénk“ fejezi ki legtisztábban a hálóját:

„Hol vadrózsák nyíltak hajdan, most helyettük dal fakad,
Virágillat s a dal tüze itt örökre megmarad!“

GÁL JENŐ

ADATOK KRIZA JÁNOS ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ

1

Bejegyzés a nagyajtai unitárius keresztelési anyakönyvbe, 1811

5ta Aug. Filium meum Joannem Kriza
Bapt. Reverend[o] Joann[e] Sebe Pastor in F. Rákos
qui natus est 28va Juni

[1811] aug. 5-én fiamat, Kriza Jánost, ki született [1811] jun. 28-án, keresztele tisztelendő Sebe János felsőrákosi lelkész.

Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Egyházi anyakönyvek gyűjteménye. Nagyajtai Unitárius Egyházközség, Anyakönyv 1768-tól kezdve, 1828-ig bezárólag, 74. l.

Közli Török Áron .

2

Kriza János főiskolai bizonyítványa, 1835

Infra-scripti tenore praesentium testamur, harum Exhibitorum *D. Joannem Triza* de *N. Mta* Condizione *Sicilum* Patre *Joanne Triza* genitum, Religionis *Unitaria*, annorum *23* a *1^a* *Septembris* anni *1829* Collegii nostri Unitariorum Claudiopolitani Civem, Studiosum Togatum, et Praelectionum philosophicarum Auditorem, Studia sua in Collegio nostro Unitariorum Claudiopolitano ordine recepto absolvisse, Classesque ex illis et moribus ut sequitur obtinuisse:

Anno primo Scholari

Semestri priore			Semestri posteriore		
	Solertia	Progressus		Solertia	Progressus
1. E Logica	laudabiliter	1. cum Eminentia	1. E Metaphysica	laudabiliter	1. cum Eminentia
2. E Literatura Latina	laudabiliter	1. cum Eminentia	2. E Literatura Latina	laudabiliter	1. cum Eminentia
3. E Lingva Germanica	laudabiliter	1. cum Eminentia	3. E Lingva Germanica	laudabiliter	1. cum Eminentia
4. E Moribus	laudabiliter	primam	4. E Moribus.	laudabiliter	primam.

Anno secundo Scholari

Semestri priore			Semestri posteriore		
	Solertia	Progressus		Solertia	Progressus
1. E Philosophia Morali	laudabiliter	1. cum Eminentia	1. E Jure Naturae	laudabiliter	1. cum Eminentia
2. E Geographia et Chronologia	laudabiliter	1. cum Eminentia	2. Ex Historia Patriae	laudabiliter	1. cum Eminentia
3. E Lingva Germanica	laudabiliter	1. cum Eminentia	3. E Lingva Germanica	laudabiliter	1. cum Eminentia
4. E Moribus	laudabiliter	primam	4. E Moribus.	laudabiliter	primam

Anno tertio Scholari

Semestri priore			Semestri posteriore		
	Solertia	Progressus		Solertia	Progressus
1. E Mathesi Elementari	laudabiliter	1. cum Eminentia	1. E Geometria	laudabiliter	1. cum Eminentia
2. Ex Historia Universali Aevi Antiqui	laudabiliter	1. cum Eminentia	2. E Theologia Morali	laudabiliter	1. cum Eminentia
3. E Theologia Dogmatica	laudabiliter	1. cum Eminentia	3. Ex Hist. Univ. Aevi Med. et recent.	laudabiliter	1. cum Eminentia
4. E Moribus	laudabiliter	primam.	4. E Moribus,	laudabiliter	primam

Anno quarto Scholari

Semestri priore			Semestri Posteriore		
	Solertia	Progressus		Solertia	Progressus
1. E Physica	laudabiliter	1. cum Eminentia	1. E Chemia	laudabiliter	1. cum Eminentia
2. E Theologia Pastoralis	laudabiliter	1. cum Eminentia	2. Ex Historia Ecclesiastica	laudabiliter	1. cum Eminentia
3. E Lingva Graeca	laudabiliter	1. cum Eminentia	3. E Lingva Hebraea	laudabiliter	1. cum laude
4. E Moribus	laudabiliter	primam	4. E Moribus	laudabiliter	primam.

In cujus rei fidem, veritati conformiter has illi Testimoniales Sigillo Collegii nostri usuali munitas, atque propriarum manuum subscriptionibus roboratas fide mediante extradeditimus. Claudiopoli Anno 1828 die 16ta Junii

David Meloni
 in dicto Collegio S. M. de
 N. Mta condicione Sicilum
 Historiae Patriae et
 Ecclesiae
 Professor

Moses Beckley
 Philosophiae
 et
 P. O.

Alexander Stikely m. p.
 S. S. Theologiae Dogmaticae, Historiae,
 et Sapientiae, Archaeologiae Sacrae,
 Historiae Civilis, Linguae
 Hebraicae, Graecae, et Latinae
 Professor P. O.

Nicolaus Scialoja
 in praefato Collegio
 Mathematicae atque
 Physicae Professor
 et
 Rector

A kolozsvári egyházközség és Kriza János lelkesz kölcsönös kötelezvénye, 1835

A

Mü alább irtak: Istvánffy János, Mátéfi Joseff a' Kolosvári Nemes Unitaria Szent Ekklésia Domesticus Curatorai, és Binetz István, fungens Perceptora, adjuk a' tisztelt Szent Ekklésia nevében ezen kötelező Írásunkat arról, hogy Ekklésiánk, köz értelemmel meg választván saját jövendőbéli rendes Papjául Tanulo Nemes Ifiu Kriza János Uramot, és ötet ezen célra léjendő maga kimivelése végett, külső Akadémiákra, közkölségén fel küldeni, 's Isten segedelmével útnak is indítani szándékozván, oly útasítással: hogy két esztendőök elforgása alatt magát a' kitűzött célra minden lehetőséggel mivelni, és a Tudományokban magának mentől több és nagyobb esmerettségeket szerezni igyekezzen; — a' tisztelt Szent Ekklésia, nékie útazási és tanulási rendes költségekre, esztendőnként 400, azaz Négyszáz ezüst Rftokat fog adni, melyből mostan előre 300. ./, háromszáz ezüst Rftok kész pénzüll kezébe adattatván, — az első esztendei megállított mennyiségből elmaradott 100 ./, Száz Rftokat ezüstben, valamint szintén a'második Esztendőre meghatározott 400 ./, négyszáz ezüst Rftokatis, az ő kezébe maga idejében részenként pontosan fel fogja küldeni; — midőn pedig, végezve a két esztendei tanulási folyamat, ide le érkezend, és Papi Hivatalához (:melynek életéig hiven, és ezen Anya Szent Ekklésia virágzására, 's dicsőségére folytatására magát írásban mái napon el kötelezze :) hozzá kezdend, azon időtől fogva Ekklésiánk maga Cassájából esztendőnként 300 ./, háromszáz Váltó Rftokat; — a' Feketelianum Legatumból esztendőnként 241 Rf. 30 kr. az az: két száz negyven égy váltó Rftokat, harmintz krajtzárokat; ángáriánként; — ezek mellett a' Canonica portiot, melyből a' mostani fungens Pap 125 ./, Száz huszonöt Váltó Rf esztendei arendát veszen, — fog fizetéséül adni, — mind ezeken kívül pedig szállásul a' belső Magyar utzában lévő égyik tulajdon Papi Házát és Telkét egészen által engedni; — és ezen kötelezése tisztelt Szent Ekklésiánknak csakis azon esetben lészen megszűnendő, ha nevezett Kriza János Uram, maga Papi kötelességét pontosan, és az Sz. Ekklésia megelégedésére telyesíteni elmúlatná, mit azonban Ekklésiánk telyességgel nem reményl.

Mely illetén a' tisztelt Szent Ekklésia nevében tett Kötelezésünket 's arról irt Levelünket, sokszor irt Kriza János Uramnak jövendőbéli biztosítására, ezennel tulajdon Nevének aláírásával, és szokott Pecséteinkel megerősítjük, Kolosvártt September 9^{dik} napján 1835. Esztendőben. —

Istvánffy János mp.

Mátéfi Jósef mp.

Mind ketten Ecclesia Curátorai

Binetz István mp.

Ecclesia Perceptora.

B

Alollirt, minekutánna Oskolai Tanulásomat végezve a Papi Szent hivatalt teszem magamnak fel Czélul 's ezen Czélomban oly szerencsés is leheték, hogy a' kolosvári Unitaria Szent Ekklésia engemet saját lejendő

Papjának ki nézvén, az ezen Szent Hivatalra meg kívántato további Tanulásom és miveltetésem ki eszközlése végett tulajdon költségén engemet felsőbb Academiákrais küldeni önkéntesen ajánlá, énis ennél fogva a tisztelt Szent Ecclesiának ezen szives ajánlatát köszönettel fogadván, 's magamat további készülésem tekintetéből az Academiái Utak és ottani szorgalmatos tanulások meg tételére elkötelezvén, ezen írásomnál fogva egyszersmind kötelezem magamat arra:

1°. Hogy Tanulásomat a' tisztelt Sz: Ekklesia által esztendőnként adandó 400 ./.. Négyszáz ezüst Rft költség mellett két Esztendeig a' Berlini és más még járulható academiakon folytatom, s az alatt a' tisztelt Sz. Ekkla Előljároságait minden esztendőben környülállásaimról több versen tudositom.

2°. Végezvén Tanulásomat, két esztendő kötételezéssel azonnal Kolosvárra a' tisztelt Szent Ekklesiába megjelenni, és arról, hogy két esztendei távol létemet a' papi Szent hivatalnak pontosan megfelelhet'jére meg kívántato Tanulásban töltöttemel, az illető Academiák Professoraitól hiteles bizonyításokat fogok bé mutatni, — és ekkor

3°. A Papi Szent Hivatal folytatásához minden kifogás nélkül hozzafogni tartozván kötelezem magamat arra: hogy azon Hivatalt a' tisztelt Szent Ecclesia Előjáróságának e' máii naptól nekem adott kötelezésében kiszabott fizetés mellett holtomig hiven, és a' Szent Ecclesianak teljes megelégedéséig folytatom, 's azt folytatni megsem szünöm, — telyes szabadsága lévén a' tisztelt Szent Ecclának arra; hogy ha azt meg kezdeni nem akarnám, vagy megkezdvén időközbenis félbe hagyni szándékoznám, engemet a' már ezennel fel-válalt Papi Szent hivatalom folytatása aloll fel ne oldozzan, és sehovais maga kebeliből el ne bocsássan, ha neha, vagy a' rám fordított academiái költséget in duplo egyszerre vissza forditanám, vagy pedig a' tisztelt Szent Ekklesia által helyemben más kiválasztando Szemelynek az ugyan csak két Esztendei academiái költségeit előre kifizetném, — mindkét esetben tartozván folytatni hivatalomat addig, míg más academicus Papja meg fogna érkezni:—

Mely ülyetén kötelezésem nagyobb bizonyosságára és erősségére nézve adom a' tisztelt Kolosvári Unitaria Szent Ekklesia Előjáróságának ezen-tulajdon kezem aláírása és szokott Pecsétem alatt költ kötelező Levelet. Kolosvárt September 9^{kén} 1835^{ben}.

Kriza János mk.

4

Kriza János levele Berlinből az egyházközséghez, 1837

Tiszteletes Szent Ekklezia!

Buzditva szóllal meg lelkem belsejében a kötelesség' szent szava, hogy, miután a' Tiszteletes Szent Ekklezia' Előljáró 's néhány egyes Tagjait tisztelém eddiglen különösön csekély Soraimmal 's tevém tudósításimat, állapotom felől, most általjában tisztelném az egész gyülekezetet, melly az órától fogva, midőn engem az Úrnak Szolgálatjára kiválasztva, a' vándorpálczát áldásával együtt kezeimbe adá, nem szünt-meg utam' folyta alatt Isteni angyalként kísérni, 's lépteimnek erőt, törekedésimnek szükséges gyámolt szolgáltatni. Fogadja a' Tiszteletes Szent Ekklezia tiszteltem' 's hálás érzésinek addig is, míg ezeket tettekben fejezhetem ki 's némileg megmutatándom, hogy az ajándékot, mellyet az Úrtól nyertem, és a' mellynek mivelésére a' T. Szent Ekklezia segédkeze-

ket nyujtott, nem vettem meg, — némileg mondom; mert jól tudom, mily kényes és sok nehézségekkel tele annak helyhezete, kit hivatala' pályáján oly erős és dicső sikerrel munkálkodott Bajnokok, a' néptől oly tisztelt és áldott Mosesek és Áronok előzének meg, mint engemet — jól tudom, még eleven ezeknek emlékezete a' T. Sz:Ekklézia szivében 's azért nem kevés aggódással készülök lépni egy oly kör eleibe, mellynek lelki táplálata mind eddig oly gazdag vala, 's hogy ezután is szege nyebb ne légyen, kész minden áldozatra.

Tanulásom' mindeddig szüntelen Berlinben folytatám, nem engedvén a' körülmények máshová is elmenni bár rövid látogatásul, — folytatni is fogom Augustus' elejéig, midőn Berlint elhagyva, szándékom, ha lehetend, egy kis fordulatot tenni Németországban, 's Bécsben keveset mulatva vissza menni Tiszteletes Küldöimhez Septemberben. —

Egészségem sok ideig ugyan nem volt igen kedvező; de most hála az égnek elég jó. Szükségeim a' T. Sz: Ekklézia kegyessége 's a' Tekintetes Curátor Urak megelőző gondoskodása által mind eddig fedezve voltak az elégségig 's teljes bizodalommal reméllem, hogy a' T. Sz: Ekklézia' éltető árnyékában rövid időmet minden hiány nélkül ki fogom futtatni.

Addig is, mig a' Szent tűznek őrzésére 's további élesztésére áltveendem Szent kötelességemet, tisztelem a' T. Szent Ekkléziát, 's magamat tapasztalt buzgó Szeretetébe ajánlván vagyok állandóul

A' Tiszteletes Szent Ekkléziának

alázatos Szolgája

Kriza János

Berlin 23^a Martii 1837.

(: Lakom Dorotheenstrasse Nro 42:)

Közli Szabó Dezső

5

Okirat Kriza János akadémiai taggá választásáról, 1841

[. . .] az Ország törvénye rendelkezésből

a' magyar nyelvnek

minden tudományban és szép művészségben gyarapítására
felállított

NEMZETI TUDÓS TÁRSASÁG

K R Í Z A J Á N O S U R A T

a' magyar nyelv és literatura elősegítése tekintetéből

köz akarattal

levelező taggá

választá,

és ezen oklevél erejével társának ismeri,

közre munkálkodása által a' társaság java és disze
előmozdítását reménylven.

Pesten September 3 1841.

Jósef Nádor Ispán
mint pártfogó

Teleki Jósef
Elnök

D. Schedel Ferenc
titoknok

Az 1861. évi tordai zsinati főtanács
Kriza Jánort püspökké választja

1861. Julius 1^{én} Délelőtt, Főgondnok Mlgs. Nagy Elek — főkormány-
széki tanácsos ur, előlülése alatt. Jelen levél az előbbi ülésekben jelen
nem voltakon kívül: Májai István, Árkosi Mózes, Gál Lajos, Kővári
László Istvánfi András, Rákosi József szindi Nagy Lajos, Székely Elek,
Marton Károly, Szilágyi István Balyka Sándor, Csép Tamás, Almási Já-
nos, Rédiger Vilhelm, Miklósi Károly, Barta Domokos, Boncza Sámuel,
Tót Károly, Árkosi Lajos, Veres József atyánkfiai —

“16. Főgondnok ő méltósága a' püspökvalasztást kitűznvén, és Egy-
házi főjegyző Székely Mózes aa 'ezen Ülésben nem jelenvén meg, azon
időre, míg a' püspöki hivatal betöltésére a' szokott szabad választás meg-
tétetik az egyházi részről elnöki szék elfoglalásával hivatalában idősebb
esperest Inczeffi József aa megbizatott, 's ezen megbizatás következté-
ben elnöki székét el is foglalván, fő gondnok ő mltsga a' zsinati Főta-
nács tagjait felszólította, hogy a' 10. sz. alatt hozott határozat következté-
ben püspökvalasztó szövegeiket adnák be, a' mi megtörténvén és a' bé-
adott szavazatok számbavétvén, összesen 97. szavazat találtatott, me-
lyek közül nyertek: kolozsvári első pap, központi és kolozsdobokaköri
esperest és tanár Kriza János 63^t, egyházi főjegyző Székely Mózes 28^{at},
tordai pap Albert János 2^t, udvarhelykörü esperest Inczeffi József 1^{et}, ara-
nyostordakörü esperest Koronka Antal 1^{et}, tanár és jegyző Pap Mózes 2^t.

Végzés. Fenn czimzett Kriza János aa
mint a' ki általános szavazattöbbsé-
get nyert püspöknek nyilvánítván,
az elnöki széket egyházi részről el-
fogalta a' következő beszédével:“

Az 1861^{ben} Tordán tartott Zsinati főtanácsról szerkesztett Jegyző-
könyv, ltlan.

Kriza János búcsúlevele a kolozsvári egyházközséghez, 1861

“90.sz.P.I.1861.

Tiszteletes Anya szent ekklézsia,
Szerelmes Atyámfiái az Urban!

A' szent szolgálat 's kötelezettségnek szorosabb 's mondhatni család-
sabb viszonya, a' mely engemet ezelőtt 26 évvel az Urnak e' szent há-
zában történt megválasztatásom óta a' Tiszteletes Anya szent ekklézsia
kebléhez füze, egyszerre — nem saját akaratomból, hanem a' gondvise-
lésnek közbeszóló intézkedéséből meglön szakítva, nem hogy e' kebel
megszokott melegétől egyészen meg kellene válnom, hanem hogy attól
bár különböző, de azzal szintén rokon természetü magasb viszonyba len-
nék áthelyezve.

A' kolozsvári Unitária Anya sz. ekklézsia lelki pásztorából az erdélyi összes Unitárius Anyaszentegyház főpásztorává levék a' Tordán közelebb tartott Zsinati Fő Tanács által megválasztva. Idvezitőnk ama mondásához képest: „az én Atyámnak házában sok hajlékok vannak“ — e' háznak egyik hajlékából az egész háznak felvigyázójává levék megtevé, de továbbra is ugyanazon hajlékban maradva, 's ugyanazon régebb idő óta lakott hajlékból teljesítve azon szélesebb kiterjedésű tisztet, mit az egész ház — az erdélyi Anyaszentegyház főhatósága, a' Zsinati Fő Tanács szabad választása az én erőtlen vállaimra tevé át.

Tudom én, mivel tartozom a' Tiszteletes Anya szent ekklézsiának; jól tudja lelkem, mélyen érezi szívem, mily mondhatatlan sokkal, egy egész élet minden erejét és idejét eladóssal kötelezett le 's úgy szólva tett maga sajátjává engem az én szeretve tisztelt Anya szent ekklézsiám akkor, midőn az alig ismert 's csak is a' tovább képződhetés reményével ajándékozhatott ifjut édes anyai keblére vevé 's a' mivelődés segédeszközeivel külföldi egyetemre mehetés végett ellátá. A' szellemi nagy adósságot az akként gyarapított erővel 23 évig fizetgetém az evangéliumi szolgálat mezején, 's hogyha a' korán első erőtlenebb sugárai után a' bennem levő világosság évek során hatósabb erővel gyarapodott, ha plántálásom 's öntözésem után némi siker és áldás mutatkozott, 's ha főleg utolsó időkben a vallásos élet Bethesdája, mintegy amaz evangéliumban említett angyal mozgatása következtében üdvösb és jótékonyabb lelki erőt és élénkséget fejtett ki magából: azért csak csekély részben az enyim, nagyobb részben az idők rendkívüli eseményei által is a' mennyei örök kincsek buzgóbb keresésére ébresztett lelkes hitroninké, legnagyobb részben pedig az erőtlen, de jóakaratu ügyekezetekben is magát megdicsőítő Istené a' dicsőség!

Tiszteletes Anya szent ekklézsia! Ámbár a' minket egymáshoz fűzött közvetlenebb viszony csak átváltozott — 's ez is részint a' te kebledből az E. Fő Tanácsot is nagy számmal képző 's ékesítő ekklézsiabeli tagok részvéte mellett változott a jelen közvetett viszonyra át, mely az én neked tartozó adósságim leróhatására egy terjedtebb új mezőt tárt fel munkásságomnak, — mely mező — erdélyi összes Anyaszentegyházunk élete mármár három század óta nyeri a' te kebleden az idők változásaihoz képest a' termékenyítő harmatot: mindazáltal érzem én azt, hogy ezen ünnepélyes pillanattal éltemnek egy szép időszakaszsa végződött bé, mely évek folytán édes megszokássá válva, nem lehet, hogy új helyzetemben, a' sok tekintetben különböző munkássági viszonyok közt ne éreztessem némi utóférdalmat 's bánatos visszaemlékezést az eltűnt napokra, melyek ha nem voltak is olykor nehéz testi és szellemi küzködések 's fájdalmak nélkül, de eszközlői 's tanubizonyosságai lévén egyszersmind az erkölcsi erő nevedtének, a' körülünk levők barátságai 's szereteti hajlamainak, mult időnk szintoly becses erekkjéivé szoktak válni az emlékezet szelid fényében. 'S maga a' hivatal magasztosabb erkölcsi örömeitől eltekintve is, lehetne-e nekem e' pillanatban némi bánatos érzés nélkül lépni ki eddigi állásomból? hiszen e' szent ekklézsia szolgálatában folya le élttem, kimért idejének legerőteljesebb szaka, 's földi napom délpontját mármár meghaladva, a' vidor munkásság annyi éveinek számával aligha biztat reményem; — ez idő alatt részesültem a' családi élet boldogító örömeiben, 's részint gyermekeim fölnevelkedte szemlélésének édes szerencsében, — itt ez anya szent ekk-

lézsia ölében füződtek körülöttem a' szeretet és barátságnak oly kedves kötelékei, melyek örökre becses kincsei lesznek szívemnek, 's jelen állásom bokros bajai 's nehézségei közt is olykor elfáradó lelkemre nézve csaknem egyedüli erő 's enyhítés forrásai gyanánt ajánlkoznak.

'S ez az főképpen, Tiszteletes Anya szent ekklézsia! szeretett testvéreim! a' mi a' köztünk eddig fennállott közvetlen viszonyoknak tágul-tával is, indit és buzdit engemet az én életboldogságomra nézve oly nélkülözhetetlenné lett illetén erkölcsi társuláshoz való minél szorosabb ragaszkodásra 's eddigi meghitebb kapcsolatunknak 's közeli viszonyunknak továbbra is fenntartására. Ez leend rám nézve ezután is azon kies kert, mintegy erkölcsi üditő Éden, melynek virágából fog felém olykor olykor a' legfrissitőbb illatár ömledezni, midőn tán mostani nagyobb munkássági mezőm rózsái az azokat sűrűn borító tövisek miatt alig fogják illatjokat éreztethetni. — Ez okból is nem akartam e pillanatban rendes bucsubeszéddel válni meg a' Tiszteletes Anya szent ekklézsiától. Nem — az Istennek e' helyre épült szent Sionjától én elbucsuzni nem fogok, — az általam éltem fogytáig, koporsóm bezártáig áldandó kolozsvári Unitária Anyaekklézsiától 's magától az élettől egyszerre fogok elbucsuzni. Addig pedig, míg a' végbucsu ezen órája bekövetkeznék, az utánam szolgálendő lekipásztorok mellett, kik az ifju tűz erődusabb hatásával fogják a' hallgató kegyes lelkeket lángra gyulasztgatni, én is több alkalommal fogom, ha Isten erőm és éltemnek kedvez, hallatni régismert erőtlen, de szívből fakadó szavaimat, hirdetve az örök életet 's idvesség szent ígéit, ugy is mint Anyaszentegyházunk főpásztora, ugy is mint a' Tiszteletes szent ekklézsiának mind erőm fogytáig lekötelezett lekipásztor.

A ki magamat további szívességébe 's testvéries szeretetébe ajánlva atyafiságos érzéssel öröklök

A'Tiszteletes Anya szent Ekklézsiának
az Urban kedves atyámfiainak

szerető atyjokfia az Urban
Kriza János
Unitárius Püspök

Kolozsvártt Aug. 31. 1861.“

Kivül: 17 — kebli közgl. sz. 1861.

véve: Sept 1-én 1861. I. cs.

Közli Szabó Dezső

Kriza Jánost a Kisfaludy Társaság tagjává választja, 1863

Főtisztelendő püspök úr!

A Kisfaludy-társaság Önt irodalmunk azon bajnokai közé sorozza, kiknek egyfelől a magyar szépirodalom terén szerzett érdemeikért nyilvánosan is óhajtja kifejezni méltó elismerését, s kitől másfelől úgy van meggyőződve, hogy őt céljai előmozdításában tettelegesen közreműködésökkel hathatósan gyámolítani nemcsak képesek, hanem készek is.

A Kisfaludy-társaság ennélfogva, mai tagválasztó ülésében, Önt tagjául választotta.

Azon jeles munkásság, melyet Ön a szépirodalom terén s a magyar népdalok, mesék és közmondások gyűjtésében kifejtett, valamint a buzgóság, mely Önt irodalmunk emelésében lelkesíti, a Kisfaludy-társaságot azon reménnyel biztatja, hogy Ön az ő munkálkodásához saját munkálkodásával is hozzájárulván, azt kitünő tehetségéhez képest lehetőleg fokozni és öregbíteni fogja.

Midőn ebbeli reményünket a Kisfaludy-társaság nevében nyilvánítjuk, egyszersmind értesítjük Önt alapszabályaink 17-dik szakaszáról, mely így szól: „Az ujonnan választott tag egy társ által vezetetik be az alkalomhoz mért beszéddel, melyre a bevezetett válaszol s helyét egy, a társaság munkálkodási körébe eső előadással foglalja el,“ — s e szabály értelmében fölkérjük Önt, hogy elkészítvén beköszöntő munkáját, válasszon magának a Kisfaludy-társaság tagjai közül bevezetőt és sziveskedjék erről a társaság igazgatóját eleve tudósítani.

Addig is, míg ez történeedik, meghívjuk Önt a Kisfaludy-társaság üléseibe, és pedig legegőbb a tizenharmadik közülésébe, mely f.é. febr. 6-dikán délelőtti 10 órakor a N. Muzeum dísztermében lesz megtartandó.

Kelt Pesten a Kisfaludy-társaság választó ülésében, febr. 2-dikán 1863.

Az elnök:
B. Eötvös Josef
Gregus Ágost
titoknok

9

Közérdekű püspöki körlevelek, 1863—1871

Az udvarhelyi egyházkörnek Homoródszentpálon maradt levéltári anyagában számos saját kezűleg írt Kriza-levelet találtam, igaz, hogy kivétel nélkül egyházi tárgyúak: papi, mesteri kinevezések, értekezések, utasítások, intők stb. Néhány szó vagy mondat erejéig személyes vonatkozású vagy egyházunkat bizalmasabban érintő betoldások is vannak. Alább ezekből a hivatalos jellegű, Inczeffi József körüli espereshez intézett levelekből négyet teszünk közzé:

15—1863

Tisztelendő Esperes Úr!

Az Énekeskönyv példányai elfogyván, újólág kiadást kell eszközölni, de egyúttal jónak látná az E. K. Tanács, hogy amiben lehet, jobbítva jelennék meg az új Énekeskönyv. Felszólítom azért Tisztelendő Esperes Urat, legyen szíves megvitatni értelmesebb papjaival s tanítóinkkal a kiadás módját, ti. nem lenne-e szükség némely szebb s alkalmibb énekeket felvenni a régebbi Énekeskönyvből, s melyek volnának azok? — s micsoda alkalmatosságokra kellene még énekeket felvenni, vagy újakat dolgozni? — Természetesen inkább csak Tol-

dalékképpen látnám czélszerűnek kinyomatni az újabb adalékokat, hogy a mostani Énekeskönyvek tulajdonosai ne kényszerülnének újat venni, hanem a Toldalékokat külön is megkaphatnák néhány krajczáron. — Vagy talán a mostanit nyomtattanak ki változatlanul? Eziránt legfeljebb márczius végéig legyen szíves a T. Esperes Úr nyilatkozni. Vagyok szíves tisztelettel

a Tisztelendő Esperes Úrnak

köteles szolgálja
Krizsa János
unitárius püspök

Kolozsvár, jan. 8. 1863.

372—1867

Tisztelendő Esperest Úr!

Cultusministeri titkár, Molnár Aladár jeles írónk, egy *Népiskolai* könyvtárt indított meg, melyet minden népiskola vagy egyház számára meg kellene venni. Múlhatatlanul szükségessé vált úgy is, hogy minden községnek, ekklesiának vagy iskolának saját könyvtára legyen, ezt maga a cultusminister is indítványozza, ezt főleg a felvilágosodást szerető unitárius nem odázhajtja el magától többé.

Ama könyvtárnak dolgozói: Eötvös, Jókai, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Gönczi Pál, Arany László stb.

Az első év folytán hat füzetben 60 nyomott íven megjelenő Népiskolai Könyvtár előfizetési ára postai szétküldéssel, füzve csak 2 frt, kemény kötésben 2 f 40 kr. Tavaszig meg fog jelenni. Kérem a t. esperest urat kieszközölni, hogy ily hasznos könyvet siessen minden egyházi község megvásárolni az iskolájánál állítandó népkönyvtár számára, mely lenne a pap és iskola tanító felügyelete alatt és az egyháztagnak olvashatnának belőle. Szíves indulattal lévén a

T. Esperest Úrnak,

köteles szolgálja
Krizsa János
püspök

Kolozsvár, 1867. dec. 14.

373—1867

Tisztelendő Esperest Úr!

Gyors léptekkel közeledünk egyházi létünk háromszázados ünnepéhez, s csak akkor ülhetjük meg az örömnünnepet igazán örömezzések között dobogó szívvel s léphetünk át a negyedik század küszöbén megújult szív és lélekkel, hogyha az érzelmek lángja mellett ujjal mutathatunk oly nemes tettekre s kézzel fogható intézményekre, s alkotásokra is, melyek tulajdon magunk igyekezete s áldozati buzgalmának az eredményei. Nem tagadhatni ugyan a jelen nemzedékbeli unitárius hívek áldozatra készségét s az ezáltal végrehajtott eredményt a közelebbi súlyos időszak alatt romlásnak indult egyházi létünk fenntartásában, azonban

Isten szent segélyével jól megkezdett s folytatott szép munkát végre is kell hajtanunk, — jól kiépülve, magunkat egyszerű állapotunk és tehetőségünkhöz képest feldíszítve s öltöztetve kell megjelennünk a mennyei gazda előtt — akarám mondani: a közelgő 3 százados örömnepén, ami azáltal történhetik leginkább, hogy ha még felépítetlen, vagy erősen rongált, sőt nagy részben éktelen meztelenségben álló iskolai épületeinket kiépítjük, kiegészítjük kellő áldozatok tételére kinyújtandó kezeinkkel. A Tisztelendő Esperest úrnak legméltóbb tiszte e tűnő félben levő század nagy komolyságú napjaiban a vallásos buzgóság, a kegyes elődeink minden áldozatra kész lelkületéhez hasonló hűség s égi szeretet lelkét önteni ki szentséges hitünk minden vallói s főképpen e hitet vallók minden pásztorainak, lelki vezéreinek lelkébe, hogy legyen nemes verseny a világosság fiai és leányai között, kiválólag sz. keresztúri gimnázium teljesen lehető felépítése költségeinek fedezésére oly dús sikerrel adakozni, mint méltó azokhoz a tisztultabb hitű keresztényekhez, akik másoknál fensőbb felvilágosodással dicsekszenek, s ennél fogva méltó az is, hogy dicsekedésük az Urban legyen, azaz oly magasztos szellemben, mint Urunk Krisztusé volt, aki embertársai javáért kész volt magát is feláldozni.

Főpásztori tisztebből kifolyólag kiáltok az Udvarhely s e környékbe is: ne legyen szavam pusztába kiáltó szava, sőt inkább hasson be annak Keresztelő-jánosi hangja minden hű unitárius rokon szívébe s teremje meg abban, mint vallásunk jó magvaival behintett földben az igazságnak, a szeretetnek, az áldozó buzgalomnak látható szép gyümölcseit. Mutassuk meg a minket félreismerő, a szegénységünkért talán lenéző világnak azt, hogy bár igaz a mi szegénységünk, de méltó, hogy a mi édes üdvezítőnk, mint a Smirnai gyülekezet anygyalának: „szegénységünket gazdagságnak nevezze, . . .“ (Jelen, 11—9), mert gazdag az evangéliumi szép, erényes, jótékonyasági tettekben, gazdag a szeretet munkáiban, az igazságnak — melyet szomjúhozunk egyházunk ölében felbuzgó tiszta forrásiban, s gazdag vallásunk nagy missiója iránti erős hitünk s bizalmunk kinézéseiben.

A sz. keresztúri gimnáziumunk ügyében több előljáró s előkelő hitfeleink által tartott értekezletről fogott eddig hallani Tisztelendőséged, s az adakozás iránti felhívás elfogott eddig küldetni is kezébe. Az Úrnak gazdag áldása kísérje Tisztelendőségednek s minden szolgatársainak s hitfeleinknek e részbeni eljárásukat, hogy az lehessen anyaszentegyházunk javára s épületére s különösen sz. keresztúri gimnáziumunknak tökéletes javára s felépülhetésére.

Szíves indulattal levén a

Tisztelendő Esperes Úrnak,

s minden tisztelt és tisztelendő Uraknak

Szerető atyjokfia az Urban:
Krizsa János
unitárius püspök.

Kolozsvár, 1867. dec. 18.

Tisztelendő Esperest Úr!

Közelebbről Udvarhelyszéknek új követje lévén választandó, e díszes hivatalra senkit képesebbnek és méltóbbnak nem találhatnék, mint jeles hitrokonunkat, a Székelyföld iránt magát annyira érdemesített Orbán Balázst. Ő kész megválasztása emlékéül Sz. Keresztúri Gimnáziumnak azonnal 500 frt-t tenni le alapítványi tőkéül valamely speciális célra. Felhívom azért bizalommal Tisztelendőségemet arra, hogy környéke papjainak szívére kötteti minél számosabb néppel való pártolását majd a választás napján. Mert minden attól függ, hogy hitrokonaink nagy számmal jelenjenek meg a választási urna mellett. Orbán Balázs baloldalisága nincs miért senkit is elrettentsen. Ő, amint erősíté nekem, az alakulóban levő reformpártnak lesz tagja — s függetlenül pártolója leend minden szépnek és jónak, mi az állam felvirágzását elősegítendi [az] kérvén pártolását az e végre hajlandóbb és övezettebb derekú lelkészeink által, maradtam szíves tisztelettel a

Tisztelendő Esperest Úrnak,
Kolozsvár, szept. 22. 1870.

köteles szolgálja
Kriza János
püspök

Közli Keresztes Sándor

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

BÚCSÚSZAVAK

Róm 1,9

Tiszteletes Eklézsia! Szeretett vér- és hitrokonaim! Anyaszentegyházunk sürgetős közügyei alig engedék, hogy az Úr napja jelen reggeli óráját is itt, e szent Sionra felgyülekezett atyafiságos körötökben együtt tölthessük. Azonban kicsoda lehetett volna képes ellentállani oly szíves és lelkes marasztásnak, mely által a mi sietős apostoli utunkat, ti szerelmeseim, feltartóztatátok. Nehéz, valóban nehéz volt nekünk ily kedvesen vonzó s ölelő karok közül kibontakoznunk.

Legyen azért e búcsúszózat, e néktek személyesen átnyújtott levél, szívesen fogadott emléklap gyanánt, kiszakasztva mintegy lelkem könyvéből, ahová a ti neveitek a legfénylőbb betűkkel vannak bejegyezve.

Szeretett Atyámfiain! Beteljesedék végre Istennek áldott kegyelméből, amire oly epedőleg vágyódtam, hogy személyes látogatást tehessek nálatok. Aki lélekben oly gyakran vagyok veletek, hogy nincsen oly napja, sőt nincsen órája életnek, amelyben csoportos gondjaim közepette is ne gondolkoznám rólatok, ímé itt leheték végre test szerint is, színről színre szemlélhetélek titeket. Mert ha Pál a Rómabéliekhez írott levele 1. része 9. versében indítatva érzi magát e vallomásra: „Bizonyosságom nekem az Isten, akinek nagy lelki örömmel szolgálok, hogy szüntelen emlékezem felőletek“; bizony kétszeres okom van nekem e vallomásra fakadni, miszerint ti, kedves Atyámfiain, nekem szüntelen való emlékezésem tárgyai voltatok.

Emlékeztem rólatok mint főpásztor a maga kedves nyájáról, amelyen engem a szentlélek felvigyázóvá tett. Hivatali komoly kötelesség ösztönze eszerint rólatok, mint hitbeli rokonimról való gondolkozásra. De emlékeztem rólatok úgy is, mint vér szerint való rokonaimról, s itt az atyafiúi szeretet édes vonzalma járult a kötelesség parancsszavához, hogy annál kedvesebbé váljék lelkemnek annak engedni.

S midőn már nemcsak a távolból társalkodhatnék lelkem tiveletek, hanem személyesen is jelen leheték az én elődeim lakhelyén, rokonaim, testvéreim édes meghitt körében, ama nép társaságában, hol szívemnek vére annyi család szívverével egy eredetű, midőn itt leheték e kies völgy ölében, az égnek emelkedő szirtek környezte városban, hol Jézus urunknak is e hiten mint szirterős alapon álló egyháza van épülve — megilletődött lelkemet az egymással küzdő érzelmek egész özöne borítja el, annyira, hogy alig lelhetek kellő szavakat azoknak kifejezésére — s oly édes méla emlékek tünedeznek fel lelki szemeim előtt egy régen múlt időből, gyermekkorom szép korszakából, amelynek öt boldog esz-

tendejét e város ölében éltem át. Amaz időszak, emlékeim tárházának e legdrágább, legragyogóbb kincse, már-már az ötödik évtizedbe merül, és mégis, ha súlyos gondokkal terhelt életemben egy-egy derűsebb per-cet, egy-egy enyhítőbb nyugvópontot óhajtok feltalálni, ide kell vissza-térnem a képzelődés tündérszárnyain, ezeket, a lelkem borúját ismét el-oszlató vidám képeket kell a múlt világából előidézni, a zsoltáriró Dávid szavaival mintegy ekképpen kiáltván fel: „Vigy fel engemet kő-szálra, magasságra, hol bátorságom légyen.“

S ha már a természetnek e tájon levő magasztos templomára, amely-nek képe a gyermek lelkébe oly mélyen benyomódott, mindig oly éde-sen esik nekem visszaemlékezni: mennyivel édesebb, mennyivel fen-ségesebb emlékezése lelkemnek im ez az örökkévaló imádására épített templom, melyet az én vérrokonaim buzgalma emelt és ékesített fel. E díszes egyházban nyerte az én lelkem is a vallásos eszmék, a kegyes ér-zelmek első erőteljes benyomásait, s itt e templomnak szent árnyéká-ban fekvő iskola falai között indult meg szellemi valóm első fejlődési folyama, annak a még életben — bár aggott öregségben — köztetek lakó hű tanítónak vezetése alatt, akinek nevét én hála és tisztelet ér-zelmeivel emlegetni soha meg nem szűnök; ez iskolán kívül az én sze-rető jó rokonaim hajléka egészítette ki az abban uralkodott kegyesség és egyszerű patriarkális erkölcsök behatása által növendékkori képző-désemet, s általában a buzgó vallásosság áldott lelke — mely e szirte-ken nyugvó s szirtkaroktól ölelt egyházat, mint azonagy háznép tagjait ihlette és összefűzte — volt zsenge korom ösvényének biztos vezérfák-lyája.

Nem méltán sorozhatom-é, Atyámfiain, mindezeket életem legdrá-gább kincsei közé? Nem kell-é forró érzéssel hálálnom a mennyei fel-ség jóságát, aki belső emberem gyarapodása végett ilyszerű körülmé-nyek közé helyezte vala éltem reggelét? Azonban emberi sorsunk hozza magával, hogy legszebb örömeink, emlékezéseink sem maradhatnak bá-natos érzések vegyülete nélkül. Ekként az én emlékeim tárházában is ott sajognak a bánat könnyei s az öröm könnyei: mert ha ez Isten házá-ban körül hordozva szemeimet a gyülekezet sorain, annyi, általam jól ismert és szeretett arcot kerestem, azokat többé — fájdalom — nem szemlélhetém; ha meglátogattam e város kebelében háznépeket, csalá-dokat, hol egykor oly felejthetetlenül kedves és tisztelt rokonaim lakoz-tak vala: földi helyüket alig egypár kivételével üresnek lelém. Ők, a kegyes jó lelkek, egykor viruló, tisztos háznépek örömei, e templom, gyülekezet díszei, most ama mennyei dicsőült lelkek gyülekezetében él-vezik jó cselekedeteiknek jutalmát. Oh, itt a földön, a mulandóság tör-vénye szerint egyik nemzetség elmegyen s más nemzetség áll helyébe, s e változhatatlan törvényen meg kell nyugodnunk halandó ember lé-tünkre. Ily esetekben egyedül az marad fenn vigasztalásul, mely némileg megédesíti bánatos érzelmünket s kárpótlást nyújt a mi veszteségein-kért, ha a jók, istenfélők el-elmenő nemzedékét a jók, az igazak új nemzedéke váltja fel, ha a derék apák és anyák üres helyeit derék fiak és leányok töltik be, akik hasonlólag tisztességben öszülnek meg. Ebben a gondolatban van nekem is vigasztalásom a múltra s édes reményem a jövőre nézve, midőn látva e város ölében a serdülő nemzedéknek az ősök külviseletéhez való hű ragaszkodását, meggyőződhetem egyszers-mind afelől, hogy e reményteljes ifjúság tisztos ősei hitéhez, vallásos

lelkületéhez is színtoly erősen ragaszkodik, midőn látva az utódok arcán a családi jellemvonásokat, mely szülőik, elődeik képére emlékeztetnek vissza, meggyőződhetem afelől, hogy azoknak erkölcsi, szellemi arcvonásait is örökségül bírják; ha láthatom itt e gyülekezetben is megközelítve ama hitünk fejedelme s apostolai által kitűzött célt, hogy Istenországa meghonosuljon, s minden hívei a szentek egyességének érzületben s lélekben igaz tagjai legyenek.

E célból történt a jelen alkalommal is vizsgálati látogatásunk e szent eklézsiában, köztetek, kedves Atyámfiak! Mint Pál apostol írja a római gyülekezetnek: „Kívántunk látni titeket, hogy valami lelki ajándékot közölhetnénk veletek, hogy megerősítenétek, azaz, hogy közönséges intést vennénk tinálatok egymás által.“ Oh, ne zárjátok be fületeket az első főpásztori szózatom elől, melyen az atyafiúi szeretet forró érzelmei rezegnek át, ne legyen az kiáltó szó a pusztában, csak olyan szó, melyet szikláitok hangoznak vissza, de néhány perc múlva azok is elfelednek; hanem legyen előttetek kedves szellemi ajándékom, az én hivatalomból folyó kérésem és intésem, avégre, hogy erősödjék bennetek az Istenországa, a hitnek és szeretetnek közhasznú szép tettekben, nemes áldozatokban nyilvánuló uralma, s öregbüljön a kegyességgel együtt — mely mindenre hasznos, s melynek sok drága ígéretei vannak — az emberi tökély és boldogság is.

Egy a szükséges dolog! Legyetek, szerelmes Atyámfiak, erősek és állhatatosak a hitben, hogy mint az apostol szent örvendezéssel írhatta a római gyülekezetnek: „Hálákat adok az én Istenemnek a Jézus Krisztus által ti érettetek, hogy a ti hiteteknek mind e világon híre legyen“, úgy én is méltán tehessem mindig e büszke vallomást az én szeretett rokonaim gyülekezetéről, miszerint az ő unitárius hitük jelenleg is az a szilárd, erőteljes hit, az ő kegyességük még most is az a példaszerű tiszta kegyesség, amelynek híre, méltán megérdemlett híre volt mindig egész erdélyi egyházközösségünkben, amelynek keresztényi közszellemtől, mintegy mózesi vesszőtől illetett sziklaforrása, az áldozatra kész jótékonyosság, eleitől fogva oly számos tanuló ifjút ápolt s nevelt fel az itteni iskolában. Ez élő hitnek, e szent dolgaink iránt viseltető munkás kegyességnak tündöklő virágaival, édesen ízlő gyümölcseivel ékeskedett ez egyház mindig anyaszentegyházunk díszére, úgy, hogy ennek az egy igaz Isten tiszteletére Erdély bércei közé plántáltatott kertnek ti vagytok most is az egyik legszebb, legillatozóbb virágszála. Ne engedjétek azért fejetek díszét — mindnyájunk ékes koszorúját — legkevésbé is fonnyadásnak indulni, sőt inkább ápoljátok, műveljétek azt fáradhatatlan igyekezettel, hú gondossággal, s ha netalán tapasztaljátok a közjótékonyosság segédforrásait fogyatkozni, az egyháznak, a vallás és tudomány virágait magában tartó e szent edénynek szükséges vizét szűkülni, ne vonakodjatok a kívánt segédforrásokat, a mennyei plánta virítására szükséges nedvet, még saját haszonérdekeitek feláldozásával is előszerezni, színtolyan igyekezettel, amint jelenleg törekedtek itten városotok közepette a földnek mély aknáiban is előkeresni azt a forrásvizet, mely testi éltetek fenntartására nélkülözhetetlen. Az igazi hitnek gyümölcse az a szeretet, mely nem nézi csak a maga hasznát, hanem mások hasznát is tekintetbe veszi.

Mindenek haszna a közügy, az egyház ügye az, mit a vizsgálószerk lelketekre köt, Atyámfiak! Ez ama mindenekfeletti fontos érdek, a szív,

a lélek legnemesebb érdeke, aminek komoly figyelemre méltatását ajánlja rokon kebleteknek főpásztori szöveg. Ez az egyik főérdek, tekintet, amelynek e szent helyen való felemlítése céljából történt főleg köztetek maradásunk, s elöttek való jelen fellépésünk, s e pillanatban úgy tetszik nekem, mintha ama jeruzsálemi első pünkösdi híveit látnám magam előtt, akik szívükben megindulva mondanak az apostoloknak: „Mit cselekedjünk, Atyámfiai, férfiak?” Vajha képes lehetnék e szent gyülekezet minden egyes tagjában én is, mint Péter apostol, teljes meggyőződést szerezni mondásaim valóságáról, hogy amit jelenteni bensőleg indítva érzem magamat, ahhoz nem férhet semmi kétség, s hogy ennél fogva lelkemnek egy igen nagy aggodalma nem ok nélkül támadott. Tudniillik: a közelebb lefolyt vizsgálat alkalmával világosan kitűnt, hogy az eklézsiának meglévő közjövődélem-forrásai a folyó szükség fedezésére éppen nem elegendők. Azt ugyan őszinte lélekkel s örömmel kell nyilvánítanunk, hogy nyolc évi számadást pontosan megvizsgálva úgy tapasztaltuk, hogy mindenütt a legszorosabb takarékoság elvei voltak követve, s általában mindenek ékesen és jó renddel folytak a keblitanács hű és gondos vezérlete alatt. Ámde a közelebbi jövődőt vévén tekintetbe, nem lehet nem aggódnunk, hogy a közügy embereinek, az erkölcsi és szellemi élet munkásainak múlhatatlanul szükségét kell szenvedniük, ha csak magukat a gyümölcsöző fákat — akarom mondani — a kevés tőke vagyont is fel nem áldozzátok a felmerülő szükség fedezésére. Azonban ezt ti, Atyámfiai! lehetetlen, hogy akarjátok, követeljétek, amidőn magatoknak egypár évig való megrovása, néhány filléreiteknek a hiány pótlására leendő szentelése által a bajon segíthettek. Hiszen itt nem is mások, nem idegen szűkölködők érdeke forog fenn, hanem tulajdon magatok haszna, saját egyházi közösségeitek, saját iskolátok jövőbeli virulhatásának magas érdeke! Higyétek el, szerelmeseim! hogy az apostol mondása szerint: „Az Isten megcselekszi, hogy a ti kegyes adakozásotok haszna ti reátok térjen; mert az Isten a jókedvű adakozót szereti.” Jézus szelíd szemrehányással monddta szunnyadó tanítványainak a küzdelmek ama nagy óráiban: „Így nem vigyázhattok velem egy óráig!” Rövid az idő, legfeljebb egypár esztendő a megpróbáltatások ideje, ameddig az anyaszentegyház egy párányi önmegtágadást, néhány fillérig való önmegrovást kívánhat minden hű tanítványától; e pillanati áldozatot, e szükséges napi táplálatot nem hiszem, hogy lenne csak egyetlenegy is Urunk Jézusnak e szent ekléziájában lévő hívei közül, aki megadni sajnállaná: mert kicsoda gyűlölje a maga testét, annál kevésbé a legszentebb érdekeinkről gondoskodó édesanyáét, az egyházét? Kicsoda volna, aki ne igyekeznék ekléziáját minden szükségeiben ápolni, gyámolgatni? Örökdjétek, vigyázzátok azért, kedves híveim, az igazi lételt, a ti lelketek üdvét adó anyának, az egyháznak nehéz küzdelmű óráiban, mely hasonló gyakran ama nagy szenvedőnek Gecsemáné-kertbeni küzdéséhez. Ne vigyáznátok-e Jézussal egy órácskáig? S ezzel ki van fejezve lelkemnek nehéz aggodalma, amelyben osztoznak velem mindnyájan ez eklézia s a keblitanács mélyebb belátású tagjai, kik a közügynek teljesebb virulását egész lelkükből óhajtják, de e részben is sajnosan érzik a termékenyítő harmat és eső szűk voltát, mint ez a kültermészet országában is terményeinkre nézve mostanság oly érzékeny hiány. De mintha a kellő szónak nyilván egy ily ünnepélyes körben való kifejezése által enyhülne szívem aggo-

dalma; mert hiszen anyaszentegyházunk oly lelkes híveihez szólok, akik oly sokszor már az elsők között álltak, midőn egyházunk fenntartása forgott fenn, s akik más eklézsiák felsegélyezésében oly hatályos módon szoktak részt venni. Vajon fognak-e vonakodni, ha csakugyan parancsolólag lép föl a szükség saját eklézsiájukat illetőleg, annak pillanati szükségeinek fedezésére néhány drachmát, sőt még siklust is áldozni, mint a jeruzsálemi egyház perselyébe Izráel minden istenfélő lelkes jó fia és leánya? Ki ne egyesitené nagyobb, kisebb erejét, talentumát lelki otthona, a Jézus anyaszentegyháza iránti jóltevőségben? Midőn a hitben s tudományban egyenként is lehetünk erősek, de oly dolgban, hol pénz a tényező, csak akkor vagyunk erősek, ha egyesülünk mindnyájan.

És immár, Atyámfiak! végzem első főpásztori s rokoni szózatomat hozzátok, végezzük egyszersmind köztetek való kedves tartózkodásunk idejét is. Fogadjátok szívből fakadott szavaimat úgy is, mint egy gyermeknek ápoló és nevelő édesanyjához, a torockói szent eklézsiához intézett szózatát. Adja az Isten, a mi gondviselő Atyánk, anyaszentegyházunk annyi hullám csapdosta hajójának erős oltalma, hogy szíves együtt-létünk, tanácskozásaink és intézkedéseink teremjék meg üdvös gyümölcsöket az erkölcsi és szellemi élet mezején. Mi forró szívünkbe zárva a ti kegyességetek s szerelmeitek kedves emlékeit a legdrágább kincsek gyanánt visszük el magunkkal s őrizzük változatlanul; úgy ti is tartsatok meg minket szíves emlékezetben. Az Úrnak áldása s az ő szerelmének gazdagsága nyugodjék tirajtatok. Legyetek egytől egyig, szerelmeseim, Istennek áldottai házatokban, hazatokban s egyházatokban. Ámen.

KRIZA JÁNOS

EGYHÁZI ÉLET

Egyházi Képviselő Tanács jún. 19-én tartotta második évnegyedi rendes ülését, melynek tárgysorozatán szerepeltek az elnökség jelentései, különböző bizottságok jegyzőkönyvei, a lelkészképzés, egyházkörök és egyházközségek valláserkölcsei és anyagi helyzetére vonatkozó kérdések és a Nyugdíjintézet ügyei. A tudományos lelkészképzés támogatása érdekében E.K. Tanács, dr. Mikó Imre főgondnok javaslatára, kívánatosnak tartja a doktori tanfolyam iránti érdeklődés fokozását.

Az E.K. Tanács ülését megelőzően az egyes kérdések véleményezésére ülést tartottak a missziói, gazdasági és pénzügyi bizottságok, valamint a Nyugdíjpénztár Vezető Tanácsa.

Lelkészerterkezetek. Lelkészerterkezteink június hónapban tartották meg II. évnegyedi közérdekű és teológiai üléseiket. A közérdekű értekezlet témája: A Szocialista Egységfront az egész nép akarategységének és cselekvésének a kifejezője. Egyházunk lelkészeinek, gyülekezeti szerveinek és híveinek kötelességei a helyi közügyi akciók támogatásában, hazánk anyagi és szellemi fejlődéséért c. előadás volt. A teológiai értekezletek a házassági megáldás szertartásának az egyes egyházközségekben gyakorolt rendjével és az egységes szertartás megalkotásával foglalkoztak. Az értekezleteken az egyházi központ részéről dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző, Sebe Ferenc előadó és dr. Szabó Árpád teol. tanár vettek részt.

Lelkésznevelés. A Teológiai Intézetben a II. félévi előadások máj. 30-án fejeződtek be. Időközben a húsvéti és pünkösti ünnepeken a II—IV. éves hallgatóink légációi szolgálatot teljesítettek a különböző egyházközségekben. A *vizsgaidőszak* máj. 31.—jún. 20. között volt; hallgatóink többsége eleget tett vizsgai kötelezettségének. A *jún. 22-én tartott évzáró istentiszteleten* dr. Kovács Lajos püspök prédikált. Aznap este volt az intézet *évzáró ünnepélye*, melynek keretében dr. Rapp Károly rektor részletesen beszámolt az 1974—75. tanévről, ezt követte a tanulmányi munkában kitűnt hallgatók jutalmazása, valamint a verseny- és pályadíjak kiosztása.

Szakvizsga. Jún. 23. és 28. napjain szakvizsgát tettek Szabó Zoltán és Szombatfalvi József IV. é. hallgatók.

Lelkészképesítő vizsga. Az Egyház Lelkészképesítő Bizottsága előtt lelkészképesítő vizsgát tettek és lelkészi oklevelet szereztek: Farkas László sinfalvi, Kovács Sándor marosvásárhelyi, Nyitrai Csongor csokfalvi és Száva Péter csikszeredai gyakorló segédlelkészek.

Gyakorló segédlelkészi szolgálatra küldettek ki a szakvizsgát tett hallgatók a jún. 29-én tartott istentisztelet keretében.

A *felvételi vizsga* az intézet I. évfolyamára júl. 10—18. napjain volt.

Énekevezérképesítő vizsga. Április 26-án Fülöp József, az énlaki és 30-án Balázs Mózes, az úrmösi egyházközség tagja énekevezérképesítő vizsgát tettek.

Felekezeti teológiai konferencia

Az ortodox és protestáns teológiai intézetek jún. 4-én Kolozsvárt tartották f. é. első felekezeti teológiai konferenciájukat. Ez alkalommal három értekezés hangzott el: dr. Dumitru Popescu tanár (Bukarest) *Az egyház és a népek függetlenségi törekvései*, Dumitru Abrudan lektor (Nagyszeben) *Bizonyoságtétel Jézusról napjainkban* és dr. Hans Klein előadótanár (Nagyszeben) *Új irányzatok és törekvések a mai teológiában* címen. Az előadásokat részletes megbeszélés követte.

Az ülésen felszólalt dr. Kovács Lajos püspök is; üdvözölte a konferenciát, kijelentvén, hogy bár egyházunk nem tagja az Egyházak Világtanácsának, örömmel veszünk részt a hazai ökumenikus gyűléseken, hogy ezáltal is, Jézus kettős parancsát követve, hozzájáruljunk hazánk szellemi és anyagi értékeinek gyarapításához.

Tagja vagyunk az Unitárius Világszövetségnek (IARF), mely négy bizottságban fejt ki munkáját: 1) A keresztény ember a mai világban; 2) A modern világ vallási értelmezése; 3) A világvallások dialógusa; 4) Béke, igazság és az emberi jogok. 1975. augusztusában Montrealban (Kanada) tartandó világkongresszus fő témája „Egységünk a különbözőségekben“ lesz. Egyházunk képviselői is jelen lesznek, és ismertetni fogják hazánk egyházainak gazdag ökumenikus munkáját.

Az előadásokat és hozzászólásokat Antonie Ploieşteanul bukaresti pátriárkatusi vikárius értékelte ki. Beszédéből kiemeljük az alábbiakat: Azok a témák, melyekről itt hallottunk, egyházi vonatkozásban nagy jelentőséggel bírnak. Ami a különböző modern teológiai irányzatokat illeti, felhívja a figyelmet azok komolyságára. Ezek az irányzatok a második világháború utáni idők válságának eredményei, ezért lehet nevezni a válság teológiájának is. Ez a válság jelentkezik az embernek embertársától való elidegenedésében, egymástól való eltávolodásában; mind ezért mi keresztények is felelősek vagyunk. Az új teológiai irányzatok önkritikaként jelentkeznek, sok alázattal, de sok bátorsággal is. A régi teológiák bűnbánata ölt testet az új irányzatokban, melyeknek egységes jelszavuk az ember megújulásának elősegítése. Ez a magyarázata egyes

szekták fellendülésének, melyek a tiszta teológiához való visszatérést hirdetik, elhatárolva magukat mindattól, ami ma a világban történik. Ezeket az izolációs törekvéseket nem helyeseljük, éppen úgy nem, mint azt a teológiát, mely falak közé zárkózva a dogmák világába zárja Istent, és nem mond semmit a mai élet realitásairól. A történelmi egyházaknak is felül kell vizsgálniok teológiájukat, és keresniök kell az új, helyes tájékozódást, úgy, ahogyan tették Bonhoeffer, Moltmann és Martin Luther King; és látnunk kell a „*Rerum novarum-tól a Populorum progressio-ig*“ a nagy változásokat a római katolikus egyház életében is. A román ortodox egyház megtalálta a helyes orientálódás útját, ahogyan azt Justinian pátriárka az *Apostolatul Social* című művében lefektette. Azt is tudjuk, hogy a divatos teológiai irányzatok egyszer kimennek divatból, amikor mindazok a tényezők megszűnnek, melyek ezeket létrehozták. A felszabadulás teológiája nem azonos a „feketék teológiájával“, hanem Latin-Amerika terméke. Ez a teológia a kereszténységet azonosítja a politikai szabadsággal, szolidaritást hirdet a kizsákmányoltakkal; elképzelése szerint a felszabadulás hasonló a bibliai nép egyiptomi fogságból való szabadulásához.

Egy másik irányzat a forradalom teológiája, mely ha kell, erőszakkal keresi a felszabadulást. Azért nevezzük így, mert a forradalom szükségét hirdeti a kereszténységen belül, a keresztények között. Igaz, ezekkel szemben sokan hirdetik, hogy a teológia legyen mentes minden forradalmiságtól, e világban csak az érték- és liturgiai teológiának van helye. Erre a forradalom teológiája így válaszol: a kizsákmányoló és elnyomó nagy keresztény hatalmak miért nyomják el a dolgozókat különösen Amerikában? Be kell ismernünk, hogy súlyos hibák voltak és állanak még ma is fenn, még sokféle a világon a szabadság, az egyenlőség, az egység csak álom a súlyos elnyomással szemben! Ezért van helye — hirdetik ők — a forradalom teológiájának!

És beszélünk kell a fenti irányzatok nyomán létrejött „feketék [néger] teológiájáról“ is. Ez az irányzat súlyos ítélet az észak-amerikai kereszténység felett; válasz a megalázásra és elnyomásra; tiltakozás is, harag is, gyűlölet is egyben. Jellemző, hogy maga Moltmann is feladva a reménység teológiáját, hozzájuk csatlakozott. A négerök most és nem a jövő században akarják jogukat elnyerni. És ha ez megvalósul — felvetődik már most a kérdés —, mi lesz a „négerök teológiájával?“, hiszen amiért létrejött — megvalósult. Fájdalmas és szomorú valóság az, amit a négerök világa elénk tár, és hisszük, hogy teológiai felfogásukban meg fogják találni a helyes utat, miután társadalmi harcaikat sikerrel megvívták.

Vessünk most egy pillantást Afrikára, ahol szintén több teológiai irányzatról beszélhetünk. Az afrikai teológia alatt az egész fekete kontinenst értjük, kivéve Dél-Afrikát, ahol az elnyomás a fő politikai eszköz, keresztény jelszó alatt. Ott csakis az elnyomás teológiájáról lehet beszélni. Azt is ki kell hangsúlyoznunk, hogy az afrikai teológia nem azonos sem a négerök teológiájával, sem a felszabadulási, sem a forradalmi irányzattal. Afrikában sokféle vallás létezik, melyek dialógusban állnak egymással, mint pl. a kereszténység és az iszlám követői. A kereszténység behatolása Afrikába egy olyan állandó folyamat, mely dialógusban áll a helyi tradíciókkal, és így fennáll az a veszély, hogy túl sok pogány elem fog a keresztény vallással keveredni, ez pedig a kereszténység belső lényegének megváltoztatását idézheti elő. Ezt a teológiai

jelenséget átmenetinek kell tekintenünk, melynek helyét idővel az örök evangélium tanítása fogja elfoglalni. Ez a tanítás hitünk szerint nem lehet más, mint az Isten és az ember szolgálatának teológiája, bizonyoságtevés arról, hogy szolgáljuk a világ és napjaink kérdésének megoldását: az ember egyenlőségét, testvériségét és az egymáson való kölcsönös segítséget. Uralkodás és elnyomás helyett győznie kell a szolgáló szeretetnek. Szolgálni Istent és felebarátot: e kettő egységes és szétválaszthatatlan feladata minden keresztény egyháznak, ez az út, ahol felekezetre való különbség nélkül találkozhatunk. Ez a mai idők teológiájának fő jellemzője. Ezért volt lényeges e kérdést itt felvetni, hogy felebredjen bennünk a keresztény felelősség tudata, és elinduljunk teológiai felfogásunk újraértékelésének közös útján. Mi az egyházak és a teológia feladata? Legyen az forradalmi vagy ellenforradalmi? Sajnos a történelem azt mutatja, hogy az egyházak éppen akkor hangoztatták, hogy nem politizálnak, amikor az elnyomottakért kellett volna kiállniok! Szerintük maga Isten is az elnyomók mellé állott. És így a vallás a maradiság és reakció köntösét öltötte magára. Ezek a vádak az egyházak ellen jogosan hangzottak el. A teljes keresztény igazság napfényre hozatala mindannyiunk feladata. Éppen ezek az új teológiai irányzatok: a felszabadulás, a forradalom, a négerék, a béke és a rehabilitáció teológiája komoly figyelemzértések múltbeli hibáinkra és mulasztásainkra vonatkozóan. Ezért komoly vizsgálódással kell ezeket az irányzatokat tanulmányoznunk, mert a kérdések mélyén a hívő emberekről, elnyomott lelkekről van szó, akik felé végre az egyházaknak is kell legyen szavuk, valami biztató mondanivalójuk. Az egyházak benne élnek a társadalomban, és kell tudniuk tájékozódni a felnőtté lett emberiség ezernyi problémái között. Minden egyház vegye tanítását a szentírásból, Jézus evangéliumából, és úgy tanítson, hogy mindig és minden körülmény között: egyház és teológia maradjon. E határokon belül sohasem volt annyi elvégzendő feladatunk, mint éppen napjainkban. Tartozunk tehát bármelyik felekezeti kötelekébe, legyen közös ökuménikus feladatunk, hogy minden emberben a testvért, a felebarátot lássuk. E ponton megszűnik minden felekezeti vonásunk, mert az életet, az embert szolgáljuk. Biztosak lehetünk, hogy a társadalom pozitívan fogja értékelni az olyan teológiát, mely a haladást és a hívő emberek boldogságát szolgálja az egész világon.

Dr. Izsák Vilmos

Személyi változások

Kinevezés. Rendes lelkészi minőségben kinevezést nyertek: Ferencz Gábor máj. 1-től a torockói, jún. 1-től Benedek Sándor a kolozsvárnapocai, Fodor György aug. 1-től a petrozsényi és Forró Tamás aug. 1-től a csegezi egyházközségbe. Gyakorló segédlelkészi minőségben aug. 1-től Szabó Zoltán a bágyoni és Szombatfalvi József a csehétfalvi egyházközségbe küldetett ki.

Áthelyezés. Száva Péter segédlelkész aug. 1-től áthelyezést nyert a brassói egyházközségből Csíkszeredába.

Énekvezéri kinevezés. Meghívás alapján Andrási Dénes jún. 1-től Ravába rendes énekvezérnek neveztetett ki.

Nyugalomba vonult máj. 1-től, 42 évi szolgálat után dr. Úrmösi Károly, aki az egyházi központban a gazdasági-jogi előadó munkakört töltötte be. Megelőzően az Unitárius Teológiai Kar tisztviseelője, majd a Nyugdíjpénztár főkönyvelője volt. Hűséges szolgálataért az E.K. Tanács köszönetét fejezte ki.

Lemondás. Veszeloyszky Iván székelykáli segédlelkész ápr. 15-től lemondott állásáról és világi pályára lépett.

Lelkész-kibúcsúzó ünnepély. Benedek Sándor bágyoni esperes-lelkész 17 évi szolgálat után, jún. 8-án búcsúzott ki egyházközségéből, hogy elfoglalja új szolgálati helyét a kolozsvár-napocai egyházközségben. Az 1Kor 13, 3—8 alapján tartott prédikáció után dr. Kovács Lajos püspök az egyház nevében méltatta Benedek Sándor hűséges gyülekezetépítő szolgálatát. Csép József jegyző az egyházközség és Kiss Zoltán a köri lelkészek nevében mondtak köszönetet a távozó lelkész közel két évtizedre terjedő munkájáért. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

Lelkész-beiktató ünnepélyek

A *homoródújfalvi egyházközség* ápr. 6-án tartotta meg Vass Mózes újonnan kinevezett lelkészének beiktatását. A lelkészi kinevezést Andrási György körü jegyző olvasta fel; ezután az új lelkész mondta el beköszöntő prédikációját Jn 4,24 alapján. Hivatalába ifj. Báró József esperes iktatta be. Vass Mózes lelkészt köszöntötték: Sebe Ferenc tanácsos az egyházi központ, Albert József gondnok, Birtalan Albert, Sándor Irma és Benedek Jakab az egyházközség, id. Vass Dénes lókodi gondnok a szülőfalu és Végh Mihály a körü lelkészek részéről.

A *torockói egyházközség* máj. 11-én rendezte meg új lelkészének, Ferencz Gábornak beiktatóját. A kinevezési iratot Lőrinczi Károly jegyzőhelyettes olvasta fel, ezt követte az új lelkész beköszöntő prédikációja 2Kor 6, 3—13 alapján. A beiktatást Benedek Sándor esperes végezte. Az üdvözlések során Ferencz Gábert köszöntötték: dr. Mikó Imre főgondnok az egyházi központ, Benedek Ágoston és Sándor Bálint a körü lelkészek, Bartha József, Czupor Andrásné, ifj. Bartha Gyula, Simándi Anna, Botár Sándor és Czupor Ilona az egyházközség részéről.

Mindkét beiktató ünnepély szeretetvendégséggel fejeződött be.

A *kidei egyházközség temploma kijavítását* a máj. 25-én tartott istentisztelet keretében ünnepelte meg, amikor is dr. Kovács Lajos püspök prédikált és fejezte ki elismerését a gyülekezet áldozatkészsége fellett. Püspök afiát köszöntötték: Fülöp Elemér lelkész az egyházközség, Cheresteşiu Vasile és Biró László lelkészek az ortodox és r. kat. egyházközség nevében. Az ünnepélyt szeretetvendégség zárta be.

Kriza ünnepélyek. A marosvásárhelyi egyházközség ápr. 27-én tartott istentisztelet keretében emlékezett meg Kriza János halálának 100. évfordulójáról. A szószéki szolgálatot Kolcsár Sándor esperes-lelkész végezte, Kriza Jánosról dr. Kovács Lajos püspök tartott felolvasást. Az ünnepély műsorát az egyházközség énekkara, Kozma Mátyás orgonaszáma és népballadák előadása egészítette ki.

Nagyajta máj 19-én, az esperesi vizsgálószéki istentiszteleten áldozott Kriza János emlékének. Török Áron köri jegyző prédikációja után Gál Jenő lelkész méltatta a falu szülöttjét. Az ünnepély keretében énekelt az egyházközség énekkara; a gyülekezeti tagok népballadákat és Kriza-verseket adtak elő. Az emlékünnepély Kökösi Kálmán esperes beszédével ért véget.

A kolozsvár- napocai egyházközség jún. 5-én emlékezett meg volt lelkészéről. Az istentisztelet szószéki szolgálatát dr. Szabó Árpád tanár végezte. Ezután dr. Kovács Lajos püspök tartott előadást Kriza Jánosról, majd Péterffy Gyula zenetanár orgonaszáma, az egyházközségi kórus éneke és népballada-előadása tették teljessé a megemlékezést.

Az Országos Békevédelmi Bizottság megküldötte dr. Kovács Lajos püspöknek a Béke-Világtanács emlékérmét a béke világmozgalom 25. évfordulója alkalmából.

Az angol unitárius egyház rendes évi főtanácsi ülését a liverpooli egyházközségben tartotta ápr. 7—11. napjain. Ennek keretében ünnepelték meg a Brit és Külföldi Unitárius Társulat — az első egyházi szervezet — megalakulásának 150. évfordulóját. Főtanács az egyház új elnökévé E.D. Davies lelkészt választotta meg.

Az amerikai unitárius univerzalista egyház jún. 27—29. napjain Minneapolisban tartott rendes évi főtanácsi gyűlés keretében ünnepelte meg az Amerikai Unitárius Társulat megalakulásának 150. évfordulóját. A Főtanács egyik határozatában arra kéri az Egyesült Államok kormányát, hogy állandóan harcoljon a chilei nép emberi és demokratikus jogainak helyreállításáért.

Dr. Albert Klein evangélikus püspök a teológiai intézetben ápr. 26-án előadást tartott a *Szentlélekben való hit* címen.

A Teológiai Intézet külföldi látogatói. Április 1—2. napján D. Aimo Nikolainen helsinki evangélikus püspök és dr. Ilman Soison Soininen teol. tanár máj. 8—10-én D. dr. Jan de Graaf utrechtli teol. tanár és Hink van de Graaf lelkész meglátogatták az intézetet, előadást tartottak a hallgatónak, és eszmecserét folytattak a tanári karral időszerű teológiai kérdésekről.

Június 21-én D. Philip Potter, az Egyházak Világtanácsának főtítkára kereste fel az intézetet. A főtítkárt elkísérték Antonie Ploieşteanul püspök, Ion Bria ortodox teol. tanár, egyházának megbízottja az EVT genfi központjában, valamint D. Teofil Herineanu kolozsvár-napocai érsek és dr. Vasile Coman váradi ortodox püspök. Az intézet dísztermé-

ben a vendéget D. Papp László nagyváradai református püspök mint a Református Zsinati Tanács elnöke üdvözölte. Dr. Rapp Károly rektor tájékoztatta az intézet szervezetéről és munkájáról. P. Potter főtktár megtekintette az intézet könyvtárát is. Az ünnepségen s azt követően a Teofil Herineanu érsek által adott ebéden, valamint a jún. 30-án Justinian pátriárka által rendezett díszvacsorán egyházunk részéről dr. Kovács Lajos püspök is részt vett.

Az Egyházak Világtanácsa nov. 23.—dec. 10. között tartja Nairobi-ban (Kenya) ötödik nagygyűlését, melynek témája: *Krisztus felszabadít és egyesít.*

UNESCO legújabb kimutatása szerint a múlt évben a Bibliát 197 nyelvre és dialektusra fordították le.

Hadházi Sándor ny. tanár, volt tanker. főigazgató, 81 éves korában, május 15-én elhunyt. Kolozsvár-Napocán temették el máj. 20-án a házsongárdi temetőbe.

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön és a szocialista országokban évi 70 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az Egyházi Központban (3400 Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

A magyarországi olvasók a Posta Központi Hírlapiroda külföldi előfizetési osztályánál — Budapest VII., Lövölde tér 7. sz. a. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országból az ILEXIM-Departamentul Export-Import Presă, București, Calea Griviței nr. 64—66. R. S. România P. O. Box 2001 TELEX: 011631 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM-Departamentul Export-Import Presă București, Calea Griviței nr. 64—66, R. S. România P. O. Box 2001 TELEX: 011631 címre fizetendő be.

KÖNYVSZEMLE

Mays, John B.: Urban problems and moral issues (Urbanizáció és erkölcsi kérdések). The Essex Hall lecture, 1975. London. The Lindsey Press.

Az angol társadalom alapvető kérdéseit tárgyaló etikai tanulmány. Szerzője — ismert szociológus, a liverpooli egyetem tanára — a társadalmi valóság vizsgálatából jut arra a megállapításra, hogy a nyugati tőkés társadalom válságban van. Ennek megnyilvánulásai közül kiemeli a szegénységet, a munkanélküliek, munkaképtelenek, árvák és öregek súlyos helyzetét, akiknek többsége emberhez nem méltó körülmények között él. És nem utolsó sorban foglalkozik az ifjúság kérdésével, megállapítása szerint a társadalom vajmi keveset tett, hogy a fiatalok gazdasági és társadalmi életkörülményeit megjavítsa s őket felelős társadalmi életre nevelje. Jelentkezik a válság a közösségi élet bomlásában és a lelki-szellemi élet sorvadása terén is. Ma mind többen és többen vonulnak vissza a maguk zárt kicsi világába; a közösség kérdéseivel nem foglalkoznak, s életük irányítását átengedik az ún. hivatásos társadalomvezetőknek, akiknek nincs erkölcsi alapjuk.

Mays társadalomvizsgálatában arra a végső megállapításra jut, hogy a válság megszüntetésének csak egy módja lehetséges: a társadalom strukturális újjáépítése erkölcsi alapon. Ez pedig egy olyan új társadalmat jelent, melyben az embereket azért becsülik, amik, nem pedig azért, amit birtokolnak. Itt látja a szerző az unitarizmus emberszolgálatának nagy lehetőségét és etikai igazolását.

Mays J. B. tanulmányát az angol unitárius egyház adta ki, mint a Főtanács alkalmával tartott Essex Hall előadást.

A stream of light (Fény-folyam). A sesquicentennial history of American Unitarianism. Edited by Conrad Wright. Boston, American Unitarian Association, 1975.

Az amerikai unitáriusok 1825. V. 25—26. napján alakították meg Bostonban az *American Unitarian Association* — Amerikai Unitárius Társulat — néven ismeretes első egyházi szervezetüket „a tiszta kereszténység érdekeinek előmozdítására és hitelveinek terjesztésére“. Ennek a korszakalkotó eseménynek 150. évfordulójára készült ez a gyűjteményes történeti munka.

A kötet az amerikai unitarizmus 150 éves történelmét mutatja be. Új történelmi szemlélet alapján tárgyalja az unitárius mozgalom kialakulását, belső és külső vitáit, a szervezet kialakításaért folytatott küzdelmet, az elmélet és gyakorlat harcát, az útkeresést, hogy az unitárius vallást minél közelebb lehessen hozni az emberhez és a fejlődő élet szolgálatába állítani. A könyv szerzői ismert unitárius történészek: dr. Conrad Wright, Dr. Charles C. Foreman, dr. Daniel Walker Howe, dr. David B. Parke, dr. Carol R. Morris. A kötetet gondozta és az előszót írta C. Wright harvardi egyetemi tanár.

Oscar Wilde mondotta, hogy „a történelem nem ismétli meg önmagát, de a történészek egymást ismétlik“. Ebben az esetben elmondhatjuk, hogy a könyv írói nem ismétlik a múlt történéseit. Tudják ugyanis, hogy az idők változnak és a változással együtt jelentkezik a múlt és jelen új értelmezésének igénye is. Hogy eleget tegyenek ennek a szükségnek, az egyes tanulmányok szerzői nem elégedtek meg a tények egyszerű összegyűjtésével és felsorolásával, hanem próbálják azokat megérteni és újraértékelni. Egyben feleletet keresnek arra is, hogy a múlt értékei mit jelentenek számunkra és milyen kötelességeket rónak reánk, egyénekre, gyülekezetekre és egyházra. A 150 éves küzdelmes múlt egyszerű hívei és kiemelkedő személyiségei napjaikban tanúbizonyságot tettek hitükről és cselekedeteikről.

„*Ieșit-a semănătorul . . .*“ (Íme, kiment a magvető) Predici la duminicile și praznicile de peste an pentru practica omiletică. Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1974. 335.

A kötet szazegy prédikációt tartalmaz az év minden vasárnapjára és ünnepnapjára. Az egyházi beszédek mellett még három dolgozatot találunk az ünnepek jelentőségéről, a vasárnapról és a nagy ünnepekről. Az előszót, továbbá három prédikációt és az ünnepek jelentőségéről szóló tanulmányt dr. Nicolae Corneanu érsek írta. A prédikációk szerzői között találjuk dr. Nicolae Mladin nagyszebeni érseket, Vasile Coman, Irineu Crăciunaș és Emilian Birdaș püspököt, három főapátot, kilenc teológiai tanárt és harminckilenc esperes és pap nevét. A prédikációgyűjtemény egyik fő célja az, hogy tükörként adja vissza a bánáti érsekség papjainak homiletikai munkásságát. Minden prédikáció nyomtatásban már megjelent, legtöbb a *Mitropolia Banatului* c. havi teológiai folyóiratban.

Dr. Nicolae Corneanu érsek az előszóban a pap egyik fő feladatául jelöli meg az evangélium hirdetését: „Elmenvén e széles világra, hirdesétek az evangéliumot minden teremtésnek“ (Mk 16, 15). Ez pedig Jézus tanításának a mai életben való alkalmazását jelenti. A személyes példaadás mellett a jó szó olyan, mint a jó mag, ez viszont a lelkésztől alapos tudást, állandó készülést, hozzáértést és teljes odaadást kíván. A prédikációk nem minták kívánnak lenni, hanem segítség teológusoknak és papoknak mindennapi templomi szolgálatukban. A beszédek útmutatást adnak, hogy miképpen kell alkalmazni és közelebb vinni Jézus tanítását a hívek lelkéhez.

A prédikációk címei a feldolgozott tanítás tartalmát jelzik. A sajátosan ortodox kérdések mellett hittani, de főleg etikai kérdések szere-

pelnek. Jellemző témák: az anya szíve, munka és imádság, a szülők tisztelete, a közösség iránti kötelesség, a keresztény szeretet, az önzés bűne, önfeláldozás, alázat, tökéletesség, megbocsátás stb.

A kötet hittani orientációját a szolgálat teológiája képezi. Minden prédikációban kifejezést nyer az a tanítás, hogy üdvösségünk elengedhetetlen feltétele: felebarátunk, a közösség és Isten önzetlen, hűséges szolgálata. Ez a jézusi evangélium, melynek hirdetésére, itt és most, elhívást és megbízást kaptunk.

Carte de rugăciuni — Imakönyv. Oradea, 1974. 310 l.

A nagyváradi ortodox püspökség kiadásában jelent meg, román és magyar nyelven. Vasile, Nagyvárad ortodox püspöke, az előszóban az ima tömör teológiai jelentését nyújtja. A kétnyelvű imakönyv kiadását az ebbe szükségessé, hogy a püspökséghez tartozó ukrán hívek kérték, készítsenek számukra egy román és magyar nyelvű imakönyvet, hogy azt mindenki megérthesse. A kiadás ezt a kívánságot teljesíti, „tudván azt, hogy Isten minden nyelvet megáldott és minden hívő saját anyanyelvén dicsérheti az Urat“.

Az imakönyv az Ortodox Egyház legjelentősebb imáit tartalmazza: reggeli, nappali és esti, valamint a különböző alkalmakra előírt imádságokat. De megtaláljuk benne azokat a közös imákat is, melyeket a templomban, az istentisztelet alkalmával mondanak, úgyszintén az elhunytakért mondott imákat. Mindezek mellett az imakönyv tartalmaz egyházi előírásokat és tanácsokat a bűjttel, a halottakról való megemlékezéssel és az egyházi ünnepekkel kapcsolatban, valamint egyházi énekeket.

Az imádság a vallásos ember legegyszerűsebb lelki szükséglete. Ennek kielégítésében látják a kiadók imakönyvük célját: „Az ima által szívünket és elménket visszük a mi mennyei Atyánk elé, és arra kérjük, hogy adja meg nekünk mindazt, amire úgy lelkünknek, mint testünknek szüksége van. Ugyanakkor dicsőítjük Őt és hálát adunk neki, hogy gondot visel ránk.“

Az imádság azonban nemcsak Isten és hívő ember közti kapcsolat megteremtésének és elmélyítésének az eszköze. „Az ima közelebb visz minket Istenhez, de ugyanakkor felebarátainkhoz is, akikkel együtt élünk. Az imán keresztül vallomást teszünk arról, hogy ugyanazon mennyei Atya gyermekei vagyunk.“

Az imádság csak egyik része a vallásnak, a hit cselekedetek nélkül halott. A szeretet a legszebb imádság. Ezt vallja az imakönyv is, amikor arra hívja fel a híveket, hogy „imáinkat erős hittel és tiszta szívvel végezzük, anélkül, hogy valami olyat kérjünk, amiből másnak kára lenne. Mindenekfelett szükséges, hogy imáinkat jócselekedetek kövessék. Ezzel Isten akaratát teljesítjük.“

Szabó György: Abafáji Gyulay Pál. Humanizmus és reformáció sorozat 3. kötete. Budapest, Akadémiai kiadó. 1974, 146.

A Magyar Népköztársaság Irodalomtudományi Intézete Reneszánszkutató Csoportjának harmadik kötete a XVI. század ismert tragikus sorsú világi humanistájának, Gyulay Pálnak életét és munkásságát írja le. Akárcsak a sorozat második kötete (Dán Róbert: Humanizmus, refor-

máció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon), melynek záró fejezetében Bogáti Fazekas Miklós unitárius lelkész és zsoldárköltő életrajzát és műveit mutatja be, Gyulay Pál életrajza is igen fontos az unitárius egyház- és művelődéstörténet szempontjából.

Szabó György magas tudományos szinten megírt műve három fejezetre oszlik. Az első fejezetben a szerző elkülöníti egymástól a három azonos nevű kortárs Gyulay Pál életrajzi adatait, majd Abafáji Gyulay Pál kisebb humanista tanulmányait és ifjúkorát tárgyalja. A második rész a lengyelországi éveket elemzi, mikor is Gyulay Báthory István szolgálatában állott és könyvet írt a lengyel király hadjáratáról, majd egy igen fontos levelet küldött Sibrik György váradi kapitánynak. A harmadik rész (Újra Erdélyben) Gyulay Pál politikai felemelkedését, irodalompartolását, végül tragikus halálát ismerteti. A függelékben helyet kaptak Gyulay Pál humanista művei, levelei és néhány életére vonatkozó oklevél.

A nem nemesi származású Gyulay Pál születési helye és éve ismeretlen. Az első Gyulayra vonatkozó adat 1565-ből származik, amikor az ifjúvá serdült literátus Gyulay, a kolozsvári kollégium más tanulóival együtt, verset ír a Heltai kiadásában megjelent Bonfini Mátyás királyról írt művének előszavába. A hazai iskolák elvégzése után tanulmányait több unitárius diáktársával, Hunyadi Demeterrel és Pécsi Jánossal együtt Olaszországban folytatja. Az itáliai tanulmányok költségét a Blandratát és Dávid Ferencet, nemkülönben hitújítási munkálkodásukat támogató Bekes Gáspár fedezte, aki ebben az időben mint János Zsigmond bizalmas embere és mint tanácsúr, már hatékony tényezőnek számított az ország politikai életében. Gyulay első ismert külföldön írt levelét régi barátja, az erdélyi unitárius egyház későbbi püspöke, Hunyadi Demeter 1571-ben hozta haza. A padovai egyetem elvégzése után, ahol filozófiai és orvostudományi ismeretekre tett szert, a fiatal Gyulay Pál az unitárius egyház János Zsigmond halála utáni főpatronusának, a román származású Bekes Gáspár titkára és bizalmas embere lesz. Ami a vallási hovatartozását illeti, Szabó György leszögezi, hogy „az aktuális erdélyi vallási kérdések vizsgálata során Gyulay — Hunyadi Demeterrel és Pécsi Jánossal együtt — eljutott a lélek halhatatlanságának tagadásáig“ (15).

Miután Bekes Gáspár meghódol egykori ellenfelének, a lengyel királynak, Gyulay Pál is Báthory István szolgálatába lép. Ekkor részt vesz a király danckai hadjáratában, ahol nemességet szerez, majd egy latin nyelvű versben dicsőíti királya oroszországi hadjáratát. Már lengyelországi tartózkodása alatt is gyakran jár Erdélyben, ahol a jezsuita-ellenes unitáriusokkal rokonszenvező Gyulay 1585-ben megismerkedik Jaques Bongars francia hugenotta humanistával.

Erdélybe való végleges hazatérése után Gyulay felelős politikusként sem tagadta meg régi unitárius elveit, és különböző ürügyeket keresett és talált a hitújítók védelmének érdekében. Gyulay később a fejedelem főkamaraosa lett, és Erdély különböző vidékein több birtokot szerzett. A jezsuita rend 1588. évi kiutasításában fontos szerepet játszott. Levelezésben állott Squarcialupus Marcelussal, a fejedelem unitárius vallású orvosával és Gerendi Jánossal, az unitárius értelmiségieket támogató Torda megyei főispánnal. Miután Báthory Zsigmond és Báthory Boldi-

zsár ellenségeivé váltak, Gyulay Pál vagyonának egy részét a kolozsvári unitárius kollégiumra testálta.¹

Gyulay Pál 1592 év végén az udvari intrika áldozata lett. Báthory Boldizsár, a fejedelem beleegyezésével, a fogarasi várórség embereivel december 10-én reggel 6 órakor megrohanta Abafáját, a zsoldosok a meglepett Gyulayt a szó szoros értelmében darabokra vágták.

Szabó György értékes tanulmánya kellően bizonyítja, hogy Gyulay Pálban egy jeles humanista és kiváló költő veszett el. A kolozsvári unitárius kollégium egykori tanulója ugyanakkor egyháza hűséges támasza és gyámolítója volt a János Zsigmond halálát követő nehéz időkben. Meggyilkolása összefüggésben állott az erdélyi protestantizmus és ezen belül az unitáriusság tervszerű üldözésével.² A jezsuiták befolyása alatt álló Báthory Zsigmond minden eszközzel harcolt a protestáns többségű nemesség ellen, melynek egyik illusztris és művelt tagja éppen Gyulay Pál volt. Az unitárius nemesség felmorzsolása előkészítette a talajt a XVII. században bekövetkező tömeges unitárius áttérítésnek és az ún. „majores pars” pereknek.

Szabó György Gyulay Pál-monográfiáját haszonnal forgathatjuk mind gazdag kulturális, mind politikai és történeti vonatkozású tartalma miatt.

S. P.

Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Válogatta és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza, fordította Rákos Sándor. III. kiadás. Bpest 1974. 352 l.

A két részből álló munka értékes válogatást nyújt a sumér-akkád irodalom kincsestárából. Az első rész, a *Gilgames* az eposzokat — az emberiség minden valószínűség szerint első, de máris remekművű eposzait —, az *Agyagtáblák üzenete* pedig a vallási, bölcséleti és lírai költészet fennmaradt emlékeit öleli fel.

Gilgames i.e. a III. évezred elején élt, Uruk sumér városállam királya volt. A „kétharmadrész isten és egyharmadrész ember” személye körül mitikus elbeszélések alakultak ki, melyeket az akkád költészet egy nagyszabású kompozícióba, a Gilgames-eposzba foglalta. Több változata ismeretes, az utolsó az i.e. I. évezred elején készült. Legteljesebb formában XII táblából áll, mely Assurbanipal ninivei téglakönyvtárának múlt századi feltárása során került napvilágra.

Az eposz Gilgamesnek halhatatlanságra törekvő életét beszéli el. Miután barátja, Enkidu meghal, Gilgamesben halálfélelem támad: „Félek... rettegek a halál szelétől, menekülnék, elfutnék tőle, de érzem, mindenütt utolér...” (X. tábla). Hosszú bolyongás után meggyőződik ar-

¹ Gyulay Pál 1592-ben keltezett végrendeletében ezer forintot hagyakozik „az kolozsvári és székelyvásárhelyi scholákban tanuló szegény deákok segítségére”. Az alapítvány kezelését a felvilágosult gondolkozású Gyulay a két város bírájára bízta, és csak másodsorban, az esetben, ha a bírák ezt nem vállalnák el, gondolt arra, hogy „az kolozsvári és vásárhelyi plébánosok tanácsából lássák az scholák, kire bizzák”.

² Ezért érthető a főellenség, Carillo jezsuita atya, a tragédia előidézői egyikének diadalérzése, aki 1592. december 13-án jelenti Aquavira bíborosnak, hogy miután Gyulayt és Gálffyit eltávolították az udvarból, sor kerül a jezsuiták visszahívására.

ról, hogy az ember kikerülhetetlen sorsa a halál. Az elérhetetlen halhatatlansággal szemben a küzdelemben és az alkotó tevékenységben találja meg az élet értelmét.

A Gilgames-eposz legismertebb része a XI. táblán fennmaradt vízözön mítosz, melyet a halhatatlan Utnapistim mesél el Gilgamesnek.

Az eposz befejezetlen, a két barát — Gilgames és Enkidu — beszélgetésével ér véget a XII. tábla szövege. A mezopotámiai bölcsélet szólal meg Enkidu megállapításaiban. Az alvilágban — szerinte — sivár, vigasztalan az élet. De az, aki hősként halt meg, becsületben részesül. A halál után is csak az semmisül meg igazán, aki élőként sem volt méltó arra, hogy éljen.

Az *Agyagtáblák üzenete* a sumér-akkád költészet emberközelségét tükrözi imák, himnuszok, példabeszédek, szerelmes versek, dalok, varázsigék formájában. Minden darabja gyönyörködtet és tanít.

A fordító megőrizte az archaikus költészet hangját és frissességét. Rákos Sándor nemcsak az egyes sorokat, képeket, hasonlatokat ültette át, hanem sikerült lefordítania azt is, ami mindezeknek alapja: a gondolkodás- és szemléletmódot, és ezzel elérhető közelségbe hozta ezt az időben és térben távoli világot.

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Anul 81

Nr. 2—3
CLUJ-NAPOCA

1975

CUPRINSUL

Sărbătorim și muncim împreună	87
Portretul lui Kriza János	
Ne amintim de Kriza János!	89

STUDII

Autobiografia lui Kriza János	90
Dr. Lajos Kovács:	
Comemorarea episcopului Kriza János	93
I. M.:	
Kriza János poetul	107
Dr. Pál Gergely:	
Volumul II. al operei <i>Vadrózsák</i>	110
Dezső Szabó:	
Kriza János preot de la Cluj (1835—1861)	113
Imre Gellérd:	
Activitatea omiletică a lui Kriza János	122
Dr. János Erdő:	
Un catechism anonim din 1845	129
Dr. Árpád Szabó:	
Kriza János și revista <i>Semănătorul Creștin</i>	154
Dr. Vilmos Izsák:	
Kriza János „părintele tineretului unitarian“	158
Jenő Gál:	
Kriza János și Aita Mare	163

Date referitoare la viața și activitatea lui Kriza János	166
--	-----

LUCRĂRI OMILETICE

Kriza János: Cuvinte de adio	177
VIȚA BISERICEAȘĂ	182
ȘTIRI BISERICEȘTI	187
RECENZII	190

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P.S.S. dr. Lajos Kovács,
membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct),
dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó, (redactori) și Sebe Ferenc

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România

Volume 81

1975

Number 2—3

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

We celebrate and work together	87
The portrait of János Kriza	
We remember János Kriza	89

STUDIES

The autobiography of János Kriza	90
In memory of bishop János Kriza, L. Kovács	93
János Kriza, the poet, I.M.	107
The second volume of the „Wild roses“, P. Gergely	110
János Kriza as minister at Cluj (1835—1861), D. Szabó	113
The preaching activity of János Kriza, I. Gellérd	122
An unknown catechism from 1845, J. Erdő	129
János Kriza and the Christian Sower, Á. Szabó	154
János Kriza “the father of Unitarian youth”, V. Izsák	158
János Kriza and his native village Aita Mare, J. Gál	163
Data of the life and activity of János Kriza	166

SERMONS

Farewell speech, J. Kriza	177
CHURCH LIFE	182
NEWS	187
REVIEWS	190

Redacție — Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. R.S. România, Tel. 146—09

Întreprinderea Poligrafică Cluj 3057/1975
Municipiul Cluj-Napoca

